

Vaqif
Bayatlı
Odərin
yeni şeirləri

» sahifə 7

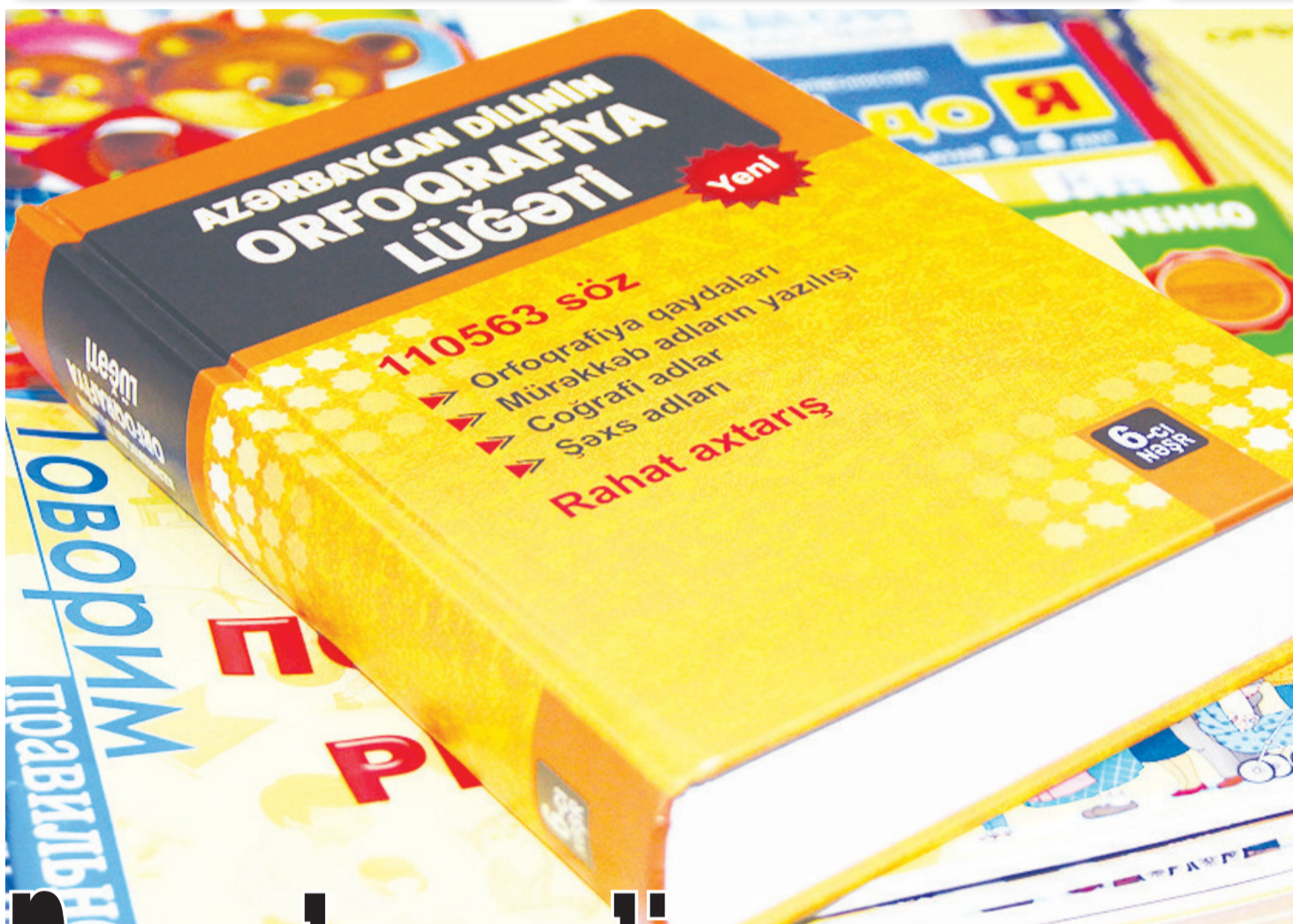
Hacı
Zeynalabdin
Tağıyev -
halal adam

» sahifə 11

Sergey
Yesenin
həyat
tarixçəsi

» sahifə 22

Əsas olan nədir: kəmiyyət, yoxsa keyfiyyət?

» sahifə 4

Nazim
İsmayılov
və Kamran
Şeyxzamanlı
"Atalar və
oğullar"
layihəsində

» sahifə 12-13

Romalıların
anası və ya
gözəl olmayan
gözəl -
Anna
Manyani

» sahifə 24

ANONS

"Nizami yaradıcılığı
məni elə ovsunladı ki..."

» sahifə 5

Rəqəmin fəlsəfəsi

» sahifə 6

Qarapapaqlar 1828-
1929-cu illər Rusiya-
Osmanlı savaşında

» sahifə 8

Ronald Reyqanın
"kiçik" yalanı

» sahifə 10

Milli xətib

» sahifə 15

Nadir şahın
Hindistanın fəthindən
sonra Rum padşahına
yazdığı məktub

» sahifə 16

Mətləb Ağanın
yeni şeirləri

» sahifə 18

İlyas Əfəndiyev:
"Apardı sellər Saranı"

» sahifə 19

Misirlilər nəşi
mumiyalamağı
necə öyrəniblər?

» sahifə 20

Frederik Beqbederin
"Una və Selincer"i

» sahifə 23

Ədəbiyyat üzrə növbəti
Nobel mükafatçısının adı
gələn həftə elan olunacaq

» sahifə 23

Azərbaycan Prezidenti xarici nümayəndələri qəbul edib

Prezident İlham Əliyev Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz üzrə xüsusi nümayəndəsi Herbert Salberin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Herbert Salber ölkəmizə səfərinin Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin hazırkı mərhələsində bəzi məsələlərin və eləcə də regiondakı münaqişənin müzakirəsi üçün yaxşı imkan yaradacağını bildirdi.

Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz üzrə xüsusi nümayəndəsinin Azərbaycana son səfərindən ötən dövr ərzində regionda və eləcə də dünyada bir çox hadisələrin baş verdiyini qeyd edən dövlətimizin başçısı bu məsələlərlə bağlı fikir mübadiləsi aparılmasının vacibliyini qeyd etdi. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə toxunan Prezident İlham Əliyev bildirdi ki, münaqişənin həlli regional sabitlik üçün ən əhəmiyyətli amillərdən biridir. Dövlətimizin başçısı qeyd etdi ki, Ermənistan tərəfinin məqsədi danışıqlar prosesini uzatmaq və mövcud status-quo saxlamaqdan ibarətdir. Prezident İlham Əliyev status-quo-nun uzun müddət davam etməsinin qəbul edilməz olduğunu və bu məsələnin ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələrinin prezidentləri tərəfindən də dəfələrlə bəyan edildiyini vurğuladı. Təmas xəttində baş verən hadisələrə toxunan Prezident İlham Əliyev Ermənistan tərəfinin Azərbaycanı təxribata çəkdiyini vurğuladı. Belə halların Ermənistan tərəfinin taktikası olduğunu qeyd edən dövlətimizin başçısı beynəlxalq vasitəçilərin də bu məsələyə tam ciddiliyi ilə yanaşmadıqlarını dedi.

Azərbaycan-Avropa İttifaqı əlaqələrinə toxunan Prezident İlham Əliyev Avropa İttifaqının bəzi dairələrinin ölkəmizlə bağlı qərəzli mövqeyinin yolverilməz olduğunu bildirdi.

Görüşdə Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığın hazırkı vəziyyəti və perspektivləri, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamına salınması ilə bağlı məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparıldı.

***

Sentyabrın 30-da Prezident İlham Əliyev Dünya Skaut Komitəsinin sədri Joao Armando Qonçalvesi və təşkilatın baş katibi Skot Teareni qəbul edib.

Dünya Skaut Komitəsinin 2017-ci ildə Bakıda keçiriləcək 41-ci konfransına və 13-cü Dünya Skaut Gənclər Forumuna Azərbaycanın ev sahibliyi etməsinin təşkilat üçün çox mühüm əhəmiyyət daşıdığını deyən baş katib Skot Teare tədbirlərdə 150 ölkədən 1000-dən artıq nümayəndənin iştirak etməsinin nəzərdə tutulduğunu vurğuladı.

Prezident İlham Əliyev Dünya Skaut Komitəsinin 41-ci konfransının və 13-cü Dünya Skaut Gənclər Forumunun Azərbaycanda keçirilməsi ilə bağlı qəbul edilən qərarın əhəmiyyətini xüsusi qeyd etdi. Bu cür vacib qlobal tədbirin Azərbaycanda keçirilməsinin ölkəmizin daha da yaxından tanınması baxımından yaxşı fürsət yaradacağına ümidvar olduğunu deyən dövlətimizin başçısı beynəlxalq səviyyəli müxtəlif tədbirlərin ölkəmizdə həmişə uğurla təşkil olunduğunu bildirdi.

Görüşdə Dünya Skaut Komitəsinin növbəti konfransının və 13-cü Dünya Skaut Gənclər Forumunun səs çoxluğu ilə Avrasiya regionunda ilk dəfə olaraq 2017-ci ildə Azərbaycanda keçirilməsi ilə bağlı qəbul edilən qərardan məmnunluq ifadə olundu, bu tədbirlərin ölkəmizdə yüksək səviyyədə təşkil olunacağı əminliklə qeyd edildi.

Bakıda Beynəlxalq Caz Festivalı keçiriləcək

Oktabrın 25-dən noyabrın 3-dək paytaxtımızda Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Azərbaycan Mədəniyyət Fondu tərəfindən Bakı Beynəlxalq Caz Festivalı keçiriləcək.

Nazirlikdən AzərTAC-a bildirilib ki, festivalın açılışı oktyabrın 25-də Heydər Əliyev Sarayında baş tutacaq. Festival çərçivəsində ABŞ, Kanada, Fransa, Almaniya, Hollandiya, Rusiya və Ukraynadan olan məşhur musiqiçilər şəhərimizin qonağı olacaqlar.

Üzeyir Hacıbəyli VII Beynəlxalq Musiqi Festivalı başa çatıb

Heydər Əliyev Fondu və Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə keçirilən Üzeyir Hacıbəyli VII Beynəlxalq musiqi festivalına yekun vurulub.

Festivalın bağlanış mərasimində Üzeyir Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət simfonik orkestrinin ifasında K.M.Veberin və L.V.Bethovenin əsərləri səslənib. Əməkdar incəsənət xadimi Fəxrəddin Kərimovun idarə etdiyi orkestrin solisti rusiyalı pianoçu Andrey Şibko olub.

Festivalın son konsertində mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəs Qarayev də iştirak edib.

Qeyd edək ki, 2009-cu ildən başlayaraq ölkəmizdə hər il keçirilən və dahi bəstəkar, Azərbaycan professional musiqisinin banisi Üzeyir Hacıbəyliyə həsr olunmuş beynəlxalq musiqi festivalları böyük əks-səda doğurub. Festival konsertlərində görkəmli musiqiçilər, bədii kollektivlər, solistlər, dirijorlar iştirak edirlər.

Üzeyir Hacıbəylinin anadan olmasının 130 illiyinə həsr edilən VII Beynəlxalq Musiqi Festivalında da Azərbaycanla yanaşı, Türkiyə, Rusiya, Latviya, Estoniya, Suriya, İtaliya və Kanadadan tanınmış musiqiçilər və kollektivlər iştirak ediblər. Sentyabrın 18-dən 28-dək davam edən festival günlərində ümumilikdə 30-dan artıq tədbir keçirilib. Paytaxtımızın müxtəlif mədəniyyət ocaqlarında təşkil olunan bu tədbirlərdə musiqisəvərlər Üzeyir Hacıbəyli ilə yanaşı, digər tanınmış yerli və dünya bəstəkarlarının əsərlərini dinləyiblər.

Oxucuların nəzərinə

Tərcümə Mərkəzinin nəşr etdiyi (Xuan Rulfo – "Pedro Paramo", Matilda Urrutia – "Pablo Nerudayla yaşanan ömür", "Latin Amerikasının romanı", "Xilas yolunun yolçuları", "Bəşəri poeziya", Ernest Heminqey – "Qadinsız kişilər", Akutaqava Rünoske – "Tanrıların istehzası", Jasmina Mixayloviç – "Xəzər dənizinin sahillərində", "Serbcə-Azərbaycanca lügət", "Sözün Aydını", Oljas Süleymenov – "Az-Ya", "Candles (101 verses)" (şeir antologiyası), "Çexovdan Markesə qədər", "Modianonun seçilmiş əsərləri", "Boliviya gündəliyi") kitabları şəhərin aşağıdakı kitab mağazalarından əldə edə bilərsiniz.

- Akadem. Kitab mağazası
- Kitab klubu mağazası
- Akademiya Kitab Mərkəzi
- Kitab.Az mağazası
- (28 may metrosu ətrafındakı kitab mağazaları)

Qəzet Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçib. Şəhadətnamə nömrəsi: 3899
Təsisçi: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi
Baş redaktor: Yaşar Əliyev
İcraçı direktor: Bəhlul Seyfəddinoğlu
Redaksiya heyəti: Nəriman Əbdülrəhmanlı, Mövlud Abdullayev, Feyziyyə, Nərin Güllü Əliyeva, Leyla Əliyeva, Səvinc Fədai, Rəbiqə Nazimqızı
Qəzet 2014-cü ilin 24 oktyabrından çıxır.
"Azərbaycan" nəşriyyatında çap olunub. Tiraj: 1250. Sifariş: 3060
Ünvan: Bakı, Topçubaşov küçəsi 74.
Telefon: 595 16 05.
E-mail: aydinyol.az@gmail.com

Beynəlxalq Tərcüməçilər Günü qeyd olundu

Beynəlxalq səviyyədə qeyd olunan çoxsaylı peşə bayramlarından biri də Beynəlxalq Tərcüməçilər Günüdür. Beynəlxalq Tərcüməçilər Federasiyasının (FİT) qərarı ilə bu bayram 1991-ci ildən etibarən hər il sentyabrın 30-da qeyd edilir.

Bu tarixin seçilməsi təsadüfi deyil: Bibliyanı (Vulqatı) latın dilinə tərcümə etmiş və ənənəyə görə tərcüməçilərin hamısı hesab olunan İeronim Stridonski 420-ci il sentyabrın 30-da dünyasını dəyişib. Çox zəngin intellekt sahibi olmuş çılğın xarakterli bu şəxs çoxlu səyahət etmiş, cavanlığında Müqəddəs Torpağı ziyarət etmişdir.

Sonradan dörd il ərzində Halkid səhrasında tər-kidünya dərviş kimi ömür sürüb. Burada yəhudi və haldey dillərini öyrənib. Özünün dediyinə görə bu dövrdə onun ətrafında canlı qismindən yalnız əqrəb və vəhşi heyvanlar olub. Səhrada yaşadığı dövrdə bir neçə dəfə Qiyamət Günü'nün çatmasını bildirən şey-pur səsləri eşidib. Qərbi Avropa rəssamları onu çox vaxt başının üstündə şeypur çalan mələkləri dinləyən vəziyyətdə təsvir edirlər.

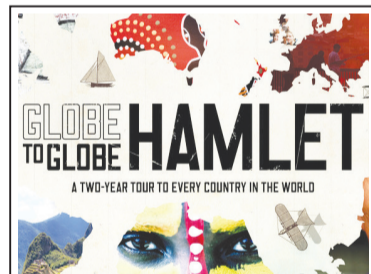
386-cı ildə İeronim Vifleyemdə məskunlaşır. Burada uzun illər boyu Bibliyanı (Əhdi-Ətiqi və Əhdi-Cədid) latın dilinə tərcümə edir. 11 əsrdən sonra Trident kilsəsi məhz bu tərcüməni Müqəddəs yazının (Vulqatın) rəsmi latın mətni elan edib. Bundan əlavə, İeronim "qlaqolitsa" deyilən qədim slavyan əlifbası-nın banisi hesab edilir.

Geniş yayılmış bir rəvayətə görə, İeronim şirin pən-cəsinə batmış bir tikanı çıxarandan sonra şir onun və-falı dostu olub. Müqəddəs İeronimin saysız-hesabsız şəkillərində o, hücrədə aylaşaraq yazı yazan alim ki-mi təsvir edilir. Vəfalı dostu şir də onun yanındadır.

Tərcüməçilər bayramının populyarlığı ilbəl artır. Hər il bu münasibətlə açıqcalar buraxılır.

Müxtəlif illərdə tərcüməçilər günü müxtəlif deviz-lər altında qeyd edilib: "Tərcümə çoxdilliliyin və mə-dəni müxtəlifliyin əsasıdır", "Tərcüməçinin öz peşəsi və cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti", "Dillər çoxdur, peşə - bir", "Birlikdə işləyirik" və s. Aleksandr Serge-yeviç Puşkin tərcüməçiləri obrazlı şəkildə "Tərəqqi-nin poçt atları" adlandırır.

Şekspirin "Hamlet"i Bakıda

Londonun "Qlobus" teatri Bakıya gəlir. İngilis aktyorlar oktyabrın 3-də Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində "Hamlet" tamaşası ilə çıxış edəcək.

Milli Dram Teatrından AzərTAC-a bildirilib ki, bu münasibətlə teatrda mətbuat konfransı keçiriləcək.

Qeyd edək ki, Şekspirin anadan olmasının 450-ci və ölümünün 400-cü ildönümünü qeyd edən Londonun "Qlobus" Teatrı ötən ilin aprelindən möhtəşəm dünya turnesinə çıxıb. Turne 2016-cı il aprelin 23-dək davam edəcək.

Bu misilsiz layihənin məqsədi "Hamlet" tamaşasını iki il müddətində dünyanın hər bir ölkəsində nümayiş etdirməkdir. On altı nəfərdən ibarət teatr truppası dünyanın bütün qitələrinə səyahət edərək teatr səhnələrində çıxış edir.

Bakıda nümayiş olunacaq tamaşa ingilis və Azərbaycan dilində subtitrlərlə təqdim ediləcək.

"Azərbaycan ədəbi dilinin tətbiqi qüsurlarının monitorinqi" layihəsinə yekun vurulub

Oktabrın 1-də Milli QHT Forumda Mirzə Ələkbər Sabir Fondunun "Azərbaycan ədəbi dilinin tətbiqi qüsurlarının monitorinqi" layihəsinin yekun təqdimatı keçirilib.

AzərTAC xəbər verir ki, tədbiri giriş sözü ilə fondun prezidenti Sevda Tahirli açaraq layihənin əhəmiyyətindən danışıb. Bildirib ki, fond artıq üç ildir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə dəstəyi ilə "Azərbaycan ədəbi dilinin tətbiqi qüsurlarının monitorinqi" layihəsini icra edir. Cari ilin aprelindən etibarən layihənin hazırki- III mərhələsi Azərbaycan ədəbi dilinin radio və televiziya verilişlərində tətbiqi zamanı yol verilən qüsurlara və onların aradan qaldırılması yollarına həsr edilib. Monitorinq üç televiziya və radio kanalında aparılıb.

S.Tahirli vurğulayıb ki, monitorinq zamanı televiziya və radio kanallarında aparıcıların dil lüğətinin tərkibində səslərin kəmiyyət

baxımından düzgün tələffüz olunmaması, leksik və üslubi səviyyədə normadan sapmalar, mənaya uyğun olmayan sözlərdən istifadə, qeyri-etik sözlərin işlənməsi, anlaşılmayan cümlələr, məntiqi səhvlərə yol və s. kimi nöqsanlar müşahidə edilib.

Mövzu ətrafında İctimai Televiziyanın efirində "Müzakirə vaxtı" verilişində gənclərin, jurnalistlərin, QHT rəhbərləri və təmsilçilərinin, müxtəlif peşə sahiblərinin də iştirak etdiyi "Azərbaycan ədəbi dilinin tətbiqi qüsurlarının monitorinqi" layihəsi çərçivəsində geniş müzakirə keçirilib və aparılan monitorinqin nəticələrinin əks olunduğu buklet nəşr edilib.

Tədbirdə BDU-nun professorları Nəsir Əhmədli, A.Bayramoğlu, televiziya və radionun təcrübəli diktör-ları Ofeliya Sənani, Həqiqət Cabbarlı, eləcə də gənc aparıcılar Vüsalə Səid, Sevinc Muradova, müxtəlif peşə sa-hibləri, tələbə gənclər iştirak ediblər.

Mövzu ətrafında müzakirələrdə iştirakçılar tərəfindən maraqlı təkliflər səsləndirilib.

Həsən Həsənovun kitabı müzakirə olunacaq

Oktabrın 4-də Kitabevim.az kitab marketində Azərbaycanın Polşadakı səfiri, tarix elmləri doktoru Həsən Həsənovun "Qız Qalası" kitabının müzakirəsi keçiriləcək. Tədbirdə Həsən Həsənov kitabın yazılması ilə bağlı fikirlərini bölüşəcək, daha sonra oxucuların suallarını cavablandıracaq.

AzərTAC xəbər verir ki, "Qız Qalası" kitabı İçərişəhərdə yerləşən abidələrin, eləcə də Bakının simvolu olan Qız qalası-nın tarixi simasının qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə çatdırılması məqsə-dilə qələmə alınıb. 400 səhifədən ibarət üç mövzuya həsr edilən bu kitabda Bakı şəhərinin yaranma tarixi və Qız qalası haqqında geniş məlumatlar yer alıb. "İçərişəhər" Dövlət Tarix-Memarlıq Qorluğu İda-rəsinin sifarişli ilə nəşr edilən bu kitabın elmi redaktoru mərhum aka-demik Rasim Əfəndiyevdir.

Kamran Nəzirinin əsəri beynəlxalq saytda

Azərbaycanlı yazıçı Kamran Nəzirinin "Narkoman" pyesi rus və Belarus dillərinə tərcümə edilərək beynəlxalq "SOZVUÇIE" saytında yerləşdirilib.

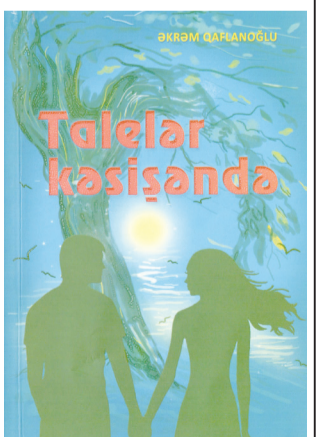

Qeyd edək ki, bu rəsmi internet sahifəsi Belarusun "Zvezda" nəşriyyat evinin "MDB ölkələri ədəbiyyatları və xalqların dostluğu" revizi altında yaradılmış elektron media layihəsidir. Məqsəd MDB ölkələrindəki müasir ədəbi qüvvələri yaxınlaşdırmaq, Belarus, Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan, Tacikistan, Azərbaycan, Ukrayna, Qırğızıstan, Moldova, Gürcüstan və s. müstəqil dövlətlərdə inkişaf edən ədəbi-mədəni proseslərdən xəbərdar olmaq, onları elektron informasiya məkanı vasitəsilə dünyaya çatdırmaqdan ibarətdir.

AzərTAC xəbər verir ki, milli ədəbiyyatların inkişafına dəstək verən bu beynəlxalq saytda yerləşdirilən istedadlı yazıçı Kamran Nəzirinin "Narkoman" pyesi böyük maraq doğurub. Dünyanı başına götürmüş qlobal dərddə narkomaniya mövzusunda həsr edilmiş bu əsəri qısa müddətdə minlərlə adam oxuyub. Artıq yazıçıya Ukrayna, Belarus, Rusiya, habelə Bolqarıstan və Türkiyə teatrlarından "Narkoman"ı səhnələşdirmək üçün təkliflər gəlib.

Əkrəm Qaflanoğlunun "Tələlər kəşişəndə" kitabı işıq üzü görüb

Bu yaxınlarda yazıçı-publisist Əkrəm Qaflanoğlunun "Tələlər kəşişəndə" adlı povesti işıq üzü görüb. Əsərdə ötən əsrin 80-90-cı illərində baş vermiş hadisələrdən söz açılır.

Müəllifin təhkiyəsində olaylar özü-nəməxsus tərdə canlanır, biganəlik, laqeydlik, məkr və hiylə gərlik tənqid atəşinə tutulur, xeyirxahlıq, yüksək mə-nəviyyət, dürüstlük, insani keyfiyyətlər tərənnüm və təbliğ olunur. Povestdə büt-ün hadisələr gənc həkim Azərə jurnalist tələbə Tuti Bikənin sevgisi kontekstində baş tutur. Onların məhəbbəti bir sıra sınaqlardan keçir və sonda qalib gəlir. Fəciəvi tale yaşmış iki gəncin - Tuti Bikənin qardaşı Qacarla Qayanarın taleləri əsərin konfliktini dərinləşdirir, hadisələrin dinamikasını təmin edir. "AZPOLİQRAF" nəşriyyatında nəşr olunan kitabın redaktoru şair Dilsuzdur. Əsərə ön sözü professor Nizaməddin Şəmsizadə yazıb. Xatırladaq ki, bu günə-dək Ə.Qaflanoğlu "Həm gülək, həm düşünək", "55+", "Dünyanı belə gördüm" kitabları işıq üzü görüb.

Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin "Azərbaycan dilində kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" 12 yanvar, 2004-cü il tarixli Sərəncamına əsasən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu tərəfindən hazırlanmış "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti" (6-cı nəşr, Bakı - 2013) ölkə ictimaiyyəti və mütəxəssislər tərəfindən birmənalı qarşılanmır. Sözügedən nəşr, 2004-cü ildə işıq üzü görmüş əvvəlki orfoqrafiya lüğətindən həcminə görə fərqlənir. Belə ki, əvvəlki lüğətdə 80 minə yaxın söz vardısı, yeni nəşrdə bu sözlərin sayı 110 mini ötür. Əlavə edilmiş sözlərin çoxunun, lüğətin "Önsöz"ündə "yeni yaranmış, yaxud əvvəlki nəşrə daxil edilməsi unudulmuş sözlər" olduğu bildirilsə də, nəşrlə bağlı meydana çıxan narazılıqların və mənfi rəylərin əsas səbəblərindən birinin, həmin bu "yeni yaranmış, yaxud əvvəlki nəşrə daxil edilməsi unudulmuş sözlər"dən ibarət olmasıdır.

Redaksiyamıza oxuculardan, mütəxəssislərdən, ayrı-ayrı vətəndaşlardan gələn məktublarda lüğətlə bağlı müxtəlif rəylər, fikirlər səsləndirilir: "... Təqdir olunması haldır ki, "Lüğətin quruluşu" bölməsində Azərbaycan dilinin qrammatik qaydaları, şəkilçilərin birləşməsi, orfoqrafiya qaydaları, mürəkkəb sözlərin yazılışı və sair haqqında kifayət qədər qənaətbəxş məlumat verilir. Lakin əgər lüğətdə: "...bir vurğu ilə deyilən mürəkkəb sözlərin (arabir, balacaboy, beşmərtəbə, bugünkü, dilucu və s.); tərkibində anti, audio, auto, avia, avto, bio, elektro, faqo, foto, infra, hidro, makro, mikro, mono, nano, neyro, paleo, poli, psevd, stereo, super, trans, ultra, vibro, video, zoo hissəcikləri olan mürəkkəb sözlər" in bitişik yazıldığı qeyd olunursa və belə sözlərin (məsələn, "balacaboy, beşmərtəbə, çoxpilləli, birpərdəli, aviabilet, makroiqtisadi, mikroinfarkt) tərkibindəki "balaca-boy, beşmərtəbə, çox-pilləli, bir-pərdəli, bilet, iqtisadi, infarkt" sözlərinin yazılışı müvafiq hərfə (B, Ç, P, M, İ) yazılan sözlərin siyahısında ayrıca verilibsə,

Əsas olan nədir: kəmiyyət, yoxsa keyfiyyət?

həmin hissəciklərlə düzələn bütün mürəkkəb sözlərin yerləşdirilməsinə heç bir lüzum yoxdur". "..." Rəqəmlərlə başlanan bütün mürəkkəb sözləri müvafiq bir qeyd verməklə, lüğətə salmamaq da olardı. Məsələn; "Sözlərin əvvəlində rəqəmlərin iştirakı ilə düzələn mürəkkəb sözlər bitişik yazılır: birmərtəbəli, beşguşəli, altımərtəbə, üçkünc, yediotaqlı, doqquzqanalı, beşaçılan..." "..." Sözdüzəldici - vari - şəkilçisi, nədənsə, dönməz olub var. Nəyə görə, hansı qrammatik qanunlara əsasən, - məlum deyil. Bəlkə, ahəng qanununa görə? - Xeyr!

Əgər belə olsaydı, "üzükvarı, yüngülvarı" sözləri "buynuzvarı, qalxanvarı" kimi yox, ahəng qanununa görə "üzükvari, yüngülvari" şəklində yazılardı. Yenə də ahəng qanununa tam riayət etmək mümkün olmur. "Vari" şəkilçisi ilə düzələn bütün sözlər "vari" şəklindədir. Orfoqrafiya lüğətinə istinad etsək, deməli ki, Azərbaycan dilində daha "vari" şəkilçisi mövcud deyil?!" "..." Lüğəti vərəqləyərkən bəzən adamda elə təsəvvür yaranır ki, tərtibçilərin sanki lüğətin sanbalını, həcmi və çəkisini artırmaqdan savayı məqsədi olmayıb. Lüğətin hər

abajur abajurlu abajursuz abır abır-həya ...abır-həyagözləmə abır-həyalı abır-həyasız və s. və i.a. Dd (səh. 174): Dıq, dıqı, dıqı-dıqı, dıqq, dıqqa-dıqq, dıqqan, dıqqana, dıqqanca, dıqqancıq, dıqqı, dıqqı-dıqqı, dıqqıldanma, dıqqıldanmaq, dıqqıldatma, dıqqıldatmaq, dıqqıldaya-dıqqıldaya, dıqqılı, dıqqılca, dıqqılı-dıqqılı, dıqqıltı.

"Abajur" sözünü verib, əlavə olaraq "abajurlu, abajursuz" sözlərinin də necə yazılmalı olduğunu göstərməyə ehtiyac varmı?" "..."Lüğətin quruluşu" bölməsində qeyd edilir: "Sadə və düzəltmə, məlum (ağarmaq, getmək, oxumaq, yazmaq); məchul (deyilmək, oxunmaq, yazılmaq); qayıdış (döyünmək, görünmək, yuyunmaq); qarşılıq-birgəlik (boğuşmaq, deyişmək, gülüşmək); və icbar (acdırmaq, dedirtmək, oxutmaq, oxutdurmaq) feilləri lüğətdə ayrıca söz kimi verilir". Zənnimizcə, "demək" sözünü düzgün yazsa bilən (bilməyən də orfoqrafiya lüğətindən öyrənəcək) şəxs, "deyilmək", "deyinmək", "deyindirmək", "deyişmək", "deyirtmək", "deyirdirmək" sözlərini də düzgün yazacaq. Bu baxımdan, onların lüğətdə ayrıca söz kimi verilməsinə ehtiyac yoxdur". "..." Lüğətdə bəzən bir sözün iki variantda yazılışı verilir, ayrı-ayrı bölgələrin danışıq şivəsində işlənen sözlərə rast gəlinir. (Altun - altun; brahmanlar - brəhmən-brəhmə-nizm-brəhmənlik) və sair və ilaxır. Adıçəkilən lüğətlə bağlı yaranmış vəziyyətin aradan qaldırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi tərəfindən nəşrə hazırlanan "İşlək orfoqrafiya lüğəti"ndən bir hissəni (2013-cü il nəşri olan "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti"ilə yanaşı) təqdim edir, yaxın aylarda işıq üzü görəcek bu nəşrə dair fikir və mülahizələrinizi, təklif və iradlarınızı gözləyirik. İnanırıq ki, birgə söylərimiz nəticəsində nəşrin ərsəyə gəlməsinə nail ola bilərik.

«Aydın yol»

İşlək orfoqrafiya lüğəti (işlənmiş variant)

1. abad	ab-havalı	abonement
abadan	abxaz (-lar)	abonometr
abadanlanma	abxazca	abonent
abadanlaşdırılma	abı (mavi)	aborigen
abadlaşdırılma	abi-göy	abort
abadca	abilıq	abreviatura
abadetmə	abır	abrikotin
abadlıq	abırlı	absent
abajur	abır-həya	absenteizm
***	abır-həyalı	absolyut
***	***	***
2. abak	4. abır-ismət	6. absolyutizm
abaka, texniki	abırlılıq	absolyutluq
banan	abırsız	absorbent
abaksial	abırsızlıq	absorber
abalı	abırsızcasına	absorbsiometr
abasbəyi (armud növü)	abi-sarı	absorbsiometriya
abaz (-lar)	abitəhər	absorbsiya
abaza (-lar)	abiyaçıalan	abstraksionizm
abaza dili	abiyaoxşar	abstraksiya
abazca	abi-yaşıl	abstrakt
abbası	abid	abstraktlıq
abbasılıq	abidanə	abstraklaşdırılma
Abbasi (-lər) (Sülalə adı)	abidcəsinə	absurd
abbat	abidə	absurdluq
abbatlıq	abidə-bulaq	abunə
abdal	abidəətrafı	abunəçi
abdalca	abidəqoyma	abzas
abdallilər	abidəli	ac
abdallıq	abidəyanı	***
***	abidləşmə	***
3. abdar	abidlik	7. ac-acına
abdarlıq	abilitasiya	acar (-lar)
abdəst	abiotik	acarca
aberrasiya	abituriyent	ac-cılpaq
abgərdən	abkeş	acdırma
Abgül (adam adı)	***	acdırmaq
Abgün (adam adı)	5. abqora	acgödən
ab-hava	abolisionist	acgödənlik
	abolisionizm	acgödənlük
		acgödənlükədən
		acgödənlükədən
		acgöz

Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti (Bakı şəhəri 2013-cü il)

1. ab	abbası	abırılanma	abiyetin	absorber
aba	abbasılıq	abırılanmaq	abi-zəməzəm	absorbsiometr
abad	abbasi (-lər)	abırlı	abi-zindəgani	absorbsiometriya
abadan	abbat	abırlılıq	abkeş	absorbsiya
abadanlanma	abbatlıq	abırsız	***	absorbsiyaədən
abadanlanmaq	abco	abırsız-abırsız	5. abqora	absorbsiyaədicisi
abadanlaşdırılma	abdal	abırsızca	abqoralı	absorbsiyaətmə
abadanlaşdırılmaq	abdalca	abırsızcasına	abqoralıq	absorbsiyaolunma
abadanlaşdırma	abdalcasına	abırsızlıq	abqorasız	abstinensiya
abadanlaşdırmaq	abdallilər	abırsızolma	ablativ	abstraksionizm
abadanlaşma	abdallaşma	abırsarı	ablayasiya	abstraksiya
abadanlaşmaq	abdallaşmaq	abitəhər	abnəs, ağac	abstrakt
abadanlıq	abdallıq	abiyaçıalan	abolisionist	abstraklaşdırılma
abadca	***	abiyaoxşar	abolisionizm	abstraklaşdırılmaq
abadədən	3. abdar	abi-yaşıl	abolisiya	abstraklaşdırma
abadetmə	abdarlıq	abi-bəqa	abonement	abstraklaşdırmaq
abadistan	abdəst	abi-çəşm	abonometr	abstraklaşma
abadlanma	abdəstxana	abid	abonent	abstraktlıq
abadlanmaq	aberrasiya	abidənə	abordaj	absurd
abadlaşdırılma	abgah	abidcəsinə	aborigen	absurdluq
abadlaşdırılmaq	abgərdən	abidə	abort	absurdluq
abadlaşdırma	abgül	abidə-bulaq	abortiv	ab-tab
abadlaşdırmaq	abgün	abidəətrafı	abortivlik	abtürator
abadlaşma	abgüşt	abidəqoyma	abpaş	abuliya
abadlaşmaq	ab-hava	abidəli	abraziv	abunə
abadlıq	ab-havalı	abidəsiz	abrazivlik	abunəçi
abajur	abxaz (-lar)	abidəyanı	abraziv-maye	abyeşik
abajurlu	abxaz-adıgey	abidləşmə	abraziya	abyeşiklik
abajursuz	abxor	abidləşmək	abreirasiya	abzas
***	abı	abidlik	abrek	abzasdanbaşlama
2. abak	abıca	abi-heyvan	abreviatura	abzasdanyazma
abaka, texniki	abıca	abi-həyat	abrikotin	ac
banan	abi-göy	abi-kasni	abriz	***
abaksial	abi-qırmızı	abi-kövsər	abroqadasiya	7. ac-acına
abalı	abilıq	abilitasiya	absent	acar (-lar)
abandon (iqt.)	abır	abi-niysan	absenteizm	acarca
abasbəyi, armud	abır-həya	abiogenez	abses	ac-cılpaq
abası	abır-həyalı	abiotik	absida (memar.)	acdırma
abbasılıq	***	abi-rəvan	absis	acdırmaq
abbatlıq	4. abır-ismət	abisin	absolyut	acgödən
abdalca	abırlama	abissal	6. absolyutizm	acgödənlük
abdallilər	abırlamaq	abituriyent	absolyutluq	acgödənlükədən
abdallıq	abırlandırma	abituriyentli	absorbent	acgödənlükədən
***	abırlandırmaq	abituriyentsiz		acgöz

Ragnhild Thori ilə bu günlərdə gerçəkləşən IV Beynəlxalq Kitab Festivalında tanış oldum. O, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən festivala dəvət olunduğundan taxçaların birində kitabını təqdim edirdi. Kitab dahi Nizami Gəncəvinin «Leyli və Məcnun» poemasının qısaltılmış forması idi. Xanım Thori ilə ayaqüstü söhbət zamanı o, tərtib etdiyi kitabı göstərərək, Şeyx Nizamidən o qədər ürəklə danışdı ki, mənə elə gəldi ki, qarşımda dayanan uzaq, soyuq Norveçdən yox, elə dahi şairin Vətənidəndir.

Nə gizlədim, xanımın Nizami haqqında isti sözləri ürəyimi qızdırdı və qərara gəldim ki, onunla daha rahat bir vaxtda görüşüm. Xanım Thoridən əlaqə nömrəsini istəyəndə mənə vizit vəsiqəsini təqdim etdi. Vəsiqədə elə beləcə də yazılmışdı: - Adapted Nizami Ganjavi «Leili and Mejnun», yəni Nizami Gəncəvinin «Leyli və Məcnun»unu uyğunlaşdırın.

Oxuyacağınız müsahibədən də görüldüyü kimi onunla görüşüb, suallarımı ünvanladım və söhbətin sonunda xanımdan tərcümeyi-halını istədim ki, müsahibəni təqdim edəndə haqqında ətraflı yazı bilim. O, üzündəki təbəssümü kənara qoymadan etiraz etdi. Dedi ki, mənəm fəaliyyətim bir o qədər önəmli deyil. Sadəcə, yaz ki, «Leyli və Məcnun»un uşaqlar üçün versiyasını uyğunlaşdırıb. Görünür, dünyanın müxtəlif ölkələrində kitabını sevə-sevə təqdim edən, eyni zamanda Azərbaycan ədəbiyyatını, mədəniyyətini tanıdan norveçli xanım üçün ən önəmli illər ərzində gördüyü işlər deyil, dahi Nizamidir...

- Xanım Thori, necə oldu ki, Azərbaycana gəldiniz?

- Bakıda uzun illərdir ki, Norveç humanitar müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Gəncədə məktəblərin birində həmin təşkilatın məktəb şurası var. Məktəb şurasına altı ay müddətində direktor olmaq təklifi aldım. Düşündüm ki, regionu tanıyıram və altı ay qalib işləyə bilərəm. Lakin günlərin bir günü müəllimlərdən biri mənə Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı ilə tanış edəndə dahi şair mənə elə ovsunladı altı ay üç illə əvəz olundu.

- Belə demək mümkünsə, Azərbaycanda daha çox qalmanızın səbəb Nizami Gəncəvi olub?

- Bəli. Bir məqamı qeyd edim. Nizami yaradıcılığından ilk olaraq ingilis dilində «Leyli və Məcnun» poemasının qısa məzmununu oxudum. İlk təəssüratım o idi ki, əsər möhtəşəm olsa da, müəllif Şekspirdən təsirlənərək yazıb. Lakin müəllimə mənə Nizaminin doğum tarixini göstərəndə çox heyrətləndim. O, Şekspirdən dörd yüz il əvvəl yaşayıb.

- Həmin günə kimi Nizami Gəncəvi adı qarşınıza çıxarmışdı?

- Təəssüf ki, yox. Çünki dahi şair Şərq mədəniyyətinin nümayəndəsidir. Klassik Şərq ədəbiyyatından yalnız «Mın bir gecə» nağılları haqqında məlumatım var idi.

Ragnhild Thori: "Nizami yaradıcılığı mənə elə ovsunladı ki..."

Sonra Qərbin klassik müəlliflərinin Nizaminin əsərlərindən necə bəhrələnməyi barədə müxtəlif məqalələrdə oxudum. Beləliklə, Nizami yaradıcılığının izinə düşdüm. Sonra Elmlər Akademiyasının professorlarından Nizami haqqında daha ətraflı öyrəndim. Düşündüm, dahi insanın mənəvi irsi ingilis dilində də təbliğ olunmalıdır və odur ki, uşaqlar üçün «Leyli və Məcnun» əsərinin qısa versiyasını hazırladım. Uyğunlaşdırma versiyasına Nizaminin əsərlərinə çəkilmiş miniatürləri də əlavə etdim. Hazırladığım versiya nəinki uşaqlar, hətta müəllimlər tərəfindən də bəyənilirdi və mənə təklif gəldi ki, əsər Kukla teatrında da səhnələşdirilsin. Gəncə Dövlət Kukla Teatrının kollektivindən kuklalardan necə istifadə etməyi öyrəndim və məktəbdə «Leyli və Məcnun» operasının bəzi musiqi parçalarından istifadə etməklə əsəri ingilis dilində səhnəyə qoyduq. Tamaşa hamı tərəfindən müsbət qarşılandı.

- Kitabın da ərsəyə gəlməsi bu zərurətdən yarandı?

- Kitab oxucuların ixtiyarına nə zaman verildi?

- Üç il bundan qabaq Eurovision ərəfəsində Filarmoniyada beş yüz qonağın iştirakı ilə Norveçin Müstəqillik Günü keçirildi. Mənə də şərait yaratdılar ki, mərasimdə kitabı təqdim elə bilim. Ötən il kitab Bakıda "Humay" mükafatına layiq görülüb. Təbii ki, kitablardan Norveçə də aparmışam və orada dostlarıma, iştirak etdiyim beynəlxalq tədbirlərdə iştirakçılara təqdim etmişəm. Hazırda Norveçin Təhsil Nazirliyi ilə əlaqələr qurmağa başlamışam. İstərdim ki, Nizami yaradıcılığı dərsləklərə düşsün. Bu, uzun yol olsa da bunu etməyə çalışacam. Çünki Latviyanın keçmiş Prezidenti, Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədri Varya Vike-Frayberqa da kollec proqramlarında Nizami yaradıcılığının yer almasını mühüm hesab edir.

- Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzi ilə əlaqələrinizdən söz açmağımızı istərdik...

- Hələ Gəncədə yaşayarkən dostlarım mənə mərkəzin baş katibi Rövşən Muradovla tanış edilər. Yeri gəlmişkən, kitabın məsləhətçilərindən biri də odur. Hətta R.Muradov kitabın nəşrinə də dəstək oldu.

- Yeri gəlmişkən, Nizamidən başqa daha hansı Azərbaycan klassiklərinin yaradıcılıqları ilə tanışsınız?

- Məhəmməd Füzulinin, Məshəti Gəncəvinin, İmadəddin Nəsiminin bəzi yaradıcılıq nümunələrini oxumuşam. Onların da poeziyası Qərb mədəniyyətinə böyük təsir göstərib.

- Xanım Thori, bildiyiniz kimi, Azərbaycanla Norveç əlaqələrinin tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır. Hətta görkəmli antropoloq - alim Tur Heyerdal da bu faktı təsdiqləyirdi. Siz necə düşünürsünüz? Bəlkə ölkəmizə bağlılığımızın kökündə vikinqlər dayanır?

- Mən özüm də Qobustanda olmuşam, ordakı petroqlifləri görmüşəm, haqqında oxumuşam. Hətta Şəkiyə, Kiş kəndinə getmişəm. Biz tarixdən də bilirəm ki, Skandinaviya vikinqləri gəmiləri ilə Volqa çayı vasitəsi ilə Xəzər dənizinə qədər gəlib çıxıblar. Qədim tarix kitabında Azərbaycan haqqında yazılıb. Kitabda «Azərbaycan» sözü olduğu kimi qeyd edilməsə də, As torpağı və ya Asiya, As camaatı, Şərqlə Qara dənizin arasında olan bir məkan kimi qeyd edilib. Bura elə Azərbaycandır. Norveçdə «Snorasaga» adlı qədim tarix kitabı vikinqlərdən bəhs edir. Orda da bu haqda yazılıb. Təccüblü deyil ki, Tur Heyerdalın da fikri ona köklənir. Odur ki, o, Azərbaycana dəfələrlə səfər edib və hətta Prezident Heydər Əliyevlə də görüşüb. T.Heyerdal Azərbaycanın şimal-qərbində yaşayan udinlər haqqında kitab yazıb. Udin xalqının başçısı Udin olub və biz bu haqda Norveçin tarix kitabında oxumuşuq. Kitabda udinlərin Azərbaycandan necə gəlməsindən, Avropadan keçməklə İçveçə gəlməsindən danışılır. Deyə bilmərəm ki, bu həqiqətdir yoxsa yox, bəlkə də sadəcə, əfsanədir, lakin Udin Norveçin qədim mif qəhrəmanı olan Odinlə səsleşir. Bu fakt çox maraqlıdır...

- Siz 9 il Azərbaycanda yaşamırsınız. Heç şübhəsiz, bu illər ərzində Azərbaycan əhalisi ilə qaynaq qarışmışsınız...

- Bəli üç il Gəncədə, altı il isə Bakıda yaşamışam. Dediğim kimi kitabı hazırlamaq mənə altı ilə başa gəldi. Əsasən azərbaycanlılarla birlikdə qalırdım. Mən onlardan qonaqpərvərliyi öyrəndim. Ümumiyyətlə, Nizaminin fəlsəfəsinə istinadən bu ölkənin arzuları, ümidləri və həqiqi sevgisini öyrəndim. Yeməklərinə gəlməyə isə deyə bilərəm ki, çox dadlıdır. Bakıda, Gəncədə, hətta Şəkiddə, Nic, Kiş kəndlərində dostlarım var. Azərbaycana bağlılığımın və sevgimdəndir ki, Osloadakı mənzilimdə otaqların birini iki azərbaycanlı qız tələbələrinə kirayə vermişəm. Bilirsiniz, dünya o qədər də böyük deyil və insanlar gələcəkləri, sevgiləri, ümidləri üçün bir-birlərinə çox bağlı olmalıdırlar..

Ülviyyə HEYDƏROVA

Qərribə zamanda yaşayırıq. Kimi dindirirsən, fəlsəfədən danışır, filosoflardan sitat gətirir. Bu sitatların demək olar ki, hamısı artıq əzbərimizdir, amma çifayda, onlardan bəhrələnmə bilirikmi? Onlardakı məntiqi həyatın ən həssas anlarında tətbiq edib ağır dilemmalar arasında seçim edə bilirikmi? Məncə, yox. Elə buna görə də, bu silsilədə yeniyetmələrimizə fəlsəfə və filosoflardan söhbət açacağıq. Qoy, bəziləri sitat gətirib ağıllı görünmək istəyəndə, bizim övladlar adıçəkilən filosofun başqalarından nə ilə fərqləndiyini də bilsin. Bu yazıları 14-17 yaş arasında olan uşaqlarınız mütəmadi oxusa, düşünmək, təhlil etmək öyrənərlər. Amma böyüklərin də oxumasında fayda var, çünki diletantlıq əslində, böyüklərdən kiçiklərə keçir...

Silsiləmiz filosoflardan, onların yaratdığı fəlsəfi sistemlərdən söz açır. Bizə bəlli olan ilk fəlsəfi təlimlər çox qədim zamanlarda – eramızdan əvvəl VI əsrdə yaranıb. Maraqlısı budur ki, fəlsəfənin konkret harada yarandığını söyləmək mümkün deyil. O, təxminən eyni dövrdə bəşəriyyətin bütün sivilizasiya mərkəzlərində, yəni həm Hindistanda, həm Çində, həm də Yunanıstanda yaranıb.

"Fəlsəfə" sözünün özü yunan mənşəlidir. Özünü "filosof", yəni "müdrikliyi sevən insan" adlandıran ilk şəxs məşhur yunan mistiki və riyaziyyatçısı Pifaqor olub. Bu söz Qədim Yunanıstanda qısa bir zamanda çox populyar olub və "filosof" rütbəsi cəmiyyət içində ən hörmətli, müdrək adamlara aid edilib. Amma məşhur Sokrat bu məqamı özünün şəxsi nümunəsiylə populyarlaşdıran, müdrikliyi dillər əzbəri olmuş ilk şəxs kimi tarixə düşüb.

İllər, əsrlər keçir, qədim sivilizasiyalar tarix səhnəsindən bir-bir çıxırdı, lakin elmin və incəsənətin çox qədimlərdə yaranmış bütün sahələri kimi, fəlsəfə də yaşayır, inkişaf edir, təkmilləşirdi. Həmin bu təkmilləşmə prosesi bizim günlərdə də davam etməkdədir.

İlqar ƏLFİ

"Həyat xalq oyunlarına bən-zəyir: bəziləri ora yarışmaq, başqaları alver üçün gəlir. Ən xoşbəxtlər isə ora tamaşa etmək üçün gəlir. Həyatda da elədir: bəziləri qul kimi doğularaq şöhrət, sərvət hərisi olur, filosoflar isə ancaq həqiqətin acıdırlar".

Bu sözlərin müəllifi məşhur filosof, riyaziyyatçı, həkim və mistik Pifaqordur (eramızdan əvvəl 540-500-cü illər). Rəvayətlərə görə, məhz onun dilindən dünya ilk dəfə mənası "müdrəklik aşığı" olan "filosof" kəlməsinə eşidib. Pifaqor deyirdi ki, yer üzündə müdrək yoxdur, zira insanın gücü hər şeyə çata bilməz – onun edə biləcəyi yeganə şey müdrəkliyə can atmasıdır.

Pifaqor Samos adlanan yunan adasında dünyaya gəlib, lakin böyüyəndən sonra elm öyrənməyin acı olduğundan vətəni tərk edir ki, səyahətə çıxaraq həm ellinlərin (qədim yunanların), həm də başqa xalqların və dinlərin müəmmallarına vaqif olsun. O, Misir kahinlərinin, xaldeylərin və Finikiya maqlarının yanında riyaziyyatın əlifbasını öyrənir; rəqəmlərlə dünyanı yaradan ilkin materiya arasında bağlılığı, o cümlədən ruhların candan-cana köçməsi haqda təsəvvürlərə yiyələnir, habelə bir çox mistik rituallardan xəbər tutur.

Pifaqorun özü deyirdi ki, indiki həyatından bir neçə həyat qabaq o, Hermes adlanan tanrının oğlu imiş və atası ona ölümsüzlük istisna olmaqla, hansı neməti istəsə seçməyi təklif edir. Pifaqor isə ondan bütün həyatları ərzində başına gələnlərin hamısını xatırlamasını istəyir və elə bunu da alır. Keçmiş həyatlarının hamısında olanları xatırlamağı alim öz şagirdlərindən də tələb edirdi. Pifaqorun məktəbi İtaliyanın cənubunda yerləşən Kroton şəhərində idi.

Bu məktəbdə tədris ciddi iyerarxiya və onun təməlini qoyan müəllimə tam tabeçilik prinsipinə əsaslanırdı. Pifaqor öz məktəbinə heç də hamını qəbul etmirdi, çünki onun əqidəsinə görə, biliklərə yalnız seçmə insanlar, yəni savad almağa haqqı çatdığına isbat eləmiş gənclər yiyələnmə bilər. Təhsilin ilk beş ilini onun tələbələri susaraq, Pifaqorun özünü görmədən nitqlərini dinləməklə keçirirdilər. Və yalnız bu ağır sınaqdan çıxandan sonra neçə illərdən bəri eşitdikləri səsini sahibini görür, onunla söhbət edirdilər.

Fales hər şeyin əsasında sunun, Pifaqor isə rəqəmlərin durduğunu söyləyir. Ona görə də Pifaqor təliminin əsasını rəqəmlər haqqında elm təşkil edir. Onun rəqəmləri yalnız həndəsi fiqurlarla deyil, həm də dünyada var olan hər bir şeylə əlaqədardır. Bu əlaqəni alim öz qeydlərində belə şərh edir: "Hər şeyin başlanğıcı birlikdir, vahiddir; hər şeyə səbəb olan birliyin yanında qeyri-müəyyən ikilik durur; birlik və qeyri-müəyyən ikilikdən rəqəmlər doğur; rəqəmlərdən nöqtələr; nöqtələrdən xətlər; xətlərdən yastı fiqurlar; yastı fiqurlardan həcmli fiqurlar; onlardan hissiyyatla qavranılan cismələr yaranır ki, onların da əsasında dörd ünsür – od, su, torpaq və hava durur; onlar yerlərini dəyişib dövr edərək kainatı yaradır – canlı, şüurlu, kürəşəkili bu kainatın ortasında Yer durur və Yer in özü də kürə şəklindədir və hər tərəfindən məskunlaşır".

Pifaqor deyirdi ki, həyatda hər şey rəqəmlərə uyğundur: məsələn, bir, iki, üç və dörd rəqəmlərinin həndəsi yozumu nöqtə, xətt, kvadrat və kubdur. Bu rəqəmlərin cəmi "on" edir. Pifaqorçular on rəqəmini İlahi mahiyyəti ifadə edən ideal rəqəm sayırdılar.

Bizə indi Pifaqorun qənaətləri çox sadələvh, bəlkə də gülməli gələ bilər, lakin bunu da nəzərə almalıyıq ki, dünyanın əsasında, həqiqətən də, riyazi – həm rəqəmsal, həm də həndəsi – nisbətlər durur. Buna ki, artıq heç kəsin şübhəsi yoxdur!

Pifaqor həm də musiqi harmoniyasının əsaslandığı rəqəm nisbətlerini də ixtira edib: musiqi qammasının intervalları 1:2, 2:3 və 3:4 kimi ifadə oluna bilər.

Hətta xoşbəxtlik məsələsini də Pifaqor "rəqəmlərin mü-kəmməlliyinə yiyələnməklə" bağlayırdı. Maraqlıdır ki, alim hipotenuzun kvadratının katetlər kvadratının cəmi olduğunu aşkar edəndə, tanrılara böyük qurbanlar vermişdi.

Rəqəmlərə belə münasibəti anlamaq olar. Bunun üçün bilməliyik ki, Pifaqorun insan canı haqda təlimində o, canın üç hissədən ibarət olduğu qənaətində idi: ağıl, şüur və ehtiras. Özü də ağıl və ehtiras başqa canlılara da xasdır, lakin şüur yalnız insan canında ola bilər. Ehtiras insanın məhəbbət, yaxud nifrət kimi güclü hisslərindən ibarətdir və Pifaqorun fikrincə, ürəkdə yerləşir. "Ağıl" deyəndə, o, aləmin duyğularla analizini, "şüur" deyəndə isə dünyanın mahiyyəti və onun qanunları üzərində ayrıntılı düşünmək bacarığını nəzərdə tuturdu. Canın məhz bu qismini Pifaqor ölümsüz, bütün qalanlarını isə müvəqqəti sayırdı. Rəqəmlər isə dəyişkən reallıqdan qətiyyənlə asılı olmayan elə bir alətdir ki, şüur ondan istifadə edə bilər.

Pifaqora görə rəqəmlərin bir-biriylə ahəngdar nisbəti üzərində həm də münəzzəm Kosmos qərar tutur: 1 (sərhəd- sərhədsizlik), 2 (tək-cüt) 3 (vahid-çox), 4 (sağ-sol) 5 (kişi-qadın), 6 (sükunət-hərəkət), 7 (düz-əyri), 8 (ışıq-zülmət), 9 (xeyir-şər), 10 (kvadrat-düzbucaqlı).

Pifaqor deyirdi ki, xoşbəxt o insandır, qəlbi mərhəmətli olsun, lakin hüzur halında onu hiss etməsin, duymasın. O düşünürdü ki, insan yalnız müəyyən güc sərf etməklə əsas vəzifənin öhdəsindən gələ bilər: yəni hər şeydə öz qədərini riayət edər.

Pifaqor özündən sonra "düzgün yaşamaq" üçün xeyli tövsiyələr qoyub: "Tanrılara dua edərək, yalvararaq nələrsə istəmək olmaz, zira xeyrimizin nədə olduğunu bilmirik; nə yeməkdə, nə içməkdə ifrata varmaq, tanrılara and içmək olmaz; çalışmalısınız ki, imanınız sözlərinizlə düz gəlsin; davranışda elə olmalısınız ki, dostlarınızı düşməyə, düşmənlərinizi dostla çevirməyəsinsiz; qanuna yardım etməli, qanunsuzluqla mübarizə apar-malısınız".

Bir maraqlı məqam isə budur ki, "başlamaq işin yarısıdır" de-yimi də Pifaqorun dilindən çı-xıb. Onun təliminin ayrı-ayrı elementlərini biz tarixən xristian qnossiklərində, müsəlman sufilərində, yəhudi kabalistlə-rində, Avropanın dini ordenlə-rində, masonlarda, müasir ezo-teriklərin çalışmaları izləyə bilirik.

Rəqəmin fəlsəfəsi

Göz yaşıyla axan şair

*Bir göz yaşında azmışam
üzlə axıram aşağı,
ancaq üzünü tanıyıram
Bu göz yaşını mənədən axır?..
Mən bu gözü tanıyıram...*

Bütün vücudu və ruhuyla daim Allaha can atan Vaqifi yolundan heç nə döndərə bilmədi. Nə bu dünya, nə onun mal-dövləti, nə çox şairləri yolundan azdırıb qələmini əlindən salan şöhrət azarı. Vaqifi, şəhidi olduğu Sözü əlindən almağa heç nəyin və heç kəsin qüdrəti çatmadı. Vaqif Sözü xəstəsi, Onun quludu. Bir sözün o biri sözün yanında hansı vəziyyətdə durmasından, hansı sözün hansına daha çox yaraşmasından izah olunmaz zövq alan, hansı sözün hansına kölgə salmasından günlərlə, bəzən aylarla əzab çəkən Vaqifin şairliyi mənə, kimsəsizlər evində çalışan əzabkeş dayənin həyatını xatırladır. Vaqif, əslində sözlə ötürülməsi mümkün olmayan ələgəlməz duyğularını, necə-sə oturtduğu bu sözlərə, əsl mənada, dayəlik edir. Vaqif Bayatlı bu gün Azərbaycanda ən çox tanınan və oxunan şairlərdəndir. Şeirleri bir çox dillərdə və ölkələrdə oxunur, sevilir. Lakin özünün və şeirlərinin ətrafında ildən-ilə cücərib yaşılşan bu kütləvi sevgi, bizim Vaqifi ovutmur, onu qışın çovğununda, yayın istisində sərgərdan gəzdirdi küçələrdən, yollardan ala bilmir, gözlərinin dərinliyinə həkk olunmuş kimsəsizlik qorxusunu yoxa çıxarmır. Vaqifin daim oyaq qəlbini, əbədi ac ruhunu nə geniş xalq kütlələrinin məhəbbəti, nə əcnəbi millətlərin marağı, nə varlı mərhəmətlilərin pərəstişi doyura bilmir. Uzaq, qədim qərinələrdən gəlmiş bu qəlbə tək bir ilahi sevgi – ona nə vaxtsa rəhmlə: "Ol!.." – demiş və elə həmin an da, gözlərinin dərinliyinə baxıb: "Şair ol!" – demiş Uca Eşqin səbəbsiz nisgillər oyadan Böyük Sevgisi doyurur.

A. MƏSUD

"Bəy Atlı Şeirələr" diyarından:

Diz çöküb torpağı – əslində bütün yerüzünü öpənlər həmin anda həm də yerüzünə uzanan Göyüzünü – Tanrı ətəyini də öpürlər

Gündüz, ya gecə
diz çöküb torpağı, həm də beləcə –
bütün yerüzünü öpənlər
əslində yerüzüylə birgə Tanrı göyünü –
onun bütün kainatı örtən,
öpən ətəyini öpürlər.

Tanrı ətəyini yerüzündən diz çöküb
göyüzündə öpənlərin həmişə, hər an,
hamısının bir-bir, tək-tək
balaca günəşlərtək qalxan,
balaca günəşlərtək öpən alınları, öpən gözləri,
balaca günəş budaqlarıntək qatlanıb öpən,
qatlanıb günəş açan dizləri mübarək.

*"Dünyanın ən təhlükəli anlarında
dünyanı ağıllandıran dəli gerçəkləri,
- ancaq təhlükələrdən açılan uçurum
çiçəkləri" silsiləsindən*

*Çox adam çaxırdan, araqdan, hətta ən son
anda boş şüşədən, mənə şəirdən, elə ilk
andan boş varaqdan sərxoş oluram*

Kimlərsə bir coşğun çayı keçəntək
bir şüşə şərabdən keçməkdən,
o coşğun çayı
hər iki dünyanı birdən içirmiştkə içməkdən,
bədənləri, ruhları, canları
boşaltıqları sərxoş bədələrtək şərabdən çox,
hər iki dünyayla dolmaqdan,
hətta üçüncü dünya həsrətində qalmaqdan
sərxoş olurlar.

Ən şairanələrsə,
dünya gözəli gözlərinə baxantək
eşqlə dolu bədənin gözlərinə
elə bircəcə an baxmaqdan,
baxcaq da, o bədəylə dolmaqdan,
elə o andan da o bədənin,
o gözlərin olmaqdan sərxoş olurlar.

Mənsə bədə eşqlə dolantək sözlə dolub,
önündə ən dəli bədənin də diz çökdüyü
eşqdən də sərxoş, dəli söztək ağlamaqdan,
gülməkdən,
eyni anda ağlaya-ağlaya, gülə-gülə
ən ağıllı sözdən də çox,
ən dəli sözün eşqindən ölməkdən
sərxoş oluram.

*Ruha, cana çox zaman yalan deyən
şərablar haqda yox,
ruha, cana eşqtək qalxan Şahana
Şərablar haqda*

Dünyaya günəştək çıxan,
ən buludlu canlara da günəştək, eşqtək qalxan,
günəştək, eşqtək baxan o şahana şərabları
hər zaman, hər çağ içmək günah ancaq

Hər zaman, hər çağ
onları ancaq gültək, çiçəktək qoxlamaq,
diz çöküb sevgiyə, eşqlə onlara baxmaq,
onları ruhun gözləriylə görmək,
öpmək, oxşamaq gərək ancaq.

Hər zaman, hər çağ onları içmək –
gözəlliyi, göyü içmək, güllü yeməktək,
adi suya çevirib mədəyə, gödənə, bədənə,
ordən da ayaqlar altına atmaq demək.

*Eşqtək mübarək başlar dalğalanar
Eşqtək mübarək dəniz çiyinlər üstə*

Allah ətəyinə aşan an
hamı hamıdan körpə,
hamı hamıdan qoca,
hamı hamıdan cavan,
hamı hamıdan uca,

Orda Sevinc də, Dərd də
hər an hər biri həm tək-tək,
həm də ikisi bir yerdə
bir-birinə eşqdən çiçək,
eşq göz yaşından mübarək

Əbədiyyət də aşar, daşar
şəhid ayinləri üstə,
vurulmuş mübarək başlar
əbədiyyətdən sonra da
mübarək eşqtək dalğalanar
əbədi dəniz çiyinlər üstə.

*Bu dünyada o nə eşq idi, o nə sevgiydi,
hardan gəldi,*

hər iki dünyada ancaq çiçəklər, güllər bildi

O nə eşq idi bircəcə anda
hər iki dünyadan ucada açdı,
bir şanda - iki bal canda,
hamını hamıdan çox sevvən,
heç vaxt "sevirəm" deməmiş
iki şam qocada açdı,

Ən qədim Eşqi də şamlar
həm də hər an təzə bilər,
o eşqin göz yaşını da
kipriklər, gözlər incidər,
ən eşqli şamlar şamgüllə,
şamgöylə, göyüzüylə silər.

Ta şamgül, qəmgül açma, Eşq,
qəm onlarla da gülmədi,
ancaq bildi, tək güllə yox,
şamla da, qəmlə də heç kim
mənim qədər sevmədi,
sənin qədər sevilmədi.

*Avropa qadınları dünyanı daha çox
öz bədənləriylə,*

*Şərqi qadınlarısa, daha çox
öz gözləriylə duyarlar, sevdələr*

Avropa qadınları dünyanı
daha çox öz bədənləriylə devirərlər,
Şərqi qadınlarısa dünyanı
daha çox gözləriylə devirərlər,
devirib sonra sevdələr.

Hər iki dünya üçün də
daha tez ayılar qadınlar,
hamını hər an sevgiyə,
gözəlliyə yönəldən Tanrını da onlar
çox anlar kişilərdən daha tez duyar, anlar,
elə ona görə də Tanrı
onu daha çox duyduqları anlarda
qat-qat, çin-çin gözəllik yaradar qadınlarda,
o Tanrı gözəlliyi anları
Tanrı eşqün daha da şahana edər onları,
onların çiçəktək açılan gözlərini,
hətta gözlərdə bir-bir tumurcuqlayıb,
üzlərdə eşqin güllərtək açılan göz yaşlarını da
eşq ətirli edər Tanrı.

Çünki Tanrı da daha çox sevvər
onu gözəllikləriylə duyan ruhları, canları,
Tanrı eşqini duyarkən hər an canlarında,
ruhlarında yeni-yeni gözəlliklər açanları.

*Bu dünyada hər bir insan,
hər bir ölkə, xalq, haqq,
ruhunda oyanacaq hər bir dəli ana
hər an oyaq.*

Kim deyəcəksə, mənə dəli anlar yox,
demək onda daha çox,
dəlilik bu dünyada kimdə açıq,
kimdə də gizli də olsa da, amma
bir az az, bir az çox hamıda var,
həm də gizlicə hamıya doğma,
o hərdən çox duyulmasa da,
həmişə hər bir insanın,
hətta hər bir ölkənin, dövlətin, xalqın
hər bir canın heç olmasa, bir azca dəliliyi var,
hətta o ölkə tarixinin dəli anları da

Ancaq, dəli bənzəməz dəliyə - hərənin bir ayrı,
ayrı bir dəliliyi,
böyük dövlətlərin böyük dövlət, kiçik
dövlətlərin kiçik dövlət,
şahın şah, nökrin nökr, şairin şair dəliliyi,
hətta ən məşhur qəhrəmanımız – qoç
Koroğlumuz da dəli deyirdi igidlərimizə,
qələt eləyir başqa xalqlar: dəlilik də
hamıdan daha doğma bizə

Çox dövlətin tarixində çox dəli
anlar da bir gerçək.
O dəli anlar, kim daha çox ağıllıysa yox tək,
həm də ağıllı olduğu qədər də
dəliyə bəzən daha haqq,
o yarı dəli, yarı ağıllı tarixdə, taxtda da ancaq,
çox vaxt o tarixə bənzər yarı ağıllı,
yarı dəli oturacaq,

Çox şeydə – ölkəmiz,
ağıllılıqda da, elə dəlilikdə də
dünyada ən zəngin bəlkə –
Koroğludan üzü bəri hətta dəliliklə
fəxr edən tək ölkə.

Vaqif Bayatlı Odor

Türklərin quruda və dənizdə (ingilis, fransız və rus hərbi gəmilərinin Navarin limanında Osmanlı donanmasını sıradan çıxartdıqları üçün) ən zəif vəziyyətə düşdüyü bir zamanda - 1828-ci il, aprelin 26-da Rusiya Türkiyəyə müharibə elan etdi. Hər iki tərəf müharibəyə hazırlıq işlərinə başladı. Qafqazda Rusiya İmperiyası sərhədlərindən Osmanlı kəndlərinə aparən bütün yollar türk süvari dəstələri tərəfindən nəzarət altına alındı. Sərhəddəki türk kəndlərindən könüllü dəstələr toplandı. Gümrü yaxınlığındakı Arpaçayı sahilində, əsas yolların kəsişdiyi yerdə Mağazberd kəndinin sahibi, "cəsərtli qarapapaq rəisi" Şərif ağanın başçılığı altında minə yaxın atlıdan ibarət süvari dəstəsi mövqe tutdu. Hərbi sənədlərdən aydın olur ki, Qars paşası Emin Paşa ruslar sərhədi keçməyi təqdirdə əlavə türk qoşunları gəlib yetişənə qədər onların irəliləməsini hər bir vasitə ilə ləngitmək üçün sərhədə, "qoçaq qarapapaq kəndxudası" Şərif ağanın tabeliyinə 4.000 süvari göndərməyi düşünürmüş.

Ruslar da müharibənin gedişində ölkə daxili sakitliyi və kommunikasiyaları qorumaq üçün hər il Osmanlı kürdləri və qarapapaqlarının basqınına məruz qalan Somxetiyyə gürçülərdən və Borçalı qarapapaqlarından ibarət yerli idarə millisi göndərdi. Qars qalasına hücum hazırlaşan rus ordusu 1828-ci il, 23 mayda Tiflisdə Gəncə qalası ilə eyni vaxtda, yəni "təqribən 1600-cü ildə əlçatmaz qayalarda türklər tərəfindən inşa olunmuş" Narınqalanın ələ keçirilməsi ilə nəticələnən hərbi manevr keçirdi.

Balkanlarda Moldova və Valaxiyanı işğal edib Dunay çayını keçən ruslar Qafqaz cəbhəsində də ardıcıl zəfərlər qazandı. 1828-ci il, 14 iyulda rus qoşunları qraf Paskeviç-Erivanskiyin komandanlığı altında Gümrünü keçib Qarsa tərəf irəliləməyə başlayır. 20 iyunda Qars mühasirəyə alınır. Muravyov, Osten-Saken, Rayevski, Reut kimi tanınmış sərkərdələrin rəhbərliyi altındakı düşmən qoşunlarının hücumlarına tab gətirə bilməyən türk ordusu 23 iyunda Qarsı tərk etməyə məcbur olur. İşğal zamanı rusların ələ keçirdiyi Qars paşalığının rəsmi sənədlərindən mühasirədə olan Qars qarnizonunda Mağazberdli Şərif ağanın başçılığı altında 300 qarapapaq atlısının da olduğu müəyyən edilir. "Tiflisskiye vedomosti" qəzeti də 1828-ci il, 11 iyul tarixli 2-ci sayında Qarsdakı türk qarnizonunda qarapapaq süvarilərinin olduğunu bildirdi. Qəzetdə belə bir məlumat verilmişdi: "Müharibənin başlanğıcında İrəvan qarapapaqlarından ibarət dəstə, Abaran çayını keçib Qarsa gedirdi. Onlar yolda rəsmi sənədlər aparən Don kazakları ilə qarşılaşdılar və hücum edib onlardan bir neçəsini öldürdülər, ikisini isə əsir aldılar..."

Paskeviç qraf Dibiçə gündərdiyi məktubunda iqamətgahı Eçmiədzində olan erməni arxiyepiskopu Nersesin daim onlara sədaqətli olmasına baxmayaraq, qoyduqları nüdüyəndəli ilə gizli yazışmalar apardığını xəbər verir. O, dediklərinə sübut olaraq Qarsın işğalı zamanı ələ keçirilmiş sənədlər içərisində tapılmış xahiş məktubunu göstərir. Nersesin "Qars əyalətinin ən əsas məmurlarından və torpaq sahiblərindən biri" olan Mağazberdli Şərif

ağaya ünvanladığı və ondan Qars paşasının Mastara kəndinin sakinlərinin olinədən aldığı taxıl məhsullarının geri qaytarılmasında yardımçı olmasını xahiş etdiyi bu məktub, bu cümlələrlə başlanırdı: "Əvvəlcə sizə öz dostluq salamımı yetirirəm. İndiyə qədər bizim aramızda dostluq əlaqələrinin olmamasına rəğmən və sizin Rusiya hökumətinə itaət edənlərin hamısına qarşı düşmən münasibət bəsləməyiniz barədə çox eşitdiklərimə baxmayaraq, yaxın qonşu olduğumuz üçün, yəni çayın bir üzündə biz, o biri üzündə isə siz yaşadığımız üçün aramızdakı düşmənçilik nə qədər böyük olsa da, sizə müraciət etməyi lazım bildim..."

Rus qaynaqları onlara işləyən erməni kəşfiyyatçıların "ənənəvi qorxaq və olduqca məhdud düşüncəli" olduqları üçün faydalı ola bilmədiklərini vurğulayırdı.

Qarsdan sonra rusların növbəti hədəfi 40 minə yaxın əhalisi olan Axısqa (Axalsıx) paşalığı idi. O dövrdə Axısqa paşalığı 24 sancağa bölünmüşdü və Qars paşalığından təqribən 5 dəfə böyük idi. Ona görə də, ruslar hərbi hərəkəti davam etdirmək üçün əlavə qüvvələrə ehtiyac duyurdu. Bu səbəbdən Məngilis, Barmaqsız, Başkeçid və Gümrüdə olan hərbi ehtiyat hissələrinin gəlib əsas qoşunlara birləşməsi tələb olunurdu. Başkeçiddə duran ehtiyat qüvvələri arasında Borçalı distansiyasından yığılmış 200 qarapapaq atlısı da var idi.

16 iyulda ruslar Qarsdan Axalkələyə doğru hərəkət etdi. General Paskeviçin 1828-ci il, 24 iyul tarixli raportundan aydın olur ki, düşmən yolboyu onları narahat etmir, yalnız iyulun 22-də 400 qarapapaq atlısı görünüb qeyb oldu. Bunlar ailələrini savaşa bölgəsindən uzaqlaşdırıb özləri rus işğalçılarına qarşı döyüşmək üçün səfərbər olunmuş ətraf kəndlərin qarapapaqları idi.

Əmirhəsənlər isə adlarını yuxarıda sadaladığımız bölgələrdən Axısqa paşalığına, ikinci nəsil qarapapaqlara nisbətən çox qabaq mühacirət etmişdilər, əsasən, köçəri həyat tərzini sürür və paşaya az miqdarda da olsa, vergi ödəyirdilər.

Əvvəlcə ruslar Axısqa paşalığının önəmli istehkamlarından olan Axalkələk qalasını mühasirəyə aldı. Rusların qalanı döyüşsüz tərk etmək təklifini qalanın mühafizələri rədd edib belə bir mərdanə cavab verdilər: "Biz irəvanlılar və qarşılıq deyilik. Bizim nə ailə-

miz, nə də varımız - miz - mülkümüz var.

Mən nəfərdən ibarət hamımız, bir nəfər kimi qalamızın divarlarında şəhid olmaq qərarına gəlmişik". 24 iyunda şiddətli vuruşmadan sonra Axalkələk zəbt olunur.

Türklər sərt müqavimət göstərirlər. 13 saatlıq amansız və qanlı döyüşdən sonra Axısqa süqut edir. Uşakovun qeydlərindən: "Axalsıx alınandan sonra baş komandan bir qarapapaq starşinasından (kəndxudasından) soruşdu: "Bizim atlı dəstələri indi necə hərəkət edir?". Sonuncu cavab verdi: "Biz əvvəllər kazakları kələm tək doğruyırıq, indi isə onlar balaxona (gen və uzun xələtə) oxşar bir şey geyiniblər, qorxmada irəli dürtülür və onlara qarşı tablamaq olmur". Qarapapaq starşinası öz sadələşməyindən elə bilirdi ki, bizim süvarilər yalnız kazaklardan ibarətdir və kitel (yay pencəyi) geymiş draqlar (seçmə atlılar) ona eyni qoşun birləşmələri kimi görünürdü".

Paskeviç zəbt etdiyi Axısqa bölgəsinin başçısı və buradakı rus qarnizonunun rəisi vəzifəsinə general B. Beybutyanı təyin etdi. 30000 əhalisi olan Axısqa şəhəri işğaldan sonra kiçik bir qəsəbə oldu.

22 avqustda ruslar heç bir müqavimətə rast gəlmədən Ərdahanə daxil oldular, sentyabr ayında isə Topraqqalanı (Ələşgirdi) ələ keçirdilər. 9 sentyabrda Topraqqalanın 15 verstliyində yerləşən erməni kəndi Çilkana hücum edildi.

Qarapapaqlar Rusiya-Osmanlı

1836-cı ildə Sankt-Peterburqda nəşr olunmuş və 1843-cü ildə Varşavada təkrarən basılmış "1828-1829-cu illərdə Asiya Türkiyəsində hərbi əməliyyatlar tarixi" kitabından: "Ta qədimlərdən igidlilik və miniciliklə məşhur olan Axalsıx paşalığının qarapapaqları ən yüngül süvari dəstələrini təşkil edirdi və sərhəddə yaşayırdılar. Onlar kiçik partizan döyüşləri üçün olduqca bacarıqlı idilər". Bu üzündən qraf Paskeviç onları öz tərəfinə cəkmək istəyirdi. O, "nadinc qarapapaq tayfalarına" rus təbəəliyini qəbul etdirmək üçün əvvəlcə onlara proklamasiyalar göndərir. Ancaq qarapapaqlar müəyyən səbəblərə görə rus təbəəliyini qəbul etməkdən imtina edirlər. Paskeviç daha sonra onların yanına kapitan Şemir-Beqlyarovu göndərir. "Təhlükəli səfər"dən qayıdan kapitan general Paskeviçə qətiyyətlə bildirir ki, qarapapaqların köməyinə ümid bəsləmək qeyri-mümkündür.

O dövrdə Axısqa paşalığında iki nəsil qarapapaq yaşayırdı. Onlardan biri Əmirhəsən (İmirhəsən, İmrəhəsən) qarapapaqları və ya tərəkmələri, digəri isə sadəcə, qarapapaqlar adlanırdı. Sonuncular buraya XVIII əsrin sonunda və XIX əsrin əvvəlində Borçalı, Qazax və Şəmşəddil distansiyalarından gəlib məskunlaşmışdılar. Vergilərdən tam azad olan qarapapaqlar paşanın ilk tələbi ilə silahlanıb vuruşmağa hazır olmalı idilər. Bu qarapapaqlar tədricən köçəri həyat tərzindən uzaqlaşaraq oturmaq həyat tərzinə keçirdilər.

Axalkələyə hücum zamanı türk əsgərlərinin inanılmaz müqaviməti ilə qarşılaşan ruslar heyrətlərini gizlədə bilmirdilər. Rus hərbi tarixçisi Uşakov yazırdı: "Qalanın rəisi, keçmiş Axalsıx paşası Səlim paşanın oğlu Fərhad paşa comərdcəsinə həlak oldu. Axalkələyin cürətli müdafiəsi onların nadir rəşadətlik obrazını yaratdı. Özlərini könüllü surətdə ölməyə məhkum etmiş bir ovuc insan, şübhəsiz ki, haqlı heyrətə layiqdir. Önlərin hamısı ağ köynəkdə idi. Bu, müsəlman adətində görə ən böyük əzmkarlığın nişanəsidir".

Axalkələk sancağının rəisi Mutu bəy əsir alınır və ruslara sonrakı əməliyyatlar sırasında çox yardım edir (Yeri gəlməşkən, qeyd edək ki, XIX yüzilin ilk yarısında Axalkələkdə ən böyük torpaq sahiblərinə Mutu bəyin oğlu Dədə bəy sahib olub). Bundan sonra ruslar heç bir çətinliklə üzləşmədən Xertvis (Xirtiz) qalasına girdilər. Bu arada 200 Borçalı qarapapaq atlısı Axalkələk yaxınlığında hücumçuların əsas qüvvələri ilə birləşdi.

1828-ci il, 10 avqustda Axısqa qalası mühasirəyə alınır. Paskeviçin (yerli türklər ona Başkovoç deyirdilər) döyüşsüz təslim olmaq çağırışına Axısqa qarnizonunun komendantı - "ayrı səmadan düşürə bilmədiyiniz kimi, Axısqa məscidindən də ayıranı düşürə bilməyəcəksiniz" - cavabını verdi. Bir neçə gün davam edən mühasirədən sonra, ruslar 15 avqustda həlledici hücumla keçirdilər.

General Paskeviçin 1828-ci ildə, 23 sentyabr raportundan Çilkana basqın edənlərin başında qarapapaq Qazı xanın durduğu və onların rus dəstələri ilə toqquşması nəticəsində sonuncular tərəfdən 2 kürdün öldüyü, 1 kürd və 1 erməninin yaralandığı, 20 erməninin isə əsir götürüldüyü məlum olur. Başqa bir mənbə isə Çilkana hücum edən 1826-1828-ci illər rus-İran savaşının iştirakçısı Qarapapaq Nağı xan olduğunu yazır və onun 10 sentyabrda Yəpifenovun rəhbərliyi altındakı 60 kazak, 60 İrəvan könnüllüsü və 80 kürdə qarşı vuruşda kürdlərdən biri tərəfindən nizzə ilə yaralandığını bildirdirdi.

Müharibənin əvvəlində Osmanlı dövlətini parçalamaq istəyən və buna görə də ruslara yardım edən İngiltərə və Fransa kimi Avropa dövlətləri daha sonra Rusiyanın nüfuzunun güclənməsindən narahat olub İrani də onun əleyhinə müharibəyə cəlb etməyə, yəni İrani Türkiyə ilə Rusiyaya qarşı vahid blokda birləşdirməyə can atırdı. Rusiyanın İrandakı səfiri A.S.Qriboyedovun 30 yanvar, 1829-ildə Tehrandə öldürülməsi Rusiya və İran dövlətləri arasında Rusiyyəti gərginləşdirir. General-mayor Pankratyev 1829-cu il, 19 fevralda Bəyaziddən bildirdirdi: "Abbas Mirzənin inanılmış adamları - Xudadat xan və Nağı xan gizli təlimatlarla sərəskərlə görüşmək üçün bir-birinin ardınca Təbrizdən Ərzuruma göndəriliblər".

Qış aylarında səngimiş hərbi əməliyyatlar 1829-cu ilin yazında yenidən başladı. Baş komandan Paskeviç tatar distansiyaları və müsəlman vilayətlərinin sakinlərindən ibarət üç süvari-müsəlman alayının toplanmasını əmr etdi. 19 mayda N. Muravyovun Axalkələk yaxınlığındakı Gendərə kəndində yerləşən düşərgəsinə gələn baş qərargahın zabitləri burada digər qoşun birləşmələri ilə yanaşı Qazax, Borçalı və Şəmşəddil distansiyalarından yığılmış 500 süvaridən ibarət olan III atlı-müsəlman alayını da gördülər. Bu barədə Uşakov yazırdı: "Yeni yığılmış atlılar öz milli geyimlərində idilər, yaxşı silahlanmışdılar, saz atlara sahib idilər və sonradan, həqiqətən də, təsdiqlədikləri alovlu canfəşanlıqla ruhlanıb-şövqlənmişdilər. III atlı-müsəlman alayının süvariləri sivriüclü milli papaqlarının üz tərəfinə bərkidilmiş sarı rəngli mahud ulduzla seçilirdilər. Atlılar vəkil və bəylərin başçılıq etdiyi sotnyalara (yüzlüklərə) bölünürdülər".

1829-cu il, iyun ayının 1-də türklər Posxov çayı yaxınlığındakı Dıqur kəndində olan rus bölmələrinə həmlə etdilər, ancaq rus ordusunun avanqard dəstələrini təşkil edən III atlı-müsəlman alayının köməyə gəlməsi onları geri çəkmək məcburiyyətində qoydu.

2 iyulda ruslar Dıqurdan türk düşərgəsinə əks-hücum təşkil etdilər. Baş verən döyüşdə türklərin üstünlüyü ələ aldığını görən baş komandan yubanmadan III atlı-müsəlman alayına piyadaların önünə keçmək əmrini verdi. Türklər Acara tərəfdən rusların sağ cinahını əhatəyə aldılar. Qraf Paskeviçin nişançıları türk süvarilərinin hücumuna məruz qaldı. "Bu vaxt özünü yetirən müsəlman polku (III atlı-müsəlman alayı - F. V.) hücumu buraxıldı. Düşmən süvariləri və piyadaları düşərgədən çıxardıqları iki topu döyüş meydanında atıb qaçmağa üz qoydu".

10 iyunda Qars ətrafında olan rus qoşunları (12340 piyada, 5770 süvari) Kotanlı kəndi yaxınlığındakı geniş düzənliyə topladı. Buradakı qeyri-nizami süvarilər içərisində dörd atlı-müsəlman alayı və Naxçıvan mahalının Kəngərli adlanan xüsusi atlılar dəstəsi də oldu. I atlı-müsəlman alayı qara-bağlılardan, II atlı-müsəlman alayı Şirvan və Şəki mahalının sakinlərindən, III atlı-müsəlman alayı "tatar distansiyaları"nın əhalisindən, IV atlı-müsəlman alayı isə "erməni vilayətinin" müsəlman və kürdlərindən təşkil olunmuşdu. Onlar hamısı yaxşı silahlanmışdı.

Bu alaylarda komandir vəzifəsinə rus kavaləriya (süvari) zabitləri, onların köməkçiləri vəzifəsinə isə həmin əyalətlərdən nüfuzlu bəylər təyin edilmişdi. Hər bir alay 500 atlıdan ibarət idi və 5 sotnyaya (yüzlüyə) bölünürdü. Sotnyaların hərəsində 2 vəkil, yəni uryadnik, sotnya başçısı və onun yardımçısı (naibi) olan 2 bəy var idi. Alay komandirinin aylıq maaşı qida parası ilə birlikdə 37 rubl 50 qəpik, sotnya başçısının 25 rubl, onun köməkçisinin 20 rubl, vəkilin və sıravı atlının 3 rubl gümüş puldan ibarət idi. Bundan başqa, onların hamısı ərzaq payı olaraq 4 funt un və 1 funt ot (alay komandirinin köməkçisi - 2 funt ot) alırdılar. Müsəlman alaylarının hər birinə dini ayinləri yerinə yetirmək üçün 1 molla, yazışmalar üçün 1 mirzə, kvartirmeyster (ərzaq təchizatçısı), adyutant vəzifəsinə icra etmək üçün 1 kavaləriya zabiti və Nijni Novqorod draquon alayının aşağı rütbəli 15 zabiti eزام olunmuşdu. Bu alaylarda arabalar yox idi, ancaq onların əvəzinə hər üç nəfərdən birinə 1 yük atı, hər 2 yük atından birinə 1 çodar düşürdü. Uşakov müsəlman süvariləri haqqında yazırdı: "Həmin bu adamlar 3 il qabaq İrandan qafılən baş verən müharibədən istifadə edərək silahlarını bizə qarşı çevirdilər, Hətta Yelizavetpol işində iranlılar tərəfdə döyüşdülər".

13 iyunda podpolkovnik Fomin Don kazakları və III atlı-müsəlman alayının 150 döyüşçüsü ilə türk düşərgəsinə çaxnaşma salmaq üçün Millidüzə göndərildi. Gecənin zülmət qaranlığından istifadə edib meşə ilə tez və maneəsiz irəliləyən dəstə türklərin öndəki qaravul postlarını keçib səhərə yaxın Millidüzə yaxınlaşdı və Həqqi paşanın düşərgəsinə böyük vəlvələ saldı. Verilən tapşırığı müvəffəqiyyətlə yerinə yetirən dəstə türklərlə toqquşmadan yayınıb geri çəkildi. Uşakov yazır: "Kiçik ordu hissəsinin gözlənilməz cəsarətindən əsəbiləşən türklər bizim kazakları və tatarları hərərlə təqib edirdilər, ancaq onların geri çəkilməsi soyuqqanlılıq və şücaətlə müşayiət olunurdu... Onun (Fominin - F. V.) əzsaylı dəstəsi bir neçə dəfə bataqlıq ərazilərə sıxışdırıldı, ancaq kazak və tatarlar bir dəfə də olsun özlərinin mühasirəyə düşmələrinə imkan yaratmadılar".

General-mayor Muravyovun komandanlığındakı qoşunun öncül bölmələri 19 iyunda Soğanlı dağlarının Çaxırbaba yoxuşunda idi. Onun sağ qanadını podpolkovnik Fominin rəhbərliyi altında Don kazak alayı (322 nəfər), sol qanadını isə III atlı-müsəlman alayının 325 süvarisi təşkil edirdi.

Həmin gün Kayınlı (Yeniköy) kəndi yaxınlığında türk atlıları görünür. Şiddətli döyüş olur. Türklər mərdlik və qorxmazlıq örnəkləri nümayiş etdirdilər. Baş komandan Paskeviç general-mayor Rayevski-yə iki draquon diviziyası, Karpovun kazakları, III atlı-müsəlman alayı, iki sotnya seçmə nizami alay (lineyniy polk) və altı topla türk qüvvələrinin mərkəz xəttini dağıtmaq təlimatını verdi. Rayevski tapşırığın öhdəsindən uğurla gəldi. Türklər meşəli təpələrə sıxışdırıldılar.

27 iyunda Şimal-Şərqi Anadolunun ən böyük şəhəri Ərzurum döyüşsüz ruslara təhvil verilir. Ərzurumu işğal etmiş Paskeviçin ordusu tərkibində rus şairi A.S.Puşkin də vardı. O, öz səfər təəssüratlarını "Ərzuruma səyahət" əsərində təsvir edib. Ərzurumdan sonra Xınıs, Tərcan, Oltu və Bayburt zəbt edildi.

Balkan cəbhəsində rus ordusunun İstanbulun həndəvərinə qədər yaxınlaşması Osmanlı sultanı II Mahmudu 2 sentyabrda (1829-cu il) Ədimə sülh sazişini imzalamağa məcbur etdi. Sazişə əsasən, Osmanlı İmperiyası Yunanistanın müstəqilliyini tanıdı, Moldaviya, Valaxiya və Serbiyaya isə muxtariyyət verdi. Axısqa, Axalkələk, Xırtız, Əspincə, Azqur, Abbastuman qalaları və Suqumqala (Suxum), Redutqala (Anakliya), Sucuqqala (Soğucaq, Novorossiysk), Gəlinçik, Mamayqala (Soçi) daxil olmaqla Kuban (Kuman) çayından Çürüksuya (Kobuleta) qədər Qara dənizin şərq sahilini Rusiya İmperiyasının əlinə keçdi, Türkiyə ermənilərinə 18 ay ərzində daşınan əmlakları ilə birlikdə Rusiya himayədarlığı altına keçmək hüququ verildi.

1829-1830-cu illərdə Ərzurum, Qars və Bəyaziddən Cənubi Qafqaza 90 mindən artıq erməni köçdü. Onlardan Ərzurum erməniləri, əsasən, Mesxet-Cavaxetdə (7300 ailə), Qars erməniləri (2500 ailə) Gümrü və Talın bölgələrində, bəyazidililər (4215 ailə) Göyçə gölünün sahilində, qalanları isə Sürməli, Dərəçiçək, Abaran və Pəmbək mahallarında yerləşdirildi. Ərzurum erməniləri ilə bərabər köçmüş urumlar (yunanlar) isə Gümrü və Barmaqsız (Zalqa) tərəflərdə məskunlaşdılar.

Rus baş komandanının 1830-cu il, 16 mart tarixli əmri ilə 1828-1829-cu illər rus-türk müharibəsindəki mərdlik və cəsarətlərinə görə III atlı-müsəlman alayının döyüşçülərindən sultan podporuçik Əbdül ağa Kəlbəli bəy oğluna, naib podporuçik Əli ağa Abdul ağa oğluna, naib praporşik Usub ağa Müssəli oğluna, naib praporşik Mehralı ağa Təhməzqulu oğluna, Əliağa Bababəy oğluna, Əsədulla bəy Ləl Vəli ağa oğluna və bu alaya eزام olunmuş könüllü praporşik Məmməd oğluna "İgidliyə görə" 4-cü dərəcəli "Müqəddəs Anna" ordeni verildi.

Fəxri VALEHOĞLU, araşdırmaçı-diplomat

1828-1929-cu illər savaşında

Əgər təyyarə kompüterlərin hesabladığı kursdan yayınmasaydı, Betel qəsəbəsinin yüz metrliyindən keçməliydi. Avtopilotun da həmin məsafədə maksimal yanlılığı 100 metrədən artıq ola bilməz. Nəticədə, istər-istəməz, belə bir versiya meydana çıxır: pilot radionaviqasiya vasitələrini bilərəkdən söndürərək, təyyarəni özünü idarə edib! Alyaska yarımadasının hava məkanını tərk edərkən radarlar çıxış nöqtəsinin tamam fərqli olduğunu da göstərmiş və ekipajın bunu görməməsi heç cür mümkün deyil.

(Əvvəli ötən sayımızda)

Bütün bu sadalanan faktlardan belə bir məntiqi nəticə çıxır ki, uçuş üçün kompüter proqramlarına dəyişiklik edilmişdi və bundan ekipaj rəhbərliyinin mütləq xəbəri var idi. Hüquq diliylə desək, pilotların hərəkətində cinayətkar məsuliyyətsizlik, ehtiyatsızlıq, diqqətsizlik yox, cinayətkar qərəz, məqsəd vardı. Bunu sübut edən bir məqam da Beteldən üzərindən keçəndən sonra yerüstü xidmət postlarına bilərəkdən verilən yalan məlumatlar idi. Bu yalanlar o müdhiş uçuşun son dəqiqələrinədək davam etdi!

Yolun əhəmiyyətli bir qismini 007 və 015 yanaşı uçurdu. Amma nədənsə, 007 məlumatlarını yerə 015-in radiotəchizatından retranslyator kimi istifadə etməklə çatdırırdı, baxmayaraq ki, özü də eyni təchizata malik idi. Pilotlar koordinatları səhv söyləməklə yanaşı, küləyin sürətini də artırır, halbuki onlardan bir dəqiqəlik məsafədə uçan 015 obyektiv məlumatlar verirdi.

015-dən 007-nin yeri haqda növbəti məlumat daxil olanda "Boing" faktiki olaraq 240 kilometr şimalda idi və Kamçatka-kaya çatmasına cəmi 180 kilometr qalmışdı və sahil xətti radar ekranında mütləq görünməli idi...

Elə həmin an bu cinayətkar oyuna Amerikanın RC-135 markalı kəşfiyyat təyyarəsi qoşuldu. Onun 007 ilə görüşü Komandor adalarından şimalda baş tutdu. Ora çatmaq üçün 007-nin kapitanı Çun elektron idarəetmə sisteminin komandalılarına məhəl qoymaraq kursu bir də dəyişməli idi.

Sovet hava hücumundan müdafiə hissələrinin radarlarında 007-nin siqnalı 15.51 dəqiqədə göründü və 10 dəqiqədən sonra RC-135-in siqnalıyla birləşdi.

Təyyarələr on dəqiqə yanaşı uça-raq, lokatorun ekranında bir nöqtə kimi göründülər. Sonra təyyarələrdən biri dönərək ekrandan çıxdı, digəri isə Kamçatka istiqamətində yoluna davam etdi. Ekrandan SSRİ-yə tərəf məhz hansı təyyarənin uçduğunu anlamaq mümkün deyildi...

Sovet hərbi bazasında birincidərəcəli döyüş hazırlığı elan olundu və təyyarə 16.30-da Kamçatka ərazisinə girəndən iki dəqiqə sonra isə qıncılar havaya qaldırıldı. Bəs niyə yad təyyarənin Kamçatka üzərində uçuşuna elə həmin dəqiqə son qoyulmadı? Bu haqda yalnız fərziyyələr mövcuddur. Odur ki, onların müzakirəsinə vaxt ayırmayaraq, faktlara müraciət edək, çünki fakt həmişə faktlığında qalır. Kamçatka fəzasında "Boing" 38 dəqiqə qalır, sonra Oxot dənizi üzərinə çıxaraq, Saxalin istiqamətində uçuş. Bu vaxt artıq Uzaq Şərqi bütün sovet bazalarında döyüş həyacanı elan olunmuşdu.

007 Saxalinə yaxınlaşanda havadakı sovet qıncıları onunla beynəlxalq qəza tezliyində radio əlaqəsi saxlamağa çalışdılar, amma kapitan Çun buna məhəl qoymadı.

Gərginlik artaraq, özünün kulminasiya nöqtəsinə çatmışdı. Daha bir neçə dəqiqə boşa getsəydi, sərhəd pozucusu ölkənin hava məkanını cəzasız tərk edəcəkdi. Təyyarəni ya enişə məcbur etmək, ya da vurmaq lazım idi. Üçüncü yol görünmürdü. Bəlli idi ki, yad təyyarənin vurulması haqda əmr hələlik verilməmişdi. Çünki belə bir əmr olsaydı, mən inanmıram ki, qıncılardakı pilotlar tərəddüd edəydilər. Cəmi 10 dəqiqə vaxt qalırdı...

***

Bir müddət sonra sovet təyyarəçisi televiziya verdiyi müsahibədə həmin dəqiqələri belə xatırlayırdı: "O düz bizim bazanın üstündən keçirdi. Mən yaxınlaşdım, ona qıncımın yan işıqlarını göstərdim. Təbii ki, bu işıqları görməliydim. Sonra "Boing"-in düz qarşısına pulemyotdan trasserlər (uçarkən traektoriyası alovundan bəlli olan xüsusi güllələr) bir neçə qısa atış silsiləsi yağdırdım. Bu güllələrin alovu neçə kilometrədən görünür və onlar da görməliydim."

Mən həm də enmək işarəsi vermək üçün mütəmadi olaraq təyyarəmin qanadlarını yelləyirdim. Onlar bütün bunları mütləq görməliydim".

Lakin "Boing"-in lap yaxında yerə enməsi üçün müasir təyyarə meydanı olmasına, qıncıların ekipaja dəfələri "En!" əmri verməsinə baxmayaraq, kapitan Çun tabe olmadı. Əksinə, o elə bir manevrə başladı ki, bütün şübhələr artdı. "Boing" sürətlə enməyə başladı, sonra birdən yenə göyə milləndi. Qıncı təyyarə sərhəd pozucusunun hərəkətinə, təxirə salmadan reaksiya verdi...

Saat 18.22.20-də komanda mərkəzinə məlumat verildi: "Raketlər buraxıldı".

İki saniyə sonra isə efirdə daha bir məlumat səsləndi: "Hədəf məhv edildi..."

007 reysi bitdi. Təyyarə Mone-ron adası yaxınlığındakı ərazidə suya düşdü...

***

Təbii ki, həmin təyyarədə olan günahsız insanların həlak olması hamını yandırır. Çünki onlar kiminsə düşündüyü məkrli bir addımın, həyasızcasına həyata keçirilən kəşfiyyat əməliyyatının qurbanı olmuşdular.

Bu uçuşun məhz kəşfiyyat məqsədiylə həyata keçirildiyi isə Sovet kəşfiyyatı tərəfindən ortaya qoyulan danılmaz faktlardan sonra kimsədə şübhə doğurmurdu. Bu faktlardan yalnız birini diqqətinizə yetirirəm: bəlli olmuşdu ki, 007 reysiylə uçan sərnisin təyyarəsi SSRİ üzərində olanda amerikalıların "Ferret-D" adlı casus peyki Yer ətrafında "Boing"-in real uçuş marşrutu ilə üst-üstə düşən 3 dövrə vurmuşdu və təyyarədən ötürülən kəşfiyyat məlumatlarını qəbul etmişdi. Peykin həmin dəqiqələrdə məhz Çukotka, Kamçatka, Saxalin üzərindən keçməsinə bütün lokatorlar göstərmişdi.

Mən bu kəşfiyyat məlumatı ilə, hadisə vaxtı Sovet Ordusunda zabıt qismində həqiqi hərbi qulluq keçdiyim üçün tanış oldum. Bizim hərbi hissə də kəşfiyyatla məşğul olduğundan, belə xidməti məlumatları müntəzəm alırdı. Elə onda öyrəndim ki, amerikalılar bu son dərəcə təhlükəli əməliyyat vasitəsilə, bizim radiolokasiya sistemlərinin vəziyyətini, hərbi aviasiyamızın döyüş hazırlığını yoxlayırmışlar...

Bircə bu məlumatı oxuyarkən keçirdiyim hisslər yaxşı yadımdadır. Sarsılmışdım. Çünki siyasətçilərin və hərbcilərin öz məqsədlərinə çatmaq üçün hansı alçaqlıqlara qadir olmasını anlamışdım...

Amerikalılar təyyarənin vurulacağına yüz faiz əmin idilər və hadisənin bu məcraya düşməsinə hətta səbirsizliklə gözləyirdilər, çünki elə ertəsi gün spontan deyil, məhz mü-təşəkkil antisovet kampaniyası başlandı, soyuq müharibənin artıq başa çatmalı olduğu əyyamda Reyqan administrasiyası Konqresdən yeni nəsil kimyəvi və bakterioloji silahların, uzaq mənzilli raketlərin istehsalı üçün əlavə vəsait aldı...

***

Bu acınacaqlı olayda bəzi sualların cavabı bu gün də tapılmayıb. Amma az sonra mətbuata çıxmış bir informasiya şəxsən mənim üçün bütün sualların cavabı idi.

"Koreya sərnisin təyyarəsinin məhv edilməsiylə bağlı həqiqətlərin açıqlanması Cəmiyyəti"-nin keçirdiyi mətbuat konfransında Yaponiyanın hərbi jurnalisti Akio Yamakava xəbər verdi: "Prezident Reyqan özünün insidentlə bağlı ilk bəyanatında RC-135 kəşfiyyat təyyarəsinin yalnız uçuşun lap əvvəlində 007 reysiylə yanaşı hərəkət etdiyini söyləmişdi. Amma amerikalıların Yaponiya müdafiə qüvvələrinin qərarına təqdim etdiyi materiallarda RC-135 təyyarəsinin hadisədən cəmi səkkiz dəqiqə əvvəl "Boing"-in yanından çəkildiyi bəlli olur".

Həmin materiallar sonradan çoxaldıqlara Birləşmiş Millətlər Təşkilatında təmsil olunan bütün ölkələrin nümayəndə heyətlərinə göndərilmişdi. Əsl həqiqətin əsas konturları da məhz Amerika prezidentinin söylədiyi həmin "kiçik" yalandan sonra hamıya aydın oldu...

İlqar Əlfinin araşdırmaları "Tam məxfi" layihəsində

Azərbaycanın məşhur xeyriyyəçisi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədilə onun yaşadığı mülkdə (indiki Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində) 9 otaqdan ibarət "H.Z.Tağıyevin xatirə muzeyi" yaradılıb. Azərbaycan və İtaliya mütəxəssisləri Xatirə muzeyinin otaqlarının, əşyaların, mebellərin əvvəlki görkəmini Tağıyevin ailə fotoalbomları əsasında bərpa edə biliblər. Onun iş otağı, Şərq zalı, kitabxana, bilyard otağı, yemək otağı, məlumat otağı, Sona xanım Tağıyevanın bəzək otağı, yataq otağı, təmizlik otağı ziyarətçilərin ixtiyarına verilib. Muzeyin bələdçisi İlahə xanımla muzeyi başdan-başa gəzib otaqlarla, əşyalarla tanış olarkən, işçilərdən birinin əlində Tağıyevlə bağlı bir kitab diqqətimi çəkdi. Maraqlanıb, öyrəndim ki, kitabın müəllifi tarixçi Fərhad Cabbarov da muzeyin əməkdaşdır, ancaq iş gününün axırı olduğundan, artıq muzeyi tərk etmişdi. Əslində, Tağıyev haqqında yazmaq üçün kifayət qədər məlumat əldə etmişdim, amma onun irsini araşdıran gənc tarixçinin oxuduqlarını, bildiklərini bizimlə paylaşması maraqlı olardı. Ertəsi gün Fərhad müəllimlə elə muzeyin girişində görüşdük. Dedi ki, Tağıyev irsini hələ tələbəlik illərindən araşdırmağa başlayıb:

- Sovet hökumətinin qərarına əsasən, varlıların bütün var-dövləti, mülkləri əllərindən alınmışdı. Lakin Nərimanov Nərimanovun sayəsində Tağıyevə Mərdəkandakı bağ evində qalmağa izn vermişdilər. Əslində, 1924-cü ilə qədər Tağıyevə və onun ailəsinə qarşı ədalətsizlik hiss olunmurdu. Amma o, dünyadan köçəndən sonra Mərdəkandakı bağ evləri də müsadirə olundu. Həyat yoldaşı Sona xanım çox kasıb həyat yaşadı. Övladları müxtəlif təzyiqlərə məruz qaldı. Bu binada müxtəlif idarələr, təşkilatlar fəaliyyət göstərirdi. Cümhuriyyət dövründə xaricdən gələn qonaqlar burada qalırdı. Hətta kimlərsənə yaşayış evi də olub, məsələn, Bəkir Çobanzadə bir müddət bu evdə üçüncü mərtəbədə yaşayıb. Sovetlər dövründə bina uşaq evi kimi də fəaliyyət göstərirdi.

- "H.Z.Tağıyevin qız məktəbinin tarixindən" adlı kitab yazmışıq. Əminəm ki, araşdırma zamanı xeyli maraqlı məqamlar qarşıma çıxıb. Təbii ki, qızların evdə, dörd divar arasında saxlandığı vaxtlarda belə bir ideya haqqında düşünmək, onu dilə gətirməyin özü belə, cəsarət tələb edirdi. İstəyirəm, bir qədər, Tağıyevin bu arzusunun reallaşdığı zaman hansı çətinliklərlə üzləşdiyindən danışsınız.

- Çoxları deyir ki, Tağıyev savadsız idi. Mən belə düşünmürəm. O, sadəcə, təhsil almamışdı. Sizcə, savadsız adam bu qədər böyük işlərin arxasında gedə bilərdimi? Məsələn, Tağıyev qız məktəbini saxlamaq üçün olduqca ağıllı bir fəndə əl atır. Binanı tikdirdəndə birinci mərtəbənin bütün qapılarını küçəyə açdırır və onları icarəyə verir. Məktəbin həyatına isə giriş təbii ki, yox idi. Məktəbdə bir nəfər kişi olub, o da yaşlı və evli qarıcı idi. Qalan işçilər qadınlardır. Məktəbin akt zalında Tağıyevin böyük bir portreti asılıbmış. Portretə onun bir əlində Quran, digər əlində qəzet var imiş. Novruz bayramında Hacı şagirdlərlə görüşməyə gələndə akt zalında divardan asılmış portretini göstərirdi soruşur ki, rəsmə nə görürsünüz? Qəfil sualdan tutulan şagirdlər cavab verməkdə çətinlik çəkirlər. Hacı öz sualına özü cavab verməli olur. Deyir ki, istəyirəm sizin bir əlinizdə Quran olsun, dinimizin qayda-qanunlarına əməl edəsiniz. Digər əlinizdə isə qəzet düşməsin, dünyaya açıq olasınız, elm öyrənsiniz.

Halal adam

Onun biznesi yüksələn xətt ilə inkişaf edirdi. Hər şeyi var idi. Amma hər zaman millətin rifahı üçün əlindən gələni etməyə çalışırdı. Biz sorular onun qohumlarını tapıb əlaqələr yaratmışdıq. Onlar deyirdilər ki, Hacıun uşaqları evlərində "millət", "xalq" sözlərinin dillərindən düşmədiyini tez-tez vurğulayırdılar. Hətta onları yaşadığı bu evlərdən çıxaranda da Tağıyev qızlarına deyibmiş ki, yalnız öz əşyalarınızı, paltarlarınızı, kitablarınızı götürün. Onsuz da hər şey xalqa, millətə qalacaq. Onun evində XIV Ludovikin mebelləri, müxtəlif tarixi əhəmiyyətli, qiymətli əşyalar var idi ki, bunları özləri ilə apara bilirdilər.

- Bir insan bu qədər səxavət, bu böyüklükdə ürək, bu təmizlikdə əxlaq sahibi ola bilirmiş, demək. Təbii ki, onun yerində kim olsaydı, ilk olaraq ölkədən getmək haqqında düşünərdi. Axi, bütün bunlar onun halal malı, mülkü idi. Ona ölkədən getmək də təklif edilmişdi. Amma o, bunu ağılına belə, gətirmirdi. Yalnız qızının ölkədən getməsinə razılıq vermişdi və bunun üçün imkanlarından istifadə edə-rək köməkliyini də əsirgənməmişdi.

- Çünki Leyla xanımın əri Şəmsi Əsədullayev oğlu Əli Əsədullayev idi. - Fərhad müəllim söhbətinə davam edir. - O, Azərbaycan Milli Ordusunun müsəlman korpusunun zabiti idi. Tağıyev bilirdi ki, Sovet hökuməti bu zabitləri ya həbs edəcək, ya da güllələyəcək. Onda bu quruluşun çox davam gətirməyəcəyi ilə bağlı bir arxayınçılıq var idi. Hətta, rusiyalı zadəganların sonradan çap olunmuş xatirələrində də yazılmışdı ki, heç kim bolşeviklərin uzun müddət hakimiyyətdə qalacağını ehtimal etmirdi.

Düşünürdülər ki, bolşeviklər təhsilsiz, savadsız adamları və onların yaratdığı bir təşkilat, dövlət uzun müddət davam gətirə bilməz. Əslində, Tağıyevin ölkədən getməməsinin səbəblərindən biri də bu idi. O da bir gün mülklərinin geri qayıdacağına ümid bəsləyirdi.

- Bildiyimiz kimi, Tağıyev xaricdə təhsil alan tələbələrə mütəmadi olaraq maddi dəstək göstərirdi. Amma, deyərsən, bir müddət bundan da imtina etmişdi.

- O vaxt indi sizə danışacağım məsələni mətbuatda çox şişirdilər. Bir dəfə Həsən bəy Zərdabinin rəhbərliyi ilə müəllimlərin qurultayı keçirilir. Məsələ qaldırıldı ki, təhsilin səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə canişinə müraciət etsinlər. Həsən bəy Zərdabi deyir ki, müraciəti xahiş formasında edək ki, problemlərimiz tez həll olunsun. Hökumətə əmr formasında danışmaq olmaz. Nərimanov və onun kimi bir neçə gənc müəllim etirazını bildirir ki, bəs nə vaxtacan, xahişlə danışacağıq, o qədər də problemlərimiz həll edilməyəcək. Mübahisə başlayır. İclas iştirakçılarından kimsə ayağa qalxıb, Həsən bəylə mübahisə etdiyinə görə Nərimanova etirazını bildirir. Nərimanov da cavabında deyir ki, ağıl yaşda olmaz, başda olar. Zərdabi bu sözdən inciyir və qurultayı tərk edir. Bu hadisəni eşidən Tağıyev səhəri gün qurultaya gəlib açıqlı çıxış edir: "Nəriman mənim pulumla oxuyan uşağıdır, indi gəlib böyüklərin üzünə ağ olur". Bunu eşidən Nəriman cavabında deyir: "Mən bilmirdim ki, Tağıyev pullarını tələbələrə ona görə verir ki, onların şəxsi mövqeyi olmasın". Bu sözlərdən Tağıyev bərk qəzəblənmiş və demişdi ki, daha heç bir tələbəyə təhsili üçün vəsait ayrımayacaq, çünki onlar nankordurlar.

Sovet dövrünün tarixi kitablarında bu hadisə kapitalist milyonçu ilə inqilabçı müəllimin mübarizəsi kimi təqdim olunur. Amma, əslində, bu insanlar bir-birlərindən incimədilər. Zaman keçdi, Tağıyev Nərimanovun təhsil pulunu sona qədər ödədi. Hərçənd, Nərimanov onun pullarını son qəpiyinə qədər qaytar-mışdı. Nərimanov Odessadan qayıdandan sonra Tağıyevin qız məktəbində həkim işlədi.

- Bilirəm ki, bu dəyərli insan haqqında çox xatirələr eşitmisiniz. İnsanlar onun haqqında necə danışirlar? Yaxınlarının yadında necə qalıb?

- "Müasirləri Tağıyev haqqında" adlı kitabım dərc olunub. Bir xatirə mənə çox təsir eləmişdi. Tağıyevin Əhmədliyəki fabrikinin fəhlələrindən biri danışır ki, artıq Hacıun bütün mülkü əlindən alınmışdı. Mərdəkandakı bağ evində yaşayan Tağıyevə işçiləri baş çəkmək qərarına gəlirlər. Həyətdə girəndə qulluqçusu işçilərin içəri girməsinə mane olmağa çalışır. Həyətdə çay içən Tağıyev gələnlərin kim olduğunu biləndə, qulluqçusuna tapşırır ki, onları əliboş yola salmasın, hərəsinə bir vedrə üzüm yığıb versin. 1924-cü il idi, Tağıyev artıq milyonçu deyildi. Özü də, bəlkə çətinliklə dolanırdı, amma yenə də keçmiş fəhlələrini əliboş yola salmaq istəmirdi.

Daha bir xatirə yaddaşımda dərin iz buraxıb. Tağıyevin tikdirdiyi, indiki Dövlət Musiqili Teatrının binasının təməlidən sonra 1922-ci ildə açılışını edirlər. Sidqi Ruhulla ilə Mirzə Əliyevi göndərilər ki, Tağıyevi tədbirə gətirsinlər. Artıq Sovet hökuməti öz mövqeyini möhkəmlətməmişdi. Zalda komissarlar, dövlətin yüksək çinli məmurları oturmuşdu. Hacı zala girən kimi hamı ayağa qalxır və onu alqışlayır. Tağıyev bu mənzərədən təsirlənib kövrəlir. Çıxışında deyir: "Mən bu hissi ikinci dəfədir yaşayıram. İlk dəfə Həcc ziyarətində Müqəddəs daşa toxunanda bu qədər təsirlənmişdim". Mənə həmişə maraqlı olub, görəsən, o, yaşadığı bu evə gəlibmi? Gəlibsə, onu içəri buraxıblarmı? Məlumdur ki, onun ölümündən sonra

həyat yoldaşı Sona xanıma evə girməyə icazə verməyiblər. Bu adam heç bir vəzifə sahibi deyildi. Sadəcə, biznesi var idi. Amma XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərinə aid istənilən tarixi kitabda Tağıyevin adına rast gəlmək mümkündür. Məsələn, görə bilərsiniz ki, Rusiyanın hansısa ucqar yerində bir məktəb açılıb, Tağıyev ora müəyyən məbləğdə pul göndərmiş. Məndə onun bütün mühasibat sənədləri var, arxivdən çıxarmışam. Orada yazılan şəhər adlarının sayı-hesabı yoxdur. Bu o şəhərlərdir ki, Tağıyev orada binaların, mədəniyyət mərkəzlərinin, məktəblərin tikilməsi üçün pul ayırır. Hesablamışam, onun ən çox pul ayırdığı sahə təhsil olub. İkinci məscidlər idi. Halbuki, o, dinə olduqca bağlı adam idi. Bir dəfə Mərdəkanda məscid tikirdi. Hacı həmin o məscidi tikdirən adama xatırladı ki, burada artıq iki məscid var, onun əvəzində məktəb tikdirsə, daha faydalı olar. Tikinti aparın adam razılaşsın, savab qazanmaq istədiyini bildirir. Hacı görür ki, heç nə izah edə bilməyəcək, adamlarına ora tökülən daşları yığıb tikdirdiyi məktəbin ərazisinə daşımaqlarını tapşırır...

Fərhad Cabbarov bütün səmimiyyəti ilə xeyriyyəçi olmuş Tağıyevlə bağlı yazdığı kitabları redaksiyamıza başıladı. Qapıdan çıxanda pilləkənlər Fərhad müəllimin danışdığı bir epizodu yadıma saldı. Yaşlı bir kişi nəvəsi ilə həmin pilləkənlərlə qalxırmış. Biləndə ki, bir vaxtlar Tağıyev bu pilləkənlərlə çıxıb-düşürmüş, ayaqqabılarını çıxarıb kənara qoyur. Allah bilir, o vaxt o qocanın ağılından, ürəyindən nələr keçir, Allah bilir, o qoca nələri xatırlayıb.

İllər keçir, nəsillər dəyişir, insanlar yadlaşır, yaxşılıqlar isə, unudulmur ki, unudulmur.

Qədim vaxtlardan insanlar ayrı-ayrı bitkilərin xüsusiyyətlərinə bələd olmuş, onların köməyi ilə tutulduqları azarlardan xilas olmağa çalışmışlar. İllər, əsrlər ötdükcə, xalq təbabəti ilə məşğul olan mütəxəssislər yetişdi və yazı mədəniyyəti ortaya çıxdıqdan sonra təbabətin təcrübələri qələmə alındı.

Müxtəlif müalicə üsullarına həsr edilmiş əsərlər yüzilliklər boyunca katib və xəttatlar tərəfindən köçürülür və kitabxanalarda saxlanılırdı.

Təbabət sahəsində yazılmış risalələr digər xalqların dillərinə tərcümə edilir və beləliklə, təbabət bərdəki biliklər zənginləşirdi.

Orta əsrlərdə təbabətə aid çoxsaylı dəyərli əsərlər yazılıb.

Onlar ayrı-ayrı xəstəliklər, onların əlamətləri və müalicə üsulları, insan bədəninin xüsusiyyətləri, dərmanlar, ədviyyələr, sürtmə məlhəmləri, otlar, meyvələr, təbiblərə verilən məsləhətlərdən ibarət idi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda elmin müxtəlif sahələrini əhatə edən əlyazmalar arasında təbabətə həsr edilmiş çoxlu sayda abidələr qorunub saxlanılır.

Onların arasında Zeynəddin bin Əbu İbrahim İsmail ibn Həsən ibn Əhməd ibn Məhəmməd Əl-Hüseyni Əl-Qorqaninin "Xəfi-əlayi" ("Xəstəliklər və onların müalicəsinin müxtəsər şərhi") əsəri xüsusi yer tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Qorqani öz vaxtının tanınmış və müdrik şəxsiyyətlərindən olub. Mənbələrin verdiyi çoxsaylı məlumatlara görə, olduqca savadlı və dərin elmi biliyə malik olan Zeynəddin Əl-Qorqani ərəb və fars dillərini mükəmməl bilib, dünyanın bir çox alim və təbiblərinin əsərləri ilə yaxından tanış olub.

Tibbi dərinədən bilən Qorqani dərmanlar hazırlayıb, xəstələri müalicə edirdi.

Müasir tibb elminin yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi bir zamanda xəstəliklərin təbii bitkilərlə müalicəsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Belə bir zamanda "Xəfi-əlayi" kimi əlyazmaların əsaslı öyrənilməsinə ehtiyac artır.

Odur ki, qədim və zəngin keçmiş olan tibb tarixini öyrənilib, gələcək nəsillərə çatdırmaq bizim müqəddəs borcumuzdur.

Zeynəddin ƏL-QORQANI

(Əvvəli ötən saylarımızda)

On səkkizinci bab oynaq xəstəlikləri, podaqra ağrıları və fil xəstəliyi haqqındadır.

Bu növ xəstəliklərin səbəbi oynaqların zəif nöqtələrində toplanmış möhtəviyyət, damarların və məsamələrin genişlənməsidir.

Toplanmış möhtəviyyət isti olarsa, həmin nahiyədə qızartı və istilik müşahidə olunur.

Möhtəviyyət qanlı olarsa, ilk olaraq xəstənin damarından qan almaq lazımdır.

Oynaq ağrıları zamanı əlin ortasından keçən damardan qan almaq məqsədəuyğundur. Qan xəstənin hər iki əlindən alınmalıdır.

Xəstə podaqra və aşağı ətraf ağrılarından əziyyət çəkərsə, onun çiyin damarından qan almaq lazımdır. Ağrıyan nahiyənin sağ və ya sol tərəfdən olması nəzərə alınaraq, həmin nahiyədə yerləşən çiyin damarından qan alınmalıdır.

Belə xəstələrə əvvəl sarılaşdırıcı şərbətlər, sonra isə işlətmə dərmanı vermək lazımdır ki, zərərli möhtəviyyət sidiklə bədəndən dəf olunsun.

Bundan başqa, ağrıyan nahiyəni ilıq suya qoymaq münasibdir.

Yuxarıda qeyd olunan dərmanı hazırlamaq üçün vaxtsızotu, sənəməki və güləvəri qarışdırmaq lazımdır.

Vaxtsızotuna gəldikdə, həmin bitkinin ən vacib xüsusiyyəti odur ki, o, soyuq xiltları ishal vasitəsilə bədənin oynaqlarından dəf edir, məsamələri və damarı qüvvətləndirir və digər xiltlar məsamələrdən oynaqlara nüfuz edə bilmir.

Lakin belə dərmanlardan sonra mədəni əzəvay şirəsi və oyxarpaqlı sarmaşığı kimi dərmanlarla qüvvətləndirmək mütləqdir.

Vaxtsızotunun lazımı miqdardan artıq qəbulu əzələləri bərkidir.

Bu səbəbdən, həmin dərmanın qəbulundan sonra oynaqları yumşaltmaq məqsədilə mum, yağ, ördək və toyuq piyi və bu kimi vasitələrdən istifadə etmək lazımdır.

Bundan başqa, xəstəyə sidikqovucu dərman verirlər ki, oynaq ağrısını törədən möhtəviyyətlər damarlardan təmizlənsin.

Səfralı və bəlgəmli möhtəviyyətləri dəf etmək üçün aşağıdakı dərmanları hazırlayıb vermək məsləhətdir:

Xəfi-əlayi

(Xəstəliklər və onların müalicəsinin müxtəsər şərhi)

Vaxtsızotu – 1 dirhəm, səhləbotu – 1 dirhəm, danıranı anamirta – 2 dirhəm, türbənd ipomeyası – 1,5 dirhəm, zən-cəfil – 2 danək (1 danək = dirhəmin 1/6 hissəsi), kirman zirəsi – 2 danək, oyxarpaqlı sarmaşığı – 2 danək, kommi-fora qatranı – 1 danək. Bunların hamısını qarışdıraraq dərman düzəldir və güləbə qatıb xəstəyə verir.

Digər dərman hazırlanma qaydası belədir:

Hərəsindən 4 danək olmaq etibarilə vaxtsızotu, sarı mirobəlanlar, türbənd ipomeyası, 1,5 danək oyxarpaqlı sarmaşığı, 1,5 danək məstəki ağacının kitrası, 1 danək xırdəzirə toxumları, 1 danək kommi-fora qatranı, 0,5 danək gəvən kitrasını qarışdırıb dərman hazırlayırlar.

Bundan başqa, belə xəstələrə təpitmə qoymaq da məsləhətdir.

Sumaq, nar qabığı və arpa şərbətinin qarışığı bu baxımdan çox faydalıdır.

Ağrı kəskinləşərsə, hərəsindən eyni miqdarda olmaqla tiryək və zəfəranı süddə həll edib, üzərinə mum və yağdan hazırlanmış məlhəm əlavə edərək çəkmək xeyirdir.

Suda bişmiş lobyanı da döyüb təpitmə qoymaq bu növ xəstələrə münasibdir.

Bütün bu təpitmələr oynaqların zəif nöqtələrində toplanmış möhtəviyyətlərə qarşı işlənilir və ağrıları sakitləşdirir.

Oynaqlarda toplanmış möhtəviyyət soyuq olarsa, xəstəni qusdurmaq, ona ballı suya əlavə edilmiş acı bədam yağı, yaxud gənəgərçək yağı və güləngübün qarışığı vermək lazımdır.

Sonra xəstəni vaxtsızotu, enliyarpaq bozalaq və akasiya dərmanı vasitəsilə sifraqlı etdirmək gərəkdir.

Belə xəstələrə noxud şorbası və sərçə şorbası yemək məsləhətdir.

Bundan başqa, rusitüzümü şərbətini zeytun yağına qarışdıraraq ağrıyan nahiyəyə çəkmək xeyirdir.

Ağrıyı azaltmaq üçün rusitüzümünə ammoni ağacının qatranını qataraq çəkmək olar.

Şəfa tapan xəstələr 4 fəsil xəstələnməzlər.

Damar genişləməsi xəstəliyi baldır və ayaq damarlarının zahir olması ilə üzə çıxır.

Xəstəliyə düşən insanın damarları qanlı dolur və genişlənir.

Bu xəstəliyə əksər hallarda ağır yük daşıyan və ayaq üstə çox dayanmış insanlarda təsadüf olunur. Qəliz qidalar da bu xəstəliyi törədən səbəblərdəndir.

Əlacı xəstəni qusdurmaq, sövdə-qovucu və bəlgəm-qovucu dərmanlar vermək, çiyin damarından qan almaqdır. Bundan başqa, belə xəstələri qızıl sarmaşığı bişmiş və pendir tutulduqdan sonra pendirin qırxan suyu vasitəsilə sifraqlı etdirirlər.

Adıçəkən xəstələr hər həftə acı iyarac, aqarık göbələyi və lacivərd qarışığı içməlidirlər.

Fil xəstəliyi. Bu xəstəliyin səbəbləri damar genişləməsi xəstəliyinin səbəbləri ilə oxşardır.

Lakin damar genişləməsi xəstəliyini törədən maddələr üfunətli olmur və nəticə olaraq xəstədə yara çıxmır (zahir olmur).

Qızdırma bədənin təbii fəaliyyətinə ziyanlı təsir göstərə bilər.

Yemək, içmək, nəfəs almaq, oturmaq, durmaq, gəzmək, yuxulamaq və bu kimi hərəkətlər təbii fəaliyyətlərə aiddir.

Qızdırma zamanı yuxu pozulur, tənəffüsdə qüsur əmələ gəlir, iştah korlanır, qida yaxşı həzm olunmur, göz zəifləyir, ağızda acılıq əmələ gəlir, baş-beyin tutulur və sair mənfəi hallar baş verə bilər.

Həmin vaxt bədəndə zərərli maddələr dövrən edir. Bu maddələr ürəkdə qızaraq buxarlanır, ruh və qan damarları vasitəsilə bədənin bütün üzvlərinə çatdırılır.

Beləliklə, bədəndə qızdırma zahir olur ki, bu qeyri-təbii hərəkətin başlanğıcı ürəkdir.

Bədən zərərli xiltlardan tez bir zamanda təmizlənsə, birgünlük qızdırma meydana çıxar. Bu növ qızdırma, adətən bir gündən artıq çəkmir.

Zərərli xiltlar bədəndən çıxmasa, qızdırma düşməz.

Birgünlük qızdırma zamanı ürəkdə əmələ gələn istilik ruh və qan damarları vasitəsilə bədənin üzvlərinə yayılır, sonra isə bədəndən xaric olunur.

Üfunətli xiltlar səbəbindən baş qaldıran qızdırmanın dörd növü var: bəlgəmli, qanlı, səfralı və sövdəli qızdırma. Bu növ qızdırma zamanı üfunətli xiltlar qan damarlarının daxilində və xaricində zahir olur.

Bu qızdırma növləri çoxdur və onlar haqqında "Zəxire" kitabında ətraflı bəhs olunub.

Birgünlük qızdırmanın əlamətlərinə gəldikdə, onlar bədəndəki ağrılar, ümumi ağırlıq, süstlük, baş ağrısı, sürətli nəbz, tez-tez sidiyə getmə hallarından ibarətdir.

Əgər başağrısı və bədəndəki ağrı mövcud olarsa, sidik axması və sürətli nəbz qaçılmaz olar.

Xəstəliyin əlacı hamamda ilıq su ilə yuyunmaq, quzu və çəpiş ətinə, arpa və qurutlu keşkabı qora və ispanaq ilə yeməkdir.

Birgünlük qızdırmanın sonra davamlı və ya başqa xilt mənsəli qızdırma növləri meydana çıxa bilər.

Təbiblər belə hallara diqqətlə yanaşmalı, səhvə yol verməməlidirlər.

Çox nadir hallarda davamlı qızdırma birdən baş qaldırır.

Bu zaman fəsiləz zəif nəbz, damara əl vurduqda istilik kimi əlamətlər müşahidə olunur.

Xəstə öz qızdırmasını açıq-aşkar hiss edir. Onun gözləri dövrən vurur, baş və burun tutulur, üz rəngi solğunlaşır. Üz rənginin solğunlaşması yüksək qızdırma dələlət edir və bu, davamlı qızdırmanın birinci əlamətidir (göstəricisidir).

Əlacı xəstəni qüvvətləndirmək, onun yeməyinə yaxşı fikir verməkdir. Belə xəstələrin yatdığı otağın havası təmiz və sərin olmalıdır.

Onlar hamamda ilıq su ilə yuyunmalı, bədənlərinə yağ çəkməli, əyinlərini isti geyinməlidirlər.

Bu növ xəstələrə uzunqulaq südü və xaxaş şərbəti içmək, keşkab, kudu, xərcəng, kudu lu qəlyə, xiyar, ispanaq, təzə balıq, tam bişməmiş toyuq yumurtası, arpa, maş və qurutdan hazırlanmış şorba yemək məsləhətdir.

Bundan başqa, onlara söyüd yarpağı, qızılgül ləçəyi və reyhan qaynadıb içmək və təzə meyvələr yemək xeyirdir.

Kudu suyu, hind yemişinin suyu, turş xiyar suyu, şirin nar şirəsi və bədam yağı da bu baxımdan faydalıdır.

Belə xəstələr kədərlə fikirlərdən uzaq durmalıdırlar.

(Davamı gələn sayımızda)

Farscadan tərcümə edən:
Zəfirə MƏMMƏDOVA

Həmin nahiyələrə südləyənin havada qurumuş şirəsi, süsən yağı və yasəmən yağının qarışığını sürtmək faydalıdır.

İnək təzəyi ilə təpitmə qoymaq da məqsədəuyğundur.

Ağrıyı kommi-fora qatranı, opanaks kökü və yumşaldılmış piy vasitəsilə sakitləşdirmək olar.

Oturaq sinir xəstəliyinə gəldikdə, onun əlamətləri çanaq sümüyünün üst hissəsindən başlayıb, dizə və ya ayaq barmaqlarına qədər sirayət edən ağrılarla özünü büruzə verir.

Bu xəstəliyin əlacı oynaq xəstəliklərinin müalicəsinə bənzəyir.

Belə xəstələri qusdurmaq lazımdır. Onlar yeməklərini azaltmalı və hər səhər az da olsa hərəkət etməlidirlər.

Bu xəstəlikdən əziyyət çəkən xəstələrə şərbəb içmək olmaz. Sağalandan sonra belə, onlara şərbəb içmək məsləhət deyil.

Fil xəstəliyini törədən maddələr isə üfunətli olur və xəstədə açaq yara əmələ gəlir.

Fil xəstəliyinin müalicəsi damar genişləməsi xəstəliyinin müalicəsi ilə oxşardır.

Xəstəni sifraqlı etdirdikdən sonra, kələm çubuğunun küllü, yulğun çubuğunun küllü, yunan güldəfnəsinin unu, döyülmüş turp toxumu, əkin vəzərisi və zeytun yağını qataraq, dərman düzəldir və yaraya çəkirlər.

Üçüncü fəsil, qızdırma, qızılca, çiçək və başqa bu kimi xəstəliklər haqqındadır

Bilmək lazımdır ki, qızdırma qeyri-təbii hərəkətdir ki, ürəkdə əmələ gəlir və oradan ruh və qan damarlarındakı qan vasitəsilə bütün bədənə yayılıb istilik verir.

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkcülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Milli xətib

İttihad və Tərəqqi dövrünün diqqətəlayiq xüsusiyyətlərindən biri də partiyayı idarə edənlərin siyasi, hərbi, fikir, sənət – sözün kəsəsi, hər sahədə bir adamı dahi, qəhrəman sifətləri ilə bəzəyib, süsləyib ortaya çıxarmaları idi. Bu yolla çeşidli millətlərin, dinlərin, məzhəblərin yığıcı olan Osmanlı imperatorluğunun tarixə qovuşması ərafəsində dövlətin həqiqi qurucusunu – türk millətini mümkün qədər sağlam bünövrə üzərində ayırıb fərqləndirmək imkanlarını aramışdılar.

Belə bir əhvalat danışırıqlar:

Məşrutəni elandan sonra, İttihad və Tərəqqi Cəmiyyəti hələ İstanbula gəlib yerləşməmişdən əvvəl, inqilabın əsas simalarından biri – hərbi, minbaşısı Ənvər Səlanikə dəvət edilir. Tələt bəy bir stansiya qabaq qatarla minib Ənvəri bir tərəfə çəkir, "Səlanikdə böyük bir qələbəlik səni gözləyir. Hər tərəf bayraqlarla bəzədilib. Sən bu andan etibarən milli qəhrəmansan. Çalış, bu ada uyğun hərəkət et!" – deyir. Ənvər gözəl üzü, məhçub və ürəkək nəzərləri ilə qarşısındakı adama baxır. Tələt sakit bir tərzdə sözünə davam edir: "Buna ehtiyacımız var".

Şəxsən Tələtin özünə "böyük siyasətçi", Əbdülhəq Hamidə¹ "dahi şair", Rza Tevfiqə² "milli filosof", Mehmet Eminə "milli şair" libasları da təxminən eyni şəkildə, oxşar mərasimlərlə geyindirildi. Başlanmış hərəkat yolundan qətiyyətlə sarpmadan Ərtəğrul Möhsünə³ "milli artist – milli aktyor" adı verilməyə qədər davam etdi.

Beləcə sifət cizgilərini ilk uşaqlıq illərində, atamla birlikdə xatırladığım bu qara, yuvarlaq saqqallı, bəyaz üzülü, parlaq gözlü sevimli insan da yenə eyni yolla "milli xətib" ünvanını almışdı. Gənc yaşda şeirlər qoşdu, Səlanikdə çıxan "Gənc Qələmlər" məcmuəsində heca vəzninin əleyhinə yazılar yazdı.

Atamın dostları

Yenə eyni şəhərdə qısa zamanda etibarlı dostlarına çevrildiyi Tələti, Ənvəri tanıdı. Məşrutəni dövrünün inqilabçıları arasında ən yaxın dostu isə hələ monastırda, məktəb illərindən ünsiyyət saxladığı Mustafa Kamal idi. Səlanikdə, Atatürklə birlikdə keçirdiyi zamanlardan bir çox xatirələr arasında milli xətibin bütün həyatının rəmzi sayıla biləcək birini Atatürk özü tez-tez danışmış:

İkisinin də qəpiyə güllə atan vaxtlarında bir gün içki verilən lokantaya gedirlər. Ciblərindəki son para ilə yalnız adama bir qədəh rakı sifariş edə bilmişlər. Ən ucuz qəlyanaltı almağa isə imkanları yox imiş. Ətrafdakı masalarda oturanlar bol-bol yeyib-içmişlər. Bu arada içəri şabalıd satan girir. Atatürk yoldaşına "Üstündə para qalıbsa, şabalıd ala" – deyir. Dostu ciblərini axtarıb on quruş tapır. Aldıqları şabalıdlardan birini Atatürk dərhal ağzına atıb dişləmək istəyir. Lakin quru meyvə o qədər bərk imiş ki, nə qədər çalışsa da, sındıra bilmir. Dostuna tərəf çevrilib "Həyat nədir?" – deyər sual edir. Qarşısındakı adam üzündə həzin bir təbəssümlə "Kamal, həyat indi bir quru şabalıddır" – cavabını verir.

Bəli, atamın bu dostu üçün həyat, həqiqətən də, heç cür dişləyib sındıra bilmədiyi quru şabalıddan fərqlənmişdi. İndi isə qırx il əvvələ dönərək İstanbulun yoxsul məhəlləsində - Molla Guranidəki⁴ evimizi, atamın iş otağını xatırlayıram.

Xətib hərərətli dillə nə isə bir şeylər danışır. Atamın üzü ciddidir. Arada-sırada "Haqlısan, bu işləri görmək lazımdır!" – deyir. Sonra hafizəmdə bir gecə yarıncılar. Bardaqdan su tökülürmüş kimi şıdırğı yağış yağır. Birdən qarı döyüldü. Atam sanki bunu gözləyirmiş kimi dərhal yatağından sıçradı. Gələnlər bir neçə nəfər polis və inzibat amirləri idi. Atamı alıb özləri ilə apardılar. Hafizəmin dərinliklərindəki xəyallar biri-birini təqib edir. Yenə bir gün, qarənliq qovuşan zaman atamla xətib dostunun ciblərinə böyük tapançalar qoyub küçəyə çıxdıqlarını xatırlayıram. O axşam evimizdə yamanca təlaş vardı. Atamla dostu bir tərəfdən qəhəqəhə çəkib gülürlər, Kamil Paşa hökumətinin⁵ iki saat ərzində devrildiyini bir-birlərinə aman vermədən danışırıqlar, digər tərəfdən həmin gün gülləyə tuş gəlib həlak olanlar üçün acı çəkirdilər.

Nəhayət, deyəsən, Birinci Dünya hərbinin ilk aylarında günəşli bir gün gözümün önünə gəlir. Qoltuğuma vurduğum bir topa köhnə qəzetlə bağçada bağıra-bağıra qəzətsatan oyununu oynayıram. Atamın iş otağının pəncərəsi açılır. Xətib dostu başını pəncərədən bayıra uzadıb "Bura gəl, mənə bir "Tərcümani-Həqiqət" ver" – deyir. Bir azdan atamla bağçaya çıxdılar, biri-birlərinə sarılıb uzun-uzun öpüşdülər və ayrıldılar. Xətib inqilab etmək, Məşrutə hərəkatı yaymaq üçün İrana gəldirdi.

Atamın bu dostu ilə bağlı uşaqlıq xatirələrim o qədər köhnə, o qədər qarmaqarışlıq vəziyyətdədir ki, indi nə zaman baş verdiyini heç cür müəyyən edə bilmədiyim başqa bir səhnənin qarşısında yam. Dostu ilə atam yenə bir yerdədirlər. İranda başına gələnləri danışır. Ələ keçib. Onu qorxutmaq, günahını boynuna aldırmaq üçün bir topun lüləsinə bağlayır, "İndi topdan atəş açıb səni parça-parça edəcəyik" – deyər hədələyirlərmiş. Sonra salındığı həbsxanada nəzarətçi tez-tez yanına gəlirmiş, "Sənin adın nədir?" – deyər soruşurmuş. Onun daşdığı ada şüərlər nif-rət edirlər.

Bir növ sürgünə göndərildiyinin fərqi yox idi. Lakin qarşısına qoyulan vəzifəni o qədər müqəddəs iş sayırdı ki, əsla tərəddüd hissi keçirmədən təklifi qəbul etdi. Aradan beş-altı ay keçmişdi, ya keçməmişdi. Bir gün onun ailəsi və bizimkilər uşaqlı-böyüklü Ziya Göyalpın Böyükadadakı evinə qonaq getmişdik. Gecəni orada qalacaqdıq. Axşam böyük qardaşım ilə mən, Ziya bəylə atamı limanda qarşıladıq. İkisi də fikirli, məyus görünürdü. Bir ara atam soruşdu: "İndi bu xəbəri necə çatdıracağıq?" Ziya bəy: "Hər halda gizli saxlamaq da çətin olacaq" – deyər cavab verdi. O gün milli xətibin Mosul, ya da Kerkükdə yatalaq məstəliyindən ölüm xəbərini alıblarmış. Ziya bəy xəbəri öz xanımına, atam da anama söylədilər. Dəhşətli yeniliyin ağırlığı ilə evə çökən sükut xətibin zövcəsini şübhələndirdi. Durmadan "Ürəyim sıxılır" – deyirdi. Bir ara ərinin adını çəkərək "Səhərdən bəri başımdan çıxmır, elə bil səsinə eşidirəm, görəsən, nə olub yarəbi?" – deyər ağlamağa başladı. Atamın, anamın, Ziya bəy və xanımının sözlərinin, təsəllilərinin heç bir təsiri olmadı. Qadın heç nəyə baxmadan "mümkün qədər tez evə qayıtmalıyam, ondan mütləq bir xəbər var" – deyib dururdu. Ertəsi gün ilk vaporela İstanbula, onları gözləyən qara xəbəri öyrənməyə getdilər.

- ¹ Əbdülhəq Hamid Tarxan (1852-1937) – türk şairi, dramaturq, ictimai xadim. Türk ədəbiyyatında roman-tizmin banisi və mənşur dramın yaradıcısı kimi tanınır.
- ² Rza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) – türk şairi, filosof, ictimai xadim.
- ³ Ərtəğrul Möhsün (1892-1979) – türk teatr xadimi, aktyor, rejissor.
- ⁴ İstanbulun Fatih səmtindəki məhəllələrdən birinin adı. Görkəmli din alimi, Osmanlı müftisi, Fateh Sultan Mehmetin xocası Molla Guraninin (1410-1488) şərafinə adlandırılmışdı.
- ⁵ Dörd dəfə Osmanlı dövlətinin sədrəzəmi olmuş Kamil Paşanın (1883-1913) rəhbərlik etdiyi sonuncu hökumətin 23 yanvar 1913-cü ildə ittihadçılara tənqid və istehza vəsiləsi kimi sıx-sıx söylənən iki misrasını hər yerdə, hər nitqində təkrarlayaraq anladırıd:
- ⁶ "Tərcümani-həqiqət" – əsası yazıçı və jurnalist Əhməd Midhət Əfəndi (1844-1912) tərəfindən qoyulan türk qəzeti. 1878-1921-ci illər arasında İstanbulda çap olunmuşdu.
- ⁷ Türk mifologiyasında türklər, xüsusən də Oğuz türkləri üçün haqqında düşünilməyən uzaqlaşdırılacaqca cazibə güvənəsi daha da artan xəyali bir hədəf. Məqsəd və niyyət simvolu.

Davamı gələn sayımızda
Tərcümə edən:
Vilayət QULİYEV, professor

XVIII əsrin birinci yarısı – Səfəvilər sülaləsinin son dövrü və Nadir Şah Əfşar imperiyasının mövcud olduğu qısa müddət Azərbaycan tarixinin ən gərgin və maraqlı dövrlərindən biridir. Bu da təsadüfi deyil ki, həmin dövrdə yazılı və şifahi ədəbiyyat, xəttatlıq, miniatür sənəti inkişaf edib, baş verən hadisələri əks etdirən salnamələr qələmə alınıb. Nadir Şahın münşisi Mirzə Mehdi xan Astrabadi məhz həmin dövrün ən etibarlı salnaməçisi sayılır. Onun mətbuatda tam şəkildə ilk dəfə işıq üzü görəcək tarixi sənədlər toplusundan ibarət “İnşa” əsərini qəzetimizin oxucularına təqdim edirik.

(Əvvəli ötən saylarımızda)

İkincinin yuxarıda adı çəkilənə yazdığı cavab

Ümidvarıq ki, aləmin yüksək-dərəcəli işgöreləri “Yusif öldrün və ya bir yerə atın ki, atanız mehri yalnız sizə salsın”¹ xitabını o dustaq barəsində “sevgilinin yardımını bəhrəsini verəcək” kimi nəticələni qəbul ediblər və tanışlıqla yaxınlıq malı satıcısının şərəfətli məktubu ürəklərə şövlə həvəsin yayıldığı ən gözəl bir vaxtda yetişib başın üstündəki çöl-biyabanlığı abad bir yerə, gözün üstündəki şəhadət yerini isə nur şəhərinə çevirəcək. Öz azarları haqqında yazmaq bir üzrxahlıq və ya şikayət mənzərəsini çəkdiyi kinayəli məktubun yetişdiyi an, qələmin nəbzindən hərəkətin yüksək olması və qələmin pərişan hala düşdüyündən dostlarımızın halının dəyişməsi aydınlaşdı. Amma bu dəfə qələm tiyəsinin sıyrıması və məktubun çöhrəsinə soyuq tərlə sərin hərflərin axması, bizə beyindəki xudbinlik maddəsindən və yoldaşlarımızın əhvalının pozulmasından xəbər verdi. Onların uzun dilləri pərdədə² gecə fərinin şamını evdə yandırmaq və burunlarının deşiyi şübhəsiz ki, adamların qanındakı sübh çırağını tüstüləndirmək üçündür. Bu səbəbdən kədərlənib həsrət və təəssüf hissi ilə “Yusif yazıqlar olsun!” deyə çığırdıq. İnşallah, Xudavəndialəm kobud sözləri sapandla atıb ölkənin yan-yörəsini qara günə qoyanlara təcili surətdə şəfa və kamil səhhət buyurur. Fəqir də is-tərdi ki, “sapandatanın cəzası daş olar” zərbül-məsəlinə deyildiyi kimi, möhtərəm adamların vəkaləti ilə əməlisəlah qələm yüksək rütbəli dostlarımızın əvəzini versin. Amma onların mənasız və yava sözlər söyləmələri xəstəliyin daha da şiddətlənməsindən başqa bir nəticə vermədi. “Xəstəyə günah yoxdur”³ cavabı gözəl sözlər axınına dayandırdı ki, əgər hökmranlıq diyarının ab-havası mədənin həyəcanını artırmasaydı, səhhət də qaydaya düşməzdi. Qısa şəkildə deyilmiş neçəillik qayda-qanun sözü Sizin kimi hörmət sahibi olan bir adamın məktubunda dərc olunmuşdu. Həqiqətən də böyüklüyün nağdı səxavətlə xərclənmişdi. “Onlar çox böyük-böyük danışıqlar və yalandan başqa bir şey demirlər”⁴. Onların alicənablıqları məlumdur, amma bunun nə vaxt və nə zaman baş verdiyi aydın deyil. Orada tale o qədər fürsət vermədi ki, şahın yanında yüksək vəzifə kəkasından yağlı əllərini çıxarıb başlarına və biglalarına çəksinlər. Belə halda fəqirlərə nə çata bilərdi? Mazandaranda vəzirlik edən günlərə gəldikdə isə o da məlumdur ki, dövlət üçün sərf etdiyi ömürdən sonra quru məktubun üzərinə məhəbbət suyunu gətirirlər.

etdiyim əməllərin sizə, sizin etdiyiniz əməllərin mənə heç bir dəxli yoxdur”⁶. Sözü qısa, qələmin taxta atının məktubun meydanında dolanmağı səbəbindən ara qarışib və xəncər qınından çıxıb. Məlumdur ki, onların məqsədi Mazandaranda camaatın qarşısında özlərini göstərməkdir. Bu halda, necə deyirlər, “zəiflədən zəifləyər”. Məddah qələmin dilindən çıxan üzürdür. Əvvəl dəyərli məktub gələndə yüngül sözlər ağır gəlib xətrinə dəydi.

Özizi tərəfindən mərhum Həkimbaşı Mirzə Rəhimə yazılmışdır

Bəndəlik xətti tam aydınlıqla ərz edir ki, Ağa İbrahim dördsə-tirlik xətti ki, ruh ilə reyhanın⁷ və cənnəti-nəimin qeyrət bağışlayan məkanı olan İbrahim gülzarının dörd xiyabanının kəşiməsidir, şərəfətli süls xətti qitə və digər beş qitə ilə birlikdə gəlib çatdı.

ona həmin işin on qat əvəzi verilər”¹⁵ ifadəsinə müvafiq iş gördülər və daha üç qitəni bəxş etməklə bu inayəti təkmilləşdirib xoşavaz bülbülün dili ilə “bu tam on gün edir”¹⁶ nəğməsinə oxumuş olurlar. Baqi, dövlət, izzət, əzəmət, cəlalət və səadət günləri tükənməz olsun.

Nadir şahın Hindistanın fəth edilməsindən sonra Rum padşahı Sultan Mahmud xana yazdığı məktub

Fələk kimi uca əlahəzrət, səadətin Müştəri, əzəmətin Zühəli, aləmi əhatə edən izzət ilə vüqar dənizi, dünya hökmdarlığı zirvəsinin günəşi, xilafət və xoşbəxtlik bürçünün aləmi isindiren xürşidi, mülkpərvər Xosrov, sayı ulduzlar miqdarında olan nəhəng qoşunun sərkərdəsi, uca səmanın əfsəri, İsgəndər kimi qüdrətli padşah, vüqarlı və xoşbəxt ölkənin şəhriyari, döyüş meydanının şahsüvari, Allahın kölgəsi olan islampanah padşah, ədalət məhkəməsinin rəhbəri, dünya sultanlarının ən əzəmətlisi, dövrən xaqanlarının ən böyüyü, islam ilə müsəlmanların köməkçisi, kafirlər ilə müşriklərin qənimisi, qurunun qaanı və dənizlərin xaqanı, Hərəmeyni-şərifeynin xadimi, ikinci İsgəndər Zülqərneyn, əs-sultanül-qazi Mahmud xan ibn Sultan Mustafa xana (“onun əzəmətli taxtı uğurla zintəndirilsin və ulu səltənətinin gözləri nur parıltısı ilə işıqlandırılınsın!”) günəşin bənzərsiz parıltısı, bərabərlik ayının gecə çırağının cövhəri və mehri firuzəvari çarxının işığı ilə rəqabət aparən gözəl sənələrin parıldayan cəvahirlərindən və müqəddəs duaların bərqvuran ləllərindən düzəldilmiş, canın xəzinəsindən və sədaqətli qəlbin dəfinəsindən göndərilmiş cənnətvəri toplantının hədiyyəsi və asimanabənzər məclisin töhfəsi olan bu qardaşlıq lövhəsində bundan əvvəl Hindistanın böyük padşahı Məhəmməd şahın əfqan başçıları və Qəndəhar üsyançıları haqqında üzərinə götürdükleri öhdəliklərin şərtləri və ondan sonra vədinə xilaf çıxması barəsində yazılmışdır.

Mirzə Mehdi xan Astrabadi və onun “İnşa” əsəri

Hər hərfi yoldaşlıq burnuna bir yumruq və hər sözü dostluq gözüne bir barmaq olan bu cür sət yazıya keçdir. Sanki səmimi aşınanın haqq sözünü öz ehtiramlarının hərəmxanasının hərəmində yad görüb bunun vasitəsilə zülmü yumşaltmaq, rəqibi azarlandırmmaq və dostları qələmin dəyəni ilə kötəkləmək istəyirlər və ayıran qapının ağzında hər dəfə nohə oxuyub nalə çəkirlər. “Nə üçün bilmədiyiniz şeylər haqqında höccətləşirsiniz?”. Hər kəsə aydındır ki, bəndə⁵ ağı Yusifin qanına bulaşmış canavar deyiləm. İstilik ilə hərəkətdən qızıqıb zahirdə məqsədin şəriət ilə islam olma-dığını yazdıqlarından aydın olur ki, şəriətin divan işləri ilə əlaqəsi yoxdur, bəlkə Mazandaranda nazirliyində şəriət qanunları işləyir və “Bayəzid danlananda Yəzid utanar”. “Mənəm əməlim mənə, sizin əməliniz isə sizə aiddir. Mənəm

İstədi məşhur fəndlə onun üstündən sükunətlə keçsin və ya görür baş versə cavabını pıçıldayaraq versin, lakin məktubu təhrir edəndən sonra qələmi çaşqın vəziyyətə düşdü və əli əsə-əsə rəsmi cavab vermək qərarına döndü. Əgər Mazandaranda ab-havasının onun əziz xasiyyətinə necə təsir etdiyini bilsəydi, həməni ürəkdən gələn zənglərlə sərbəst gedib-gəlmə meydanında cavabını bəyan edərdi, ancaq hadisə qəfildən baş verdiyinə görə işi qəzaya saxlamaq istədi. Sənin yanında bir azca danışıdım. Qorxdum ki, ürəyin sıxılar, çünki sözün çəkisi ağırdır. Bəhanə axtaran qələm o gözəl əxlaq sahibindən cavab almaq iddiasındadır ki, bu yaxınlarda təmas saxlamaqdan qaçmağa son qoyular və anlaşılmazlıq hicabı bəzi hadisələrin şahidi olanın üzündən qalxar. Baqi, bütün günahların əfv olunması ümidi ilə.

Bu yeddi qitə gözəl xasiyyətli təmənnə şahidinin yeddi surəti mənasındadır, bəlkə səkkiz behiştin nümunəsidir və “sizə hüsn-xətlə [yazmışam]” ifadəsi tam mənada ona aiddir. Əgər onun xəttinin cövhər sərraflığı ilə dost məclisini bəzəsələr – rəvadır və əgər kipi-riklərin qələmi ilə göz bəyazının üzərində yazsalar – o da rəvadır. Şübhəsiz, münhərif⁹ əyləşənlər torpağın üstündə xəcalət rəsmi göstərirlər və kasadlıq tozunu yaxşı adamların reyhanı¹⁰ və saçları qarışıq olanların züflərinin təliqi¹¹ üstünə səpərlər, xəttin düz-lüyü ilə şikəstə¹² qəblərə mumiya təsirini göstərirlər və yazı qələmi ilə səhifəsinə səfasının sülsünü kəkilin üstündə və rüqanı¹³ novxətlərin¹⁴ cümləsinin gözəl cəmalının üzərində çəkərlər. Bir səmimi qitənin əvəzinə yeddi qitəni göndər-məklə “kim yaxşı bir iş görərsə,

¹ Yusif. 9
² Pərdə – (burada) evin qadınlara məxsus olan hissəsi.
³ Nur. 61
⁴ Kəhf. 5
⁵ Bəndə – yəni “mən”
⁶ Yunis. 41
⁷ “Ruhi” və “reyhani” – ərəb yazısında xətt növləri.
⁸ Bayaz sözü burada iki mənada işlənmişdir: 1) ağ (rəng); 2) dəftərçə, kitabça.
⁹ Münhərif sözü burada iki mənada işlənmişdir: 1) ayri; 2) ərəb yazısı növlərindən biri.
¹⁰ Reyhan sözü burada iki mənada işlənmişdir: 1) reyhan otunun atri, xoş qoxu; 2) ərəb yazısı növlərindən biri.
¹¹ Təliq – ərəb yazısında xətt növlərindən biri.
¹² Şikəstə sözü burada iki mənada işlənmişdir: 1) sınıq; 2) ərəb yazısı növlərindən biri.
¹³ Süls – ərəb yazısında xətt növlərindən biri.
¹⁴ Novxətt – saqqalı yenicə çıxmış gənc oğlan.
¹⁵ Ən’am. 160
¹⁶ Bəqərə. 196
(Davamı gələn sayımızda)

Mirzə Mehdi xan Astrabadinin ən dəyərli və ən möhtəşəm əsərlərindən biri "Münşəat" məcmuəsi hesab olunur. Bu əsər yazı üslubuna, dəst-xəttinə, dəqiqliyinə və mükəmməlliyinə görə öz janrında tayı-bərabəri olmayan bir nümunədir. Hökm və fərmanlar silsiləsindən ibarət olan "Münşəat" məcmuəsinin nüsxələri müəllifin ölümündən sonra müxtəlif yerlərə səpələnmiş və onlar arasında fərqlər yaranmışdır. Bununla bərabər, arxasında Mirzə Mehdi xanın öz möhürü olan hökm və fərmanlar məcmuəsi bu gün də İran İslam Respublikasının Milli Kitabxanasında saxlanılır.

Qeyd etdiyimiz kimi, "Münşəat" Nadir şah Əfşarın hakimiyyətdə olduğu dövrün sultan və hakimlərinə ünvanlanmış fərmanlarından, əmrlərdən, o cümlədən şahın öz övladlarına göndərdiyi tövsiyələrdən, Nadirin dövlət nümayəndələrinə və məmurlara verdiyi göstərişlərdən, dostlara və öz yaxınlarına qayğısını göstərən məktublardan ibarət bir məcmuədir. Bu məktublar bir çox tarixi faktlara, hadisələrə işıq salır, "Dürreyi-Nadiri"də və "Cahanqoşayə-Nadiri"də əksini tapmayan mətləbləri, bir çox ehkam və fərmanları burada görə bilərik. Məsələn, Nadir şahın uzaq Hindistana qoşun yeritməsinin səbəbi və məqsədi ilə bağlı uzun zaman ortalıqda çoxsaylı versiyalar olmuş, bu faktı hər bir tarixçi və tədqiqatçı öz baxışına uyğun şəkildə izah edərək, fərqli mülahizə irəli sürmüşdü: belə ki, bəziləri bunu Nadirin qızılperəstliyi, tamahkarlığı və var-dövlət hərisliyi kimi qələmə vermiş, onu acgözlüyün və dünyagirişin bu yola vadar etdiyini bildirmiş, digərləri onun bu ölkəyə qoşun yeritməsinin səbəbini dünyanı fəth etmək istiqamətində bir addım kimi şərh etmiş, hökmdarın geniş hind torpaqlarına gözünün düşməsi kimi izah etmişlər.

(Əvvəli ötən sayımızda)

Həqiqət isə yalnız Nadir şahın münşisinin əsərindən bəlli olur. Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadinin bəzi məktublarından aydın olur ki, Əfşar dövlətinin qurucusunun özbək-əfqan düşmənlərinin bir qismi o zaman Hindistana qaçdığı üçün Nadir şah onları təqib etməyə məcbur olub. Nadir şah Mirzə Məhəmməd Mehdi xan vasitəsilə Hindistan padşahı Məhəmməd xan Gürganiyə məktub yazaraq ondan fərariləri dərhal həbs etməyi və cəzalandırmağı tələb etmişdi. Lakin hind padşahı Nadirə cavabında onun düşmənlərini cəzalandırmaq barədə heç bir vəd verməmiş, necə deyirlər, sağlam əməkdaşlıqdan boyun qaçırmışdır. Nəticədə Gürgani Nadir şahın nəzərində etimadını itirmiş, iki dövlət arasında münasibətlər son dərəcə gərginləşmiş, böhran müharibəyə gətirib çıxarmışdı. Sonda Nadir şah Hindistan padşahının sərhəddinə qoşun çəkəməyə vadar olmuşdu. Beləliklə, tarixi sənədlər tarixi həqiqətin üzərindəki mübhəmlik pərdəsini götürmüş olur.

"Münşəat"da Nadir şahın çoxsaylı sərkərdələrinin, döyüşçülərinin, məmurlarının, sultanlarının və digər vəzifə sahiblərinin adları ilə qarşılaşırıq: onların bəziləri haqqında ruh yüksəkliyi və bəlağətlə danışılır, onlar Nadir imperiyasında böyük rol oynadıqlarına görə şahana təşviq və səxavətə layiq görülmüşlər, başqa bir qism isə etibarsızlığına və xəyanətinə görə ciddi şəkildə tənbeh olunmuş və onlar haqqında cəza hökmləri çıxarılmışdı. Nadir şahın cəzası amansız olmuşdu.

O dövrün ədliyyə sistemi, məhkəmə qanunları şəriət hökmlərinə söykənə də, dünyəvi mahiyyəti də inkar etmir. Ümumiyyətlə, tarixi tədqiq edənlər "Münşəat"ı araşdırmaq yolu ilə XVIII əsrdə Əfşariyyə imperiyası ərazilərindəki ictimai-siyasi vəziyyəti, sosial-iqtisadi münasibətləri, ailə - məişət qaydalarını və bütövlükdə tarixi hadisələri izləmək və dəyərləndirmək imkanı qazana bilirlər.

Məsələn, o dövrün vəqf mülkiyyəti, onun hansı qanunlarla və necə tənzimlənməsi maraq doğuran məsələlərdən biridir. Biz Mirzə Mehdi xan Astrabadinin öz kitabxanası barədə verdiyi qərəra və vəsiyyətnaməyə əsasən Əfşariyyə dövrünün vəqf qaydaları haqqında konkret bilgi əldə edə bilərik. Burada kitabxana vəqfnaməsinin araşdırılmasından tutmuş, mülkiyyətin bağışlanma hüququnun yaranması və itməsinə qədər, vəqf və vəqfalma prosesinin gedişinə kimi bütün məsələlər öz əksini tapmışdır.

Xatırladaq ki, Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadi öz kitabxanasını vəqf etmiş, onun qapılarını dövrün üləma və ariflərinin üzünə açmışdı. Kitabxananın idarə edilməsi hüququnu ilk öncə böyük oğluna həvalə edən şah katibi kitabların oxucuya necə verilməsi, nəzərdə tutulmuş kitabların sifariş edilməsi qaydası, onların qorunması, kitabın dəqiq qaytarılma vaxtı (əksər halda 30 günü aşmırdı) və s. əhatə edən mükəmməl təlimat da hazırlamışdı. Fikrimizcə, Mirzə Məhəmməd Mehdi xanın qoyduğu qaydalar təkcə vəqf məsələsinə deyil, kitab tarixini öyrənənlər üçün də əhəmiyyətli sayıla bilər.

"Münşəat"da o dövrün bayramları, el şənlikləri, mərasimləri və digər adət-ənənələri də geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Bayramlar son dərəcə təntənəli və təmtəraqlı olmaqla, daha çox kütləni əhatə etmişdir. Şənliklər müxtəlif oyun növləri, yarışlarla başlar, qaliblərin mükafatlandırılması ilə başa çatmışdır. Kitabda el bayram və mərasimləri ilə bağlı verilən məlumatların etnoqrafiya, tədqiqatçı alimlər üçün maraqlı olacağı şübhəsizdir.

Azərbaycan hökmdarlarının katibi (II məqalə)

Məcmuədə Mirzə Mehdi xanın Nadir şahın fərmanlarından biri ilə bağlı geniş şərhinə rast gəlirik: Bu, Nadir şahın qardaşı İbrahim xan Zəhiriddövlənin Dağıstan təcavüzkarları ilə döyüşdə məğlub olması ilə bağlı verilmiş qərardır. Qəzəblənmiş Nadir şah qardaşını sərt cəzalandırmış, deyilənə görə, hətta onu qırmanca döymüşdü. Yalnız onun sevimli sərkərdələrindən olan Allahyar xan tərəfindən İbrahim xanın bağışlanması ilə bağlı məktubdan sonra şah onu bağışlamışdı. Allahyar xanın məktubu şahı elə təsir etmişdi ki, o, qardaşının günahına göz yummalı olmuşdu.

Məcmuədəki məktublarla yaxından tanışlıq Nadir şahın katibinin yazı sənətində çox incə zövqə, yüksək bədii üsluba və ilhama malik olduğunu göstərir. O, özünün möhtəşəm kitabxanasının vəqf edilməsi barədə yazarkən düzgün şəriət vəqfi yolu ilə getdiyini bildirir. Məcmuədə bu barədə deyilir: "Kitabxananın idarəçilik hüququ əvvəl onun oğul övladına, ondan sonra nəsilbənasil onların övladlarına, onlar dünyadan gedəndən sonra qohumlarına, yaxınlarına, onlardan sonra isə üləmalara verilməlidir". Əlbəttə, özünün ölümündən sonra kitabxana böyük oğluna, ondan sonra da bir nəsilədən digər nəsilə keçir. Gələcək barədə düşünən Mirzə Mehdi xan Astrabadi kitabların satılmasını, bağışlanmasını və əmanət verilməsini, yaxud bir yerdən başqa yerə köçürülməsini deyil, onların vəqf olunmasını vəsiyyətdə edir. Onun vəsiyyətinə görə, kitab heç kəsə bir aydan artıq müddətə və qəbzis verilmə bilməz, vəqfin qayda-qanununu heç kəs poza bilməz".

Qeyd etdiyimiz kimi, Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadi şeir də yazmış və rəvayətə görə, Kövkəb təxəllüsünü qəbul etmişdir. Onun tərcümeyi-halında yazıldığına və başqa şahidlərin də bildirdiyinə görə, "Kövkəb" başqa bir şəxsin adı olmuşdur. Təzkirəçilər də "Kövkəb" təxəllüsü barədə yekdil fikirdə deyillər. Lakin Mehdi xanın əsərlərində, xüsusən də, onun "Münşəat"ında rast gəldiyimiz şeirlərdən bəzilərinin ona məxsus olduğunu ehtimal etmək mümkündür.

Nadirin katibinin məktublarının məzmunundan görünür ki, o, dini fəzlərə - oruca, namaza, xümsə, zəkata münasibətdə son dərəcə mömin olmuş, məktublarında lazım gəldikcə çoxlu ayələrdən yerli-yerində nümunələr gətirmişdir. Öz dövrünün üləmaları haqqında yazdığı məktublarda yalancı və zahirpərəst zahid və arifləri tənqid və tənbeh etmiş, onları ibadət və dini fəzlərə dəqiq əməl etməyə çağırmış, yol göstərmiş və nəsihətlər vermişdir.

Mirzə Mehdi xanın digər bir əsəri olan "Sənglax"ın xətti nüsxəsi nisbətən çoxdur və onun fotosurəti xüsusi müqəddimə ilə birlikdə İngiltərədə də çap olunmuşdur. Həmin müqəddimədə deyilir: "Mirzə Məhəmməd xan Astrabadinin həyatı, fəaliyyəti barədə məlumat çox azdır. Xüsusən onun həyatının başlanğıcı və sonu daha çox mübhəmlik pərdəsinə bürünsə də, onun Əfşariyyə sülaləsinin qəhrəman başçısının xüsusi münşisi və tarixçisi olması danılmaz faktıdır. O, "Dürreyi-Nadiri" və "Tarixi-cahanqoşayə-Nadiri" adlı iki son dərəcə məşhur kitab yazmışdır. Nadir şah qəməri tarixi ilə 1160-cı ildə (1747-ci il) qətlə yetirilsə də, Mirzə Məhəmməd Mehdi xan "Tarixi-cahanqoşayə-Nadiri"ni 1161-ci ildə (1748-ci il) başa çatdırmışdır. Başqa sözlə desək, "Sənglax" kitabı yekunlaşmazdan 11 il əvvəl bu faciə (Nadirin qətlə) baş vermişdir. Deməli, "Sənglax" əsəri üzərində iş qəməri tarixi ilə 1172-73-cü illərdə (1759-cu il) başa çatmışdır. Bu zaman Mirzə Mehdi xan Astrabadinin harada olması, nə iş görməsi, hansı vəzifədə çalışması, necə həyat sürməsi və s. barədə təəssüf ki, əlimizdə xırdaca bir məlumat belə yoxdur".

... Bu tarixi bir faktıdır ki, Əmir Əlişir Nəvai Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadinin sevdiyi qələm sahibi olmuş, münşi ondan ilham almış və hər vaxtları onu təqlid etməyə çalışmışdır.

Ancaq bu iqtibaslar içərisində bəzən onun elə ifadəsini və cümləsini görürük Əmir Əlişir Nəvainin yazdıqlarından daha cəlbədicə və cəzbedicə olur. Ə.Nəvainin əsərlərinin xəttatlar tərəfindən üzü köçürülmüş nüsxələrində çox tez-tez buraxılmış söz və ifadələrə rast gəlirik. Həmin söz və ifadələrin yerinə qoyulmasında Mirzə Mehdi xan elə bir ustalığı göstərir ki, onun Nəvaiyə məxsus olub-olmamasını müəyyənləşdirmək mümkün olur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün məktublar Nadir şahın münşisinin ölümündən sonra toplanmış, sistemləşdirilmiş, Qacar dövründə "Məxzən-ül-İnşa" məcmuəsinə daxil edilmişdir. "Münşəat" onun yaradıcılığı üslubunu, məharətini və sənətkarlıq qüdrətini çox bariz şəkildə nişan verir. Doğrudur, Mirzə Məhəmməd Mehdi xanın əsərlərini oxuyanda onlar bəzən anlaşılmaz, bəzən isə çox sadə görünür. Bunu o dövrün siyasi sistemi ilə əlaqələndirmək lazımdır. Belə ki, məktubun kimə ünvanlanması onun dil və üslub quruluşunu müəyyənləşdirirdi. Şah və sultana yazılan məktubla, qəbilə başçısına yazılan məktub arasında fərqi tam təbii qəbul etmək lazımdır. Mirzə Mehdi xanın dil baxımından ən qəliz əsəri "Dürreyi-Nadiri"dır. Amma burada da üslub əvvəldən-axıradək eyni səviyyədə davam etmir: oxucu bəzən mürəkkəb ibarələr içində itib-batır, bəzən isə yazılanlar çox sadə görünür: rəvan və asan oxunur.

Bir sözlə, Mirzə Mehdi xan Astrabadinin əsərlərinin dili nə qədər qəliz və mürəkkəb olsa da, bu, həmin əsərlərin dəyərini qətiyyənlə azaltmır. Bu əsərlər Azərbaycan tarixinin ən dəqiq və ən real sənəfləridir. Burada biz Səfəvi dövrünün sonlarını və bütövlükdə Əfşariyyə dövrünün tam mənzərəsini görürük. Mirzə Mehdi xan öz zamanında təkbəşinə bu gün böyük insitutların gördükləri işlərdən daha möhtəşəm və əzəmətli bir işi ərsəyə gətirə bilib.

Rəna MƏMMƏDOVA, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Mətləb AĞA

Uçdu o quş kimi, o bulud kimi,
uçmaqdan doymadı bu sarı yarpaq,
ölümdən qorxmadı o tabut kimi,
ölümlə oynadı bu sarı yarpaq...

çox şeyi biryolluq saldı gözümdən,
böyüdüm, dərdimin oldum dizindən,
üzümü qırışmış gördüm üzündə,
nə zalım aynadı bu sarı yarpaq...

dilimdə sözlərin yuxası gəldim,
nə var çəkinəsi, qorxası...gəldim...
əlimgə payızın yaxası gəldi,
açımmı?...düymədi bu sarı yarpaq...

***

Ömrüm boyu bəsdə mənə
bu sevginin hüznünü...
onda səni aldadırdım,
indi özüm özümü...

əzab verib gözlərinə
tapma məni, gizlədirəm...
örttdüm, görmək istəmirəm
güzgülərin üzünü...

necəydin, düşmür yadıma,
şəklin yox, çatsın dadıma...
yənə min şükür adına,
dodaqlarım qızımır...

***

Tərsləkdən sağ qalarsan,
nəhs gətirər işlərin,
gecə oyaq qalarsan,
dəyişər vərdişlərin...

atıb getdiyini xanım,
qarşıma ərnən çıxar,
dostların biri dərdlə,
biri qəbircən çıxar...

canından lap bezərsən,
hirsindən qan qusarsan,
halın bir az düzəlsə,
qorxub çiyin qırsarsan...

qurtararsan birtəhər,
ölüb ömrün üzündən,
yadıma sən düşərsən,
Allah hərdən bezəndə...

***

Gələcə eşqin payızı,
sən də çıxıb gedərsən.
Qurtararıq hər şeyi,
sonda çıxıb gedərsən.

Hər şey, hər şey yox kimi,
məktublar yarpaq kimi.
Elə bil bir ah kimi
candan çıxıb gedərsən.

Unut, heç nəyi anma,
günahsa da, arınma.
Tanrı tək gəldin, amma,
bəndə çıxıb gedərsən.

***

Günün hansı vaxtıdır,
saat neçədir indi?..
durub kimdən soruşum,
halım necədir indi?..

İlin hansı fəslidir,
payızdır indi, yaqın...
bir gün gələr demişdin,
həminki gündü, yaqın...

nə demişdin həmin gün,
məni yola salanda?
"bundan sonra eynidir,
sənə düz də, yalan da"...

...çətin işdi, oturub
gözlərini döyəsən...
...hava yaman qaraldı,
günəş doğur, deyəsən...

***

Bəlkə dönüb gələsən
dünyanın o üzündən?...
ya da xəbər yolla bir,
küləklərlə özündən...

...bu qapını ovundur,
mən cəhənnəm bu axşam...
sus, qışqırsın gözlərin;
"hardasan, darıxmışam..."

***

...nə danışsam, fayda yox,
xeyri nədi...nə yazsam...
...gecdi, ömür qurtarır,
sən adam olmayassan...

***

Yənə darıx bu axşam,
çix balkonda dur, üşü...
yorsun səni saatda
əqrəblərin öpüşü...

uzaqdakı bir səhər
yənə düşsün yadıma...
təsəlli ver özünə;
çarəsiz bir qadıma...

***

...yənə kimi düşünüb,
yənə kimi görərsən...
...bir də baxma güzgüyə,
gözlərimi görərsən...

***

Darıxıram, deyəsən,
hava da bulanıqdı...
yorulmuşam, sən Allah,
durub qarşıma baxtı...

Eyni nöqtəyə baxmaq
səni də, yaqın, yorub...
ikimiz günahkarıq,
neynək, nə olub, olub...

***

Niyə sən bircə şeyi
başə düşmürsən açıq:
daha bitib bizimki,
çiçək açmayacağıq...

***

Niyə sən bircə şeyi
başə düşmürsən açıq:
daha bitib bizimki,
çiçək açmayacağıq...

***

Niyə sən bircə şeyi
başə düşmürsən açıq:
daha bitib bizimki,
çiçək açmayacağıq...

***

Söz verirəm, baş üstə,
gözləməyəm yolunu...
daha yaxşı olardı
dünyən desəydin bunu...

Səni heç düşünməyəm,
daha olmadın, oldun...
mənimçün nə fərqi var,
bir ayrı qadın olsun...

Sənə nə yazmışamsa,
yandır, üfür külünü...
biryolluq yaddan çıxar
məni gördüyün günü...

Guya nə olacaqmış,
biz kimik, Allah qulu...
yaqın çəkir çiyinini,
sənə baxıb: "ahh, qulum..."

***

Kiməm, nəyəm burda mən,
sən orda kimsən, nədən ?!..
bir "O" hərfi yerinə,
nə uzundu "mən və sən"...

***

...min il keçər aradan,
göydən enən mələklər,
mənim qəbrimi açıb,
Səni göstərəcəklər...

***

Çox üzr istəyirəm
səndən, məni bağışla...
elə bu saniyədən,
andan, məni bağışla...

Yənə də bir arzu tut,
içində Mətləb olsun...
deyəcəyin beş sözün
üçündə Mətləb olsun...

***

Mənim yerim cəhənnəm,
cənnət sənindi, yaqın...
min əzabla ölməyəm,
minnət sənindi, yaqın.

Əlimi döy dizimə,
al, gözlərimlə ağla...
əlbəttə, bir gün səni,
gəzəcəyəm çıraqla...

mənimçün fərqi yoxdu,
bu həyatdı, demirsən?!
...bağışla, istəyirsən...
...bağışla, istəmirsən...

***

Mənim yerim cəhənnəm,
cənnət sənindi, yaqın...
min əzabla ölməyəm,
minnət sənindi, yaqın.

***

Sən son cümləni yazdın,
mən də nöqtəni qoydum...
kitabımı bağladım,
səndə nöqtəni qoydum...

***

...sonra səni çağırdım,
sən də yubandı nəsə...
adını heca-heca
dedim ki, gec gedəsən...

***

sonra səhər açıldı,
kimsə döyü qapımı;
"bir az əvvəl ölmüsən,
gəl, meyitin tapılıb..."

***

Bu qəbirdə yatan kəs,
şəklinə oxşamırsan...
sən bir başqa ölüsən,
heç kimə oxşamırsan...

qalxıb mənim yerimdə
olmaqı istəyirsən?..
yənə burda özünü
yormağımı istəyirsən?..

nə işin var bizimlə,
sən orda kefini çək;
deyir ki, cənnətdəsən,
qəbrindən çıxan çiçək...

durub gedim, işim var,
elə sən də yıxıl, yat...
...sən çox yaxşı ölüsən,
salamat qal, salamat...

***

Həvan yaman soyudu,
istilər başlayandan...
və nələr qurtarandan,
və nələr başlayandan...

***

Qurtardı bizim era,
yeni əsr başladı...
yaqın, mən günahkaram,
səni də bağışladım...

***

...sonra sənə zəng vurub
deyərdəm, "bax, sən busan.
məndən olan dərdirin
adını nə qoymusan?..."

***

Getmişən, sağ-salamat,
başqa nə bacarırsan?!..
mən səninçün ölərdim,
kiminçün qocalırsan?!..

***

səndən bir istəyim yox,
bir məktub yaz, bacarsan...
şəklimi bir saatlıq
divardan as, bacarsan...

***

başımı qat həyatla,
uşaq, iş-filan, yəni...
səninçün ən doğrusu;
ən böyük yalan, yəni...

***

Sən son cümləni yazdın,
mən də nöqtəni qoydum...
kitabımı bağladım,
səndə nöqtəni qoydum...

***

...sonra səni çağırdım,
sən də yubandı nəsə...
adını heca-heca
dedim ki, gec gedəsən...

***

sonra səhər açıldı,
kimsə döyü qapımı;
"bir az əvvəl ölmüsən,
gəl, meyitin tapılıb..."

***

deyərsən; "mənim balam,
məni bu işə qatma...
öz anası çağırırsın,
mən çağırısam, qayıtmaz..."

***

deyərsən; "mənim balam,
məni bu işə qatma...
öz anası çağırırsın,
mən çağırısam, qayıtmaz..."

***

İndi niyə gəlmisən?
mən öləndə gələrdin...
üçü, beşi gələcək,
onda sən də gələrdin...

Gülümsəmə, heyifdi,
yanaqların qırışar...
boş şeydi sevgi, filan,
dəyməz bircə quruşa...

Bu qapı da küsübdü,
arxanca bağlanacaq...
ah çəkərsən: "bu adam
nə vaxt açılacaq?..."

Hələ tezdi, kənar dur,
ölərsən, dirilərsən...
min il sonra burda ol,
düz vaxtında gələrsən...

***

Səhər qapın döyülər,
kimdi, durub baxarsan...
doğru olmaz bu boyda;
eynək vurub baxarsan...

***

uşaqlığın, gəncliyin
önündədi, görərsən...
o qız yənə həmənkə
donundadı, görərsən...

***

bilirsən, Allahın da
sənlə zarafatı yox...
yalan olmaz bu boyda,
bunun başqa adı yox...

***

tutarsan öz yaxandan,
divara dirəyərən,
sonra qalan ömrünü
ot kimi çürüyərən...

***

deyərsən; "qışdı artıq,
gedin, soyuqdu sizə,
evdə arvad-uşaq var,
burda yer yoxdu sizə..."

***

Kənddə bu axşamüstü
gördüm fağır Mətləbi...
qoyma gedib böyüsün,
ana, çağır Mətləbi...

***

çörəyini ver yesin,
suyunu ver, getməsin...
istədiyi yerini,
göyünü ver, getməsin...

***

indi çağır, dayansın,
sonra çətin çatarsan...
yənə gedib Kür üstə
qoyunları otarsın...

***

deyərsən; "mənim balam,
məni bu işə qatma...
öz anası çağırırsın,
mən çağırısam, qayıtmaz..."

***

deyərsən; "mənim balam,
məni bu işə qatma...
öz anası çağırırsın,
mən çağırısam, qayıtmaz..."

***

deyərsən; "mənim balam,
məni bu işə qatma...
öz anası çağırırsın,
mən çağırısam, qayıtmaz..."

***

Sözə, bədii mətnlərə tarixin bütün dövrlərində ehtiyac olub. Söz – zamanın biləyindən yapışan, onun nəbzini yoxlayan bir təbib olub həmişə. Gərdisin əli hər yerdən üzüləndə, dünya qələmin gücünə, bədii sözə söykənib. Bunu zaman-zaman sınaqlardan keçən ədəbiyyatımız da təsdiqləyir. Təəssüf ki, yazılan gözəl əsərlərlə yanaşı, bu günün mənzərəsi fonunda yaşanan xaotik bir söz bumuna da şahid oluruq. Bu, əsl sözə qiymət verən oxucularda bir xəyal qırıqlığı yaradır. Ədəbi mühitdə yaşananlar, məsələn, yaşından, təcrübəsindən, istedadından asılı olmayaraq, romançılığa aludə olmağın bu gün bir dəb halını alması, nəticədə sözün urvatdan düşməsi ədəbiyyatsevərləri məyus edir. Belə də klassiklərimizin tarixin dolanbaclarından keçib gəlmiş əsərlərinə bir daha üz tutmağa dərin ehtiyac duyulur. Bu baxımdan, böyük sənətkarlarımızın əsərlərindən örnəklər verməyi planlaşdırmışıq. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli ədiblərindən olan İlyas Əfəndiyevin "Sağsağan" və "Apardı sellər Saranı" hekayələri ilə missiyamızı davam etdiririk.

İlyas

ƏFƏNDİYEV

Sağsağan

(iki hekayə)

Mənim atam çox sərrast güllə atan idi. Novruz bayramında həmişə yeddi nişana qoyub atardılar. Uşaqlıqda həmişə fikirləşirdim ki, görəsən, mən də atam kimi nişan vura bilərəmmi?..

On-on bir yaşlarında olduğum zaman bir gün artırmada oynayılanda gördüm ki, həyatımızda ağaca bir sağsağan qonub. Evdə məndən başqa heç kəs yox idi. Atamın xəlvət saxladığı beşatılana bir patron qoydum, içəridən gətirib lüləsini təkyənin üstünə söykəyərək, təxminən qırx-əlli metr aralıdakı ağaca qonmuş sağsağanı nişan alıb atdım. Və mənə bir an elə gəldi ki, tüfəng açılmamış quş sakitcə yerə düşüb hərəkətsiz qaldı.

Tüfəngi yerinə qoyub, tullana-tullana həyəətə düşdüm və sağsağanı götürüb baxdım. Ağ tüklərinin üstündə balaca qırımızı qan ləkəsini görəndə bədənimdən bir zizilti keçdi və mən quşu göy otların üstünə tullayıb bağlarımız qonşu olan ana bəmbəgilə qaçdım.

Anamın anası Fatma nənəm eyvanda, üzərinə xalı və ipək döşəkçə salınmış taxtın üstündə əyləşib müştükdə papiros çəkir, gur çiçək açmış yasəmən ağacına baxırdı. Bu vaxt bir sağsağan gəlib ağaca qonaraq bərkədən səsləndi. Mən onun səsinə, elə bil ki, bir təşviş, həyəcan hiss elədim. Nənəm dedi:

- Xeyir xəbər, sağsağan, xeyir xəbər!.. Oğluyun oğlu olub, qızının da oğlu olacaq!

Mən özümü birtəhər hiss edərək:

- Nənə, - dedim. - Bayaq dədəmin tüfəngi ilə bir sağsağan vurdum...

Sanki arvad diksindi, mənə qəzəblə baxıb:

- Ay irtməkli sünnünün oğlu (atam sünni idi və nənəmin də sünniləri görməyə gözü yox idi), - dedi, - adam da sağsağana güllə atar?! İtil gözümdən!

Sonra arvad əllərini göyə qaldırıb:

- Allah, - dedi, - sən bu dilbilməz nəvəmin günahının nədəmətinə mənim oğlanlarımdan uzaq elə!

Mən qorxmış halda soruşdum: - Günah olanda nə olar?

Nənəmin iki oğlu, yəni mənəim dayılarım Bakıda olurdular və nənəm gecələr həmişə yatanda əvvəlcə onlara dua eləyirdi:

- Ay Allah, - deyirdi, - sən mənim oğlanlarımla hər cür bələdan, xətadan, pis adamlardan, arvad şərinədən uzaq elə!

Bir dəfə ondan soruşdum:

- Anama nə üçün dua eləmir-sən?

- Sən qələtini elə! - deyən nənəm acıqlandı. - Anan yanımdadır, amma dayıların qəriblikdə...

Nənəmin sağsağan haqqında dediyi sözlər sanki özümü öz gözümdə birdən-birə yaramaz, günahkar eləmişdi. Mən indi harda sağsağan görürdüm, qorxa-qorxa ona baxır, şəhər bir həyəcanla səslənməsini eşidəndə, özümü öldürməyə pis hiss edirdim. Mənə elə gəlirdi ki, sağsağan, doğrudan da, kimə isə bir xoş xəbər gətirib...

Və güllə ilə vurub ağacdən yerə saldıığım o sağsağanı xatırlaya-raq dilxor olurdum. «Yəqin o da kimə isə xoş bir xəbər gətirmişdi...» deyər düşünür və «ay axmaq, - deyirdim, - heç olmasa, gülləni gəlib toyuqların balaca, qəşəng cücələrini aparın qara qarğaya ataydın də!..»

Elə buradaca yadıma nənəmin qara qarğa haqqında danışdığı bir nağıl düşdü...

Deyir, quşların dilini bilən Süleyman padşah bütün quşlara əmr edir ki, hər biriniz mənə dünyada ən gözəl bir quş balası tapıb gətirin! Qarğa çox axtarır, çox quş balasına baxır, axırda öz zilqa balasına dimdiyinə alıb aparır Süleyman padşahın yanına və deyir:

- Qibleyi-ələm, dünyada bundan gözəl quş balası tapmadım...

Mən fikirləşdim: «Yaxşı, əgər, qarğa günah eləməyindən qorxub, toyuğun qəşəng cücəsini aparıb o eybəcər balasına yedirtməsə, balası acından ölər axı!..»

Bir dəfə nənəmə dedim:

- O günü Bayram babam Haramıda kəhər atı ceyran sürüsünün ardınca çapıb bir gülləyə iki ceyran vurmuşdu... Bəs, o günah deyil?

Nənəm dedi:
- Ceyranı, qoyunu Allah insan ruzu yaradıb!
Mən dedim:

- Allah nə üçün elə eləyirdi? Ceyranlar, quzular yazıq deyil? Nənəm hirsələndi:

- Ay əllamə, Allahın işinə qarışmaq olmaz! Mən əl çəkməyib dedim:

- Elə insanlar da qoyun-quzular kimi göyərtilər yeyərdilər, meyvə yeyərdilər, gərək elə ot yeyərdilər! Odur ey, anam deyir ki, yazıçı Tolstoy ot yemirmiş!

- Lənət sənə şeytan! İmaş! - deyən nənəm nökrələrini səslədi.

- Gəl, bu əllaməni ötür evlərinə!

Qız qolunu Xançobanın boyuna doladı, başını sinəsinə qoydu. Çoban soruşdu:

- Sənə nə olub, gülüm?

Qız başını qaldırıb, yana-yana sevgilisinə baxdı:

- Sən yaylağa gedirsən, əzizim, - dedi, - bu ayrılıq mənə ağır gəlir. Elə bil ki, biz bir də görüşməyəcəyik...

Çoban güldü:

- Dərd çəkmə, gülüm, - dedi, - sənə dağ gülləri ilə bəslənmiş gözəl əmliklər gətirəcəyəm.

... Xançoban qoyunlarını dəstələyib yola düşdü.

Qız atası ilə Muğanda qaldı. Yay işləri görəcəkdilər. Qızıl sünbüllər biçəcəkdilər. Lakin bir gün hava tutuldu. Günəş buludlar arasında gizləndi. Araz "qan-qan" dedi.

Yadelli bir şah doğma yurda basqın etdi. Yolu Muğandan düşdü. Sular kənarında bir pəri gördü, atının başını çəkərək:

- Ey gözəl, - dedi, - kimin qızısən?

Sara qara gözlərini şaha zillədi. Qürurla:

- Atama Soltan deyərlər! - dedi. Şah əmr etdi. Soltan gəldi.

Şah ona müraciətlə:

- Mən sənə qızını özümə arvad eləmək istəyirəm, - dedi.

Soltan ürəyindən vuruldu:

- Ey şah! - dedi, - onun yarım var!..

Şah "mərhəmət" göstərdi:

- Mən səni dünya malından qane edərəm, kişi.

Soltan acı-acı güldü:

- Ey şah! - dedi, - dünya malı şahlara lazımdır, bizə bu azad qöllər də bəsdir.

Şah qəzəbindən titrədi. Qızı göstərib:

- Götürün! - dedi.

Yad əllər Muğan gözəlinin gərdəninə dolandı. Qızın dodaqlarından naghəni bir səda qopdu:

- Ata!..

Ata, balası vurulmuş pələng kimi qıvrıldı. Ciyərlərində odlu güzəllər süründü.

İmdad istəyən bir cüt qara göz ataya zillənmişdi. Qız yadları əlində çırpınırdı. Ata yanırırdı.

Ürəklərə od salan o yaralı səs bir də eşidildi:

- Ata!..

Bu zaman göylər qeyzlə güruldədi. İldırım çaxıb, qoca dağın şiş təpəsini parçaladı. Sular qayalara çarparaq hiddətlə səsləndi. Dərələr uğuldadı. Muğan titrədi. Onun gözəli gedirdi...

Təbiətin qüdrətli səsi ataya qalibyyət yolunu göstərdi. O, əlini qaldıraraq:

- Dayanın, - dedi, - şaha bir sözüm var.

Hamı bir an dayandı.

O zaman ata, balasını iki qolları arasına alıb, çaya tulladı. Sular öz həmdəmini bağrına basıb, sürətlə axdı.

Ata, şaha baxaraq, müdhiş bir təbəssümlə:

- Sözüüm bu idi, ey şah! - dedi. Günlər keçdi.

Oba qızları dağlara tərəf uçan quşlara baxıb oxudular:

*Sədin deyən Xançobana,
Gəlməsin bu il Muğana,
Muğan batıbdır al qana,
Apardı sellər Saranı,
Bir ucaboylu balanı...*

1992

Apardı sellər Saranı

Çoban çalırdı...
Qızın yanağından mirvari dənələr yuvarlanırdı.
Çoban çalırdı...

Bu səhifəni uşaqlar, yeniyetmələr üçün hazırlamışıq. Amma bu heç də o anlama gəlməsin ki, səhifəmizi oxuyarkən böyüklər zövq almayacaq. Mütləq alacaqlar, çünki elm öyrənmək, savad almaq insanın əbədi, həmişəcavan arzularındandır. Bəşəriyyət zaman-zaman adamları iki yerə bölüb: savadlılara və bisavadlara. Bütün sivilizasiyalar ona görə sivilizasiya olub ki, içindəki savadlı kəsim, düşünən insanlar artıb, fərqli bir mədəniyyət yarada bilib. Müasir dövrdə elmə, biliyə can atmaq daha vacibdir, çünki dünənə kimi qarşımızda bir sirr olaraq qalan çox mətləblər artıq çözümlə-çözümlə gedir, bildiklərimiz artır, bilmədiklərimiz azalır. Amma nə qədər öyrənsək də, bilmədiklərimiz bildiyimizdən qat-qat çox olaraq qalacaq. Səhifəmizi müntəzəm izləsəniz, minlərlə mürəkkəb sualın sadə cavabını tapacaqsınız. Bu mətləblərin əksəriyyəti ilə orta məktəbdə rastlaşmışıq, amma təəssüf ki, dərslərlərimizin, nədənsə həmişə qəliz olan elmi dili ucbatından çox şey əxz edə bilməmişik. Biz heç də o iddiada deyilik ki, "Hər suala bir cavab" rubrikamızı izləyə-izləyə savadlanacaq, alim olacaqsınız. Məqsəd uşaqlarımızın dünyagörüşünü genişləndirmək, onları həmişə diqqət mərkəzində olan maraqlı həmsöhbətə çevirməkdir.

İlqar ƏLFİ

İlk musiqi aləti hansı olub?

Bu barədə bir əfsanə var, amma o fantaziyadan başqa bir şey deyil. Yunan mifologiyasına əsasən, ilk musiqi alətini – çoban tü-təyini Pan adlı bir tanrı düzəldib. Bir dəfə o sahilə gəzərkən bir parça qamış götürüb təsadüfən bir ağzından üfürüb və görə ki, onun nəfəsi qamışdan keçərkən qəribə, kədərli bir səs çıxardı. O, qamışın gövdəsini qeyi-bərabər hissələrə bölüb sonra bir yerdə bağlayır və beləliklə, ilk musiqi aləti yaranır!

Amma həqiqət belədir ki, biz ilk musiqi alətinin nə olduğunu deyə bilmərik, çünki yer üzündəki bütün ibtidai insanlar cürbəcür musiqilər yaradırlar. Bu çox vaxt hansısa dini mərasimlərlə əlaqədar musiqilər olurdu və tamaşacılar özləri də həmin mərasimdə iştirak edirdilər. Onlar rəqs edir, təbil döyəcləyir, əl çalır və eyni zamanda mahnı oxuyurdular. Bu yalnız ləzzət almaq üçün edilmirdi. Bu primitiv musiqi insan həyatının əhəmiyyətli bir parçasını təşkil edirdi.

Pan haqqında əfsanə isə adamların cürbəcür musiqi alətləri düzəltmək fikrinə necə düşdüyünü göstərir. Ola bilər ki, bu alətlər əvvəlcə təbiətin səslərini yamsılayır, insan özü isə öz musiqisini yaratmağa çalışırdı.

İlk musiqi alətləri zərb alətləri (təbil kimi) sayılır. Sonralar insan heyvanların buynuzundan düzəltməyi nəfəsli alətləri kəşf etdi.

Bu sadə alətlərdən müasir mis nəfəs alətləri törəyib. İnsan özünün musiqi duyumunu artırmaq, qamışdan, qarğıdan istifadə edir və bu minvalla artıq daha incə, daha təbii səslər çıxarırdı.

Nəhayət insan sadə liranı və arfanı ixtira etdi. Bütün kamanlı, yaxud yaylı alətlər bu iki alətdən törədi.

Orta əsrlərdə səlibçilər öz səfərlərindən cürbəcür şərqi musiqi alətləri gətirdilər. Onları o vaxt artıq Avropada olan xalq alətləriylə kombinə etməklə indi istifadə olunan və yaxşı tanıdığımız musiqi alətləri yarandı.

Fortepianonu kim yaradıb?

Bilirsinizmi ki, orqan istisna olunmaqla fortepiano ən mürəkkəb musiqi aləti sayılır? "Fortepiano"nun, ya da əvvəllər deyildiyi kimi, "pianoforte"nin adını hərfi anlamda belə tərcümə etmək olar: "sakit-ucadan". Bu adda fortepianonun çıxara bildiyi zəngin səs qammasına işarə var.

Amma bütün mürəkkəbliyinə baxmayaraq bu alət "monoxord" adlanan, cəmi bir simi olan bir alətdən törəyir. Monoxordun quruluşu yeşik şəklində idi, siminin üstündə musiqi intervalları işarələnmişdi. Buna bənzər "səs yeşiyi" hələ Əhdi-Ətiq zamanlarında simbal və psalterion adlanan alətlərdə də vardı. Onlarda musiqi ifa edən şəxs simləri çimdikləyərək özünə lazım olan səsləri çıxarırdı.

Təxminən bizim eramızın 1000-ci ilində Gvido de-Aress monoxord üçün mütləq altıq düzəltdi, simlərin və dillərin sayını artırdı. Alət bu yeni şəkildə gəlib XVI əsrə çıxdı.

Monoxordun təkmilləşdirilməsi yoluyla yaranmış alətlərin ən cəlbədicisi klavikord idi. İlk dəfə mis aşılqar məhz klavikordda tətbiq olunmuşdu. Ona sıxmaqla simlərin vibrasiyasına nail olurdular və nəticədə ifa üçün istəyindən asılı olaraq güclənən, zəifləyən səs çıxarmaq mümkün idi.

Klavikorda ən yaxın musiqi aləti spinet idi. Bu uzunsov quruluşa malik, dörd oktavalıq alətin səsi simlərdə gəzişmə üsuluyla çıxırdı. Sinet klavikorddan daha iri idi və adətən iki klaviaturası olurdu. Formaca o, böyük fortepiano-ya bənzəyirdi. Onun simlərindən səsi xırdaca lələklər çıxarırdı.

Və nəhayət, 1709-cu ildə Bartolomeo Xristofori çəkiçlər sistemini kəşf etdi və onu tamam yeni bir alətin - fortepianonun hazırlanmasına tətbiq elədi. Çəkiçlərdən istifadə daha sadə alətlərin ən qüsurulu cəhəti olan cırtlılıq səsdən can qurtarmaq imkanını yaratdı. Forte-pianonu geniş tətbiq edən ilk bəstəkar isə Bethoven oldu.

İlk zıncırovları nə vaxt düzəldilər?

Zıncırov da zərb alətidir: musiqinin səsi ondan zərbə vasitəsilə çıxarılır. Ən qədim alətlər də elə zərb alətləri olduğundan cürbəcür zıncırovlar insanın ilk musiqi alətlərindən hesab edilə bilər. Onların tarixini izləmək mümkün deyil: özünün tarixi ilə çox-çox qədimlərə gedib çıxır.

Məsələn, 4 min il bundan qabaq çinlilərdə çərçivədən asılmış 16 yastı daşdan ibarət bir musiqi aləti vardı. Həmin daşlara ağac toxmaqla zərbə endirəndə qəribə, ekzotik səslər çıxırdı.

Təbii ki, bizim təsəvvürümüzdə zıncırovlar mütləq hansısa metaldan düzəlməlidir.

Məişət rəqsləri necə yarandı?

Rəqs bu və ya başqa formada bəşəriyyətin ilk addımlarından bəri mövcuddur. İbtidai insanlar ilk rəqslərində heyvanları, yaxud təbiətin gücünü təsvir edirdilər. Elə dini məzmun daşıyan rəqslər də bəşəriyyət tarixinin ilk səhifələrindən mövcuddur.

Lakin məişət rəqsləri tamam başqa şeydir. Bu, maksimum ləzzət və zövq almaq üçün düşünülmüş bir məşğuliyyətdir. Maraqlıdır ki, rəqsin bu növünün də çox zəngin tarixçəsi var. Artıq qədim yunanlar rəqsə bir əyləncə kimi yanaşırdılar. Məsələn, Aristotel rəqsə çox faydalı bir məşğuliyyət sayır, onları insan davranışının səciyyəvi xüsusiyyətlərini çatdıran bir hərəkət sayırdı. Rəqslərin faydasını Homer də vurğulayırdı.

Lakin Romanın görkəmli na-tiqi Siseron rəqs barədə belə deyirdi: "Sağlam beyinli insan, əgər aqlını tam itirməyib, nə tək rəqs edər, nə də cəmiyyətlə birgə: çünki rəqs pozğunluğun, azgınlığın və şəhvetin yoldaşdır". İndi təsəvvür edin ki, o zamanın rəqslərinə belə münasibət bəsləyən Siseron lambadanı görsəydi, nələr deyərdi!

Hər suala

Belə güman edilir ki, məsələn, çar Solomonun məbədinin damında quşları qovmaq üçün yekə, qızıl zıncırovlar quraşdırılmışdı.

Qədim yunanlar və romalılarda zıncırovun cibdə gəzdiriləndən tutmuş, hər cürü var idi. Afinada onlardan kahinlər istifadə edirdi, Sparta isə çar öləndə qadınlar küçələrdə əllərindəki xırda zıncırovları cingildə-də-cingildə-də gəzdirirdilər.

Bürünc zıncırovlar eramızdan əvvəl təxminən 612-ci ildə dağıdılmış Nineviyada aparılan qazıntıları zamanı tapılmışdı. İndikilərə bənzəyən çox xırda zıncırovlar isə Peruda, yaşı 1500 il olan qəbirlərdən tapılmışdı.

Zıncırovun ən sadə formalarının inkişafı iki istiqamətdə getmişdi: şərqi və qərbi. Şərqi qərbi çəkilək şəkli almışdı. Bunu çinlilər və yaponlarda görmək olardı. Qərbi isə zıncırov fincan şəkilində olurdu. Bir müddətdən sonra onun içində dil yerləşdirildilər və səs çıxarmaq üçün ona zərbəni içəridən də vurmaq olurdu. İri mis, yaxud bürünc fincan şəkilli zəngi kilsələrin qülləsində ağzıyaşığı yerləşdirir, müxtəlif mərasimlərdə onları səsləndirirdilər. İlk belə kilsə zəngləri eramızın təxminən 400-cü ilində meydana oldu.

Bu gün müxtəlif ölçülü bürünc zıncırovlardan geniş istifadə olunur. Onların materialı 80 faiz mis, 20 faiz bürüncdən ibarətdir.

Yunanlarda rəqslər bütün ziyafət və bayramların tərkib hissəsi idi. Onun həvəskarları arasında dahi Sokrat və Platon kimi şəxsiyyətlər var idi. Və tək elə bu fakt rəqsin qədim Ellada cəmiyyətinə necə nüfuz etdiyini aydın göstərir.

Rəqslər incəsənət növü kimi, Misirdə hələ 4000 min il qabaq mövcud idi! Ziyafətlərdə qonaqları əyləndirmək üçün rəqslərdən geniş istifadə olunurdu. Hindistanda rəqs sənəti isə isə lap qədim zamanlardan bəlli olub, baxmayaraq ki, rəqslərin əksəriyyəti dini məzmun daşıyırdı. Məişət rəqslərinin qədim tarixə malik olduğu ölkələrdən biri də İspaniyadır. İspanların bir çox rəqs hərəkətlərində ərəblərin güclü təsiri hiss olunurdu.

Rəqs sənətinin həqiqətən əsl inkişaf yolu keçdiyi və püxtələşdiyi ölkə bəlli olduğu kimi, Fransadır. Bir çox rəqslərin köklərini başqa ölkələrdə tapmaq mümkün olsa da, onlar məhz Fransada mükəmməllik səviyyəsinə yüksələ bilib. Bu işdə rəqs sənətinə böyük rəğbətli olan Yekaterina Medicinin müstəsna xidmətləri var. Rəqsə məhəbbət qısa bir zamanda Versaldan hər yana yayılıb.

XIV Lüdovik dönəmində salon rəqs sənəti zirvələrə qalxmışdı. Gözəl balet tamaşaları təşkil edilir və o dövrün ən görkəmli bəstəkarları məhz saray rəqsləri üçün öz musiqilərini bəstələyirdilər.

Kağız çərpələngi göyə ilk dəfə kimlər buraxıb?

Kağız çərpələnglərin tarixi o qədər qədimdir ki, indi kimsə nə onu ilk dəfə göyə buraxan şəxsin, ya da heç olmasa onun yaşadığı ölkənin adını qəti söyləməyə cəsarət etməz. Bəziləri iddia edir ki, həmin şəxs eramızdan əvvəl IV əsrdə yaşamış Arkitas adlı bir Yunandır. Lakin Şərqi ölkələrində çərpələngi ondan çox-çox qabaq da uçururdular.

Çində çərpələnglər bir çox bayramların mühüm atributudur. Çin təqvimiyə doqquzuncu ayın doqquzuncu günü "Yüksək uçuş bayramı" adlanan bir ümumxalq mərasim keçirilir. Həmin gün rəngbərəng, cürbəcür forması olan çərpələnglərlə bəzənən səma fəvqədə bir gözəlliyə malik olur. Çərpələnglərin bəzilərini balıq, qurbağa, quş şəklində düzəldirlər. Bu yalnız uşaq bayramı deyil: həmin gün yaşlı adamlar da bu gözəl əyləncə ətrafında birləşirlər. Göydə "kağız çərpələnglərin döyüşü" də keçirilir. Bu yarışda işirak edən çərpələnglərin kənarlarına kiçik şüşə parçaları taxılır ki, rəqiblərin çərpələnginin sapını kəsərək onu yerə salsın!

Aeroplan ixtira ediləndə çərpələnglərdən həm də hərbi məqsədlərlə istifadə edirdilər – güclü külək ucbatından aerostatları yerə endirməyə məcbur olanda. Məsələn, belə çərpələnglərdən birinin uzunluğu 11 metrə çatırdı və o bir adamı 30 metr hündürlüyə qaldıra bilirdi.

Çərpələnglərin əksəriyyəti bizə tanış olan üçbucaq şəklində olur, amma ən güclüləri altdan və üstədən tam, yanlardan isə qismən örtülü qutu şəklindəkilərdir. Kəpənək, gəmi, yaxud quş şəkilli çərpələng düzəltmək üçünsə adi çərpələngdəkilərdən daha çox çubuq götürür və lazım olan şəkli almaq üçün onların arasında sap çəkirlər.

Gəlinclər, kuklalar harda yaranıb?

Bu sualın cavabı çox sadədir: hər yerdə. Kukla insanın ən qədim yoldaşlarından biridir. Onu həm ibtidai, həm də çox inkişaf etmiş xalqlarda görmək olar. Bəllidir ki, Yunanistan, Misir və Roma kimi qədim sivilizasiyalarda da kuklalar olub.

Çox mümkündür ki, ilk kuklaları böyüklər deyil, uşaqlar daş, ağac kimi təbii şeylərdən düzəldib. Lakin adamların əksəriyyəti üçün kuklalar yalnız oyuncaq deyil.

Kuklalar Afrikada da geniş yayılıb, lakin bəzən ondan oynamaq üçün deyil, müxtəlif rituallarda, magiya məqsədiylə istifadə edirlər. Avropada da çox qədim zamanlarda kuklalar əsasən, dini rituallarla, müqəddəslərin obrazları ilə, bəziləri isə Milad bayramları ilə əlaqədar olurdu.

Xristianlığın protestant məzhəbinin daşıyıcısı olan Avropa ölkələrində kuklalar katolik məzhəbli ölkələrdən daha tez adi oyuncaq sayılmağa başladı.

Misirililər nəşi mumiyalamağı necə öyrəniblər?

Bildiyimiz kimi, mumiya ölü bədəni saxlamaq üçündür. "Mumiya" sözünün özü ərəb mənşəlidir və "mum, yaxud qatranla saxlanmış bədən" deməkdir. Bəs misirililər ölümlərini niyə saxlamaq istəyirdilər?

Bunun səbəbi onların inancındadır. Misirililər inanırdı ki, ölümdən sonra da həyat var və ona görə də həmin həyata hazırlaşmağa çalışırdılar. Onlar inanırdı ki, ölmüş adamın insan sifəti quş kimi təsəvvür etdikləri ruhu gündüzlər sərbəst uça bilər, amma gecələr şər ruhların maneçiliyindən məzara qayıtmağa məcbur olur. Cəsədi ona görə saxlayırdılar ki, ruh məzara dönərkən öz qəbrini cəsədidən tanıya bilsin.

Bu vaxt ərzində dülgərlər mumiya üçün qutu hazırlayırdılar. Əgər mərhum varlı, mühüm bir şəxs idisə, bir-birinin içinə yerləşdirilən neçə dənə qutu hazırlanırdı. Rəssamlar onların üzərini parlaq rənglərlə işləyirdilər. Qəbrin divarları mərhumun həyatını təsvir edən şəkillər, yazılarla bəzənirdi. Onun sağlığında xoşladığı əşyalar da məzara yerləşdirilirdi.

Misirililər inanırdı ki, bu ritualdan sonra onların əzizləri gələcək həyatına tam hazırdır.

Cahil inanclar hardan yaranır?

Cahil inanclar sivilizasiyanın yaranışından bu günə kimi mövcud olub. Bütün dünyada milliyətlərlə insan hələ də cəhalət içindədir və öz inanclarından heç cür əl çəkmək istəmir.

Bu inancların necə yarıldığını izah etmək demək olar ki, mümkün deyil. Bəlkə məsələn insanları özünün sirliliyi ilə qorxudan təbiət hadisələrində, yaxud özlərindən uzaqlaşdırmaq, qarşısını almaq istədikləri hansısa pis şeylərdədir? Lakin adamlar özləri üçün baş verən hadisələrin hansısa izahını tapır, ya da müəyyən hərəkətlərlə onların qarşısını ala biləcəklərinə, yaxud əksinə, tezlaşdırəcəklərinə inanırlar. Yalançı inanclar adətən, qorxudan yaranan, sağlam məntiqə sığmayan və təcrübə ilə isbat etmək mümkün olmayan inanclardır.

Məsələn, uzun əsrlər boyu insanların qorxu və mistifikasiyasına səbəb səma cisimləri olub ki, onların da ətrafında çoxlu cahil inanclar əmələ gəlib. Xüsusi qorxuya kometalar səbəb olurdu. Cahil insanların inancına görə kometaya yaxınlaşmaqda olan müharibənin, yaxud başqa bəlanın əlaməti idi.

Ay da sirliliyi bir şey sayılırdı. Çoxları inanır ki, əgər uzun müddət, gözlərini çəkmədən aya baxsan, aqlını itirərsən. Yeri gəlmişkən, gecələr qeyri-ixtiyari hərəkətlər edən adamlara verilən "lunatik" adı da latın dilində olan "luna", yəni "ay" sözündən yaranıb.

Qədim insanlar heyvanların da davranışını başa düşmədiyindən onlarla da əlaqədar bir xeyli inanc yaratmışdılar. Yolunuzdan keçən qara pişik uğursuzluq rəmzi, bayquş çığırtısı yaxınlaşan ölümün müjdəçisi sayılırdı.

Daim təbiətlə mübarizədə olan dənizçilər də mövhumata çox uyurdular. Məsələn, küləklər və qasırğalardan daim təhlükə gözlədikləri üçün onlar barədə qəribə inanclar yaranırdı. Bir çox dənizçilər inanır ki, fit çalanda külək, yaxud tufan qalxır. Hətta bu günədək yaşayan - yeni gəminin suya salınmasını onun gövdəsində şərab şüşəsi qırmaqla qeyd etmək ənənəsi də qədim bir inancdan doğurdu: şərab dəniz tanrısı Neptuna qurban edilirdi!

Adamlar rəqəmlərdən çox istifadə etdiyi üçün onların da ətrafında bəlli inanclar mövcuddur, məsələn "xoşbəxt" və "bədbəxt" rəqəmlər... İnanclar müxtəlif mənşəli ola bilər, amma onların hamısı məhz cəhəllikdən və qorxudan qaynaqlanır.

Magiya necə yaranıb?

Magiya sözü özünün ilkin anlamında "mücüzələr" edə bilən cadular, tilsimlər, fəvqəltəbii qüvvələrlə bağlı idi. Qədim zamanlarda Misirin, Yunanistanın və Romanın ruhaniləri, kahinləri və təbibləri özlərinin ecazkar bir qüvvəyə malik olduqlarını insanlara təlqin edirdilər.

Lakin biz bu gün bilirik ki, magiya insanları əyləndirmək, onların başını qatmaq üçün bir vasitədir. Sehirbaz əllərinin cəldliyindən, yaxud hansısa mexaniki qurğudan istifadə edərək öz tamaşaçılarına kələk gəlir, onları qeyri-adi, qeyri-mümkün bir şey etdiyinə inandırır. Biz tamaşaçılar isə bu "sehirbazlığın" arxasında hansısa bir fənd, bədlik olduğunu bilsək də, başımızı aldadanda xoşumuz gəlir. Bu bir növ oyunun qaydasıdır.

Qədim zamanlarda hər hökmdar sarayının öz maqları olurdu, ya da onları əyləncə üçün tez-tez dəvət edirdilər. Nisbətən bacarıqsız sehirbazlar bazar meydanlarında yoldan ötənlər üçün çıxış edirdilər. Onların fəndləri çox bəsit olurdu, bunun üçün lazım olan rekvizitləri isə həmişə yanlarında gəzdirdirdilər. Yeri gəlmişkən, magiya cəmiyyətdə lap qədim zamanlardan yayılsa da, onun barəsində ilk kitab 1584-cü ildə qələmə alınıb.

Orta əsrlərin fokusçuları şəhərbəşəhər, hətta ölkəbəllə gəzirdilər və insanlar onların gəlişini səbirsizliklə gözləyirdi. Zaman keçdikcə, onlar daha böyük tamaşalar verməyə, daha çox avadanlıqdan istifadə etməyə başladılar. Ona görə də artıq səyahətlərinə öz furqonlarında çıxır, tamaşalarını məxsusi kirayələdikləri zallarda verirdilər.

XIX əsrin əvvəllərində magiya getdikcə bizə bu gün bəlli olan formasını almağa başladı. Maskarad geyimləri frakla, adi fəndlər, böyük avadanlıqla əvəz olundu. Amma, nə olursa-olsun, bütün nömrələr məhz fokusçunun zirəkliyi ilə bağlı idi.

Müasir magiyanın atası fransız fokusçusu Rober Qoden sayılır. O öz təchizatını o qədər təkmilləşdirmişdi ki, fəndlərində trüklərində adi, hamının tanıdığı əşyalardan belə istifadə edirdi. Həmin trüklərin təqdimatını əsas məsələ saydığından öz işinə diqqətlə yanaşır, göstərdiyi nömrələri durmadan təkmilləşdirirdi.

Zaman keçdikcə, magik trüklərin "illuzion" adlandırılan başqa bir forması da yarıldı. Onların məqsədi insanların görmə qabiliyyətinin özünəməxsus cəhətlərindən istifadə edərək, onları adamların ucdığına, səhnədəki qadınların tən ortadan mişarlandığına və sairə kimi aqlaşdırmaq deyil, inandırmaq idi. Magiyanın orijinal növünü bütün zamanların ən böyük maqı sayılan Kardini yaratmışdı. O, oyun kartları, yanacaq, qalyanlarla göstərdiyi, hardansa peyda olub harasa yoxa çıxmaqla əlaqədar bir sıra fəndlərin müəllifi idi. Özü də bütün fəndlərini heç bir xüsusi avadanlıqdan istifadə etmədən göstərirdi.

bir cavab

Qərbi ölkələrində çərpələnglərdən daha ciddi məqsədlərlə istifadə edirdilər. 1752-ci ildə Bencamin Franklin ipəkdən düzəlməmiş çərpələngi ildırım buludunun içində buraxır ki, şimşəklə elektrikin eyni şey olduğunu sübut etsin. Hələ Franklinədək çərpələngləri onların üzərinə bərkidilmiş termometrlə buludlara qaldırırdılar ki, onların temperaturunu ölçə bilsinlər.

XIX əsrin sonlarında çərpələnglərdən bir çox meteoroloji stansiyalar istifadə etməyə başladı. Onlar havanın temperaturu və rütubətini, küləyin sürətini qeyd edirdi. Bu çərpələnglərin bəzi modelləri altı kilometrə yüksəyə qalxa bilirdi! Belə hündürlüyə çatmaq üçün bir yox, bir-birinə birləşmiş bir neçə çərpələngdən istifadə edirdilər. Çərpələnglərin sapı çox nazik və möhkəm simdən olurdu. Bu sim o qədər yüngül idi ki, onun 1,6 kilometri cəmi 7 kiloqram olurdu. Möhkəmliyi isə 110 kiloqram yükü qınlımadan götürməyə bəs edirdi.

Məsələn, Amerika hinduları arasında uşaq kuklası bütün tanrının, obrazı idi. Onu ağacdan düzəldirdilər və kukla uşaqların dini tərbiyəsinin tərkib hissəsi idi.

Yaponiyada bəsit uşaq kuklası, məsələn, yonulmuş söyüd budağından hazırlanır, əyninə kağız paltar geyindirilirdi. Kukla da vardı ki, onun adını "günah keçisi" qoyardılar. Onu geyindirir, yedirdir, analara veririrdilər - onunla bir canlı kimi davranırdılar ki, şər qüvvələri ailədəki uşaqlardan yayındırınsınlar. Lakin belə "sehirli" kuklalardan başqa yapon qızlarının adı, oynamaq üçün kuklaları da olurdu.

İslam dini insanı təsvir etməyə qadağalar qoyur. Amma buna baxmayaraq, müsəlman xalqlarının bəzilərində əra gedən qızlara bəzəkli gəlin-kuklalar bağışlamaq kimi adətlər var.

Demək olar ki, eramızdan qabaq 3000 ilədək misirililər öz ölümlərini səhranın qaynaq qumlarında dəfn edirdilər və quru qum cəsədi saxlayırdı. Daha sonralar böyük adamlar üçün qəbiri qayalarda yonmağa başladılar. Lakin piramidalar və daş qəbirlər səhraların qumu qədər quru ola bilməzdi. Onun üçün qəbirlərdə cəsədi qorumağın yeni üsullarını tapmaq lazım idi. Elə mumiyalama üsulu da beləcə tapıldı.

Ölmüş adamın cəsədindən beynini, həzm orqanlarını və ciyərlərini çıxarırdılar. Onları ayrıca, dörd qabın içində saxlayırdılar. Həmin qablara "kanop" deyirdilər. Daha sonralar daxili orqanları da xüsusi üsullarla təmizləyib yenidən cəsədin içinə qaytarırdılar.

Sonra cəsəd duzlanırdı. Həmin duz səhranın isti havası ilə bir yerdə cəsədin canındakı bütün suyu qurudurdu. Bundan sonra susuzlaşmış cəsəd yuyulur, ona şam qatranı çəkilir və yüz metrə qədər kətan sarınırdı. Bütün bunlar 70 gün çəkirdi.

Sentyabrın 21-də böyük rus şairi Sergey Yeseninın anadan olmasının 120 ili tamam oldu. Bu günlərdə dünyanın bir çox ölkələrində şairin xatirəsi anılır, yubiley tədbirləri keçirilir. Təqdim etdiyimiz material Sergey Yeseninın qısa və bənzərsiz həyatının bəzi məqamlarına işıq salır.

Mənim üçün ən əziz olan nə varsa bu qəbirdədir...

1926-cı ilin 1 dekabr səhəri açılar-açılmaz Moskvanın Vaqankovo qəbiristanlığının gözetçisi güclə eşidiləcək güllə səsinə oyandı. Sonra daha bir güllə açıldı. Gözətçi komandasından bayıra atılıb səs gələn sənətə-Sergey Yeseninın qəbrinə sarı qaçdı...

Orada gördükləri gözetçinin yadına ömürlük həkk olunacaqdı: şairin qəbrinin üstündə damalı kepka və tünd nimdaş palto geymiş gənc bir qadın ölümcül qıcolma vəziyyətində qıvrılırdı. Kişinin gözlərinin önündə qadının düşdüyü qarın üstü qandan tünd-qırmızı rəngə boyanırdı... O, hələ huşunu itirməmişdi, bir əlində tapançanı, o birində isə əzilmiş kağız parçasını möhkəm sıxaraq sakitcə inildəyirdi. Yanında ucuz siqaretlər yerə dağılmışdı... Gözətçi titrək əlləri ilə ölümlün qucağında qıvrılan qadının ovcundakı kağızı çıxarıb oxudu:

“Özümü öldürürəm. Bilirəm ki, bundan sonra Yeseni ni daha çox töhmətləndirəcəklər. Ancaq nə onun, nə də mənim üçün bunun heç bir əhəmiyyəti olmayacaq. Mənim üçün ən əziz olan nə varsa bu qəbirdədir”.

Bu qadın Qalina Benislavskaya idi.

***

O, Sergey Yeseni ni ilk dəfə 19 sentyabr 1920-ci ildə Politexnik muzeyindəki tədbirdə görür. Şair orada öz şerlərini oxuyurdu. Gənc qız gündəliyində həmin görüşü belə təsvir edir: “Birdən həmin gənc səhnəyə çıxır: yaxasıaçıq qısa gödəkədə, əlləri şalvarının cibində, büsbütün qızıl saçlı. Qəddini çəkib başını yüngülcə geri ataraq şeir deməyə başlayır: “Ey külək, qucaq-qucaq yarpaqlar püskür. Mən də sənə kimi dələduzam”. O, şeiri deyəndən sonra nələr baş verdiyini sözlə ifadə etmək çətindir. Hamı qəfildən bir-bir yerindən sıçradı, səhnəyə, onun üzərinə atılmağa başladı. Ona nəinki səslənirdilər, ona yalvarırdılar: “Yenə nəyə oxu”. Bir neçə dəqiqədən sonra o, artıq bu dəfə samur dərisindən xəz haşiyəsi olan papaqda səhnəyə çıxaraq, uşaq kimi yenə “Püskür, ey külək” şeirini dedi. Özümə gələndə gördüm ki, mən də səhnəyə qalxmışam. Ora necə çıxdığımı xatırlamırdım. Görünür, bu külək mənə də ağışına almış, başdan çıxarmış və...”

O vaxt Yeseninın 25, Qalina Benislavskayanın isə 23 yaşı var idi. O, artıq məşhur şair, Moskvanın birinci moda-bazı, Qalina isə o qədər də təmtəraqlı zahiri görkəmi olmayan sadə qız idi. Lakin Qalya gənc olmasına baxmayaraq, artıq həyatın bir çox amansız sınaqlarından keçməli olmuşdu. Onun anası gürcü, atası isə Karyer fəmilialı ruslaşmış fransız idi. Karyer biləndə ki, arvadı hamilədir, ailəsinə bir qara qəpiksiz qoyub qaçır. Qız ata-ana nəvəsi və qayğısına həsrət böyüməli olur: belə ki, anası da ərinin xəyanətinə, satqınlığına dözə bilməyib ağırlıq itirir. Balaca Qalyanı qohumları tərbiyə edir, körpəyə öz soyadlarını verirlər. Beləcə o, Qalina Benislavskaya olur. 1917-ci ildə Peterburqda gimnaziyanı qızıl medalla bitirir. Bolşevizm ideyalarına coşğun meyl göstərən gənc qız artıq həmin ilin mayında bolşevik partiyasına daxil olur. Buna görə ögey valideynləri ilə arasında söz-söhbət yaranır, qız sərbəst həyata başlamaq arzusu ilə Xarkova gedir. Ancaq səhəri tezliklə ağırlıq tutur. Qalina qırmızılarını yanına keçmək üçün cəhbə xəttini təkbəşinə keçməyə cəhd edir, ancaq yolda tutulur. “Bolşevik casusu” kimi güllələnməyə məhkum olunur. Lakin tale bədbəxt qıza acıyır: ağırdıyaqların qarargahında ögey atası doktor Benislavski ilə rastlaşır. O, qıza zəmin durur, Qalya bu dəfə ölümlün caynağından xilas ola bilir. Könüllü ordunun şafqət bacısının vəsiqəsi ilə cəhbə xəttini keçə bilir. Əfsus! Gənc qız indi də “ağ kəşfiyyatçı” kimi qırmızılarda sübhə doğurur, yenidən həyatı tükəndən asılı qalır. Bu dəfə də qəzavü-qədər həyatını xilas edir: rəfiqəsinin atası teleqram vurub Benislavskayanın bolşevik partiyasının üzvü olduğunu təsdiqləyir. Tezliklə qızı birbaşa Moskvağa, “qüdrətli” ÜFK-nın sərəncamına yollayırlar.

Bütün Moskvanı dolaşan əfsanələr

O, Yeseninlə görüşünü həmişə həyatının üçüncü xoşbəxt təsadüfünə hesab edirdi. Qalyanı nə şairin qalmaqallı şöhrəti, nə də onun çoxsaylı məhəbbət macəraları haqqında bütün Moskvanı dolaşan əfsanələr narahat edirdi. Çünki o, bütün qəlbilə inanırdı ki, günlərin bir günü bu dəliqanlı onu həqiqətən ürəkdən sevecək, ətrafındakı bütün qadınlardan imtina edəcək.

Tanış olduqları gündən Benislavskaya yalnız bir qısa görişdən sonra digərinin həsrəti ilə yaşayır, öz həyatını artıq Yeseninsiz təsəvvür etmirdi. “Belə sevmək, belə fədakarcasına sevmək, məgər belə şey olurmu? - O, gündəliyində açıqca yazırdı. - Sevirəm axı və özümə bacarmıram; bu hiss mənədən, həyatımdan güclüdür. Əgər onun üçün ölmək lazım olsaydı, mənədən xəbər tutub, heç olmasa, gülümsəyəcəyini bilsəydim, ölümün özü mənimçün bir fərəh olardı”.

O zaman gənc qızın ağılına da gəlməzdi ki, bu sözlər çox tezliklə necə böyük bir uzaqgörənliklə deyilmiş kəlmələrə çevriləcək. Ancaq hələ həyat onun üçün gözəl idi, çünki - zəvalli qıza yazdığı gəldiyindənmi, ya evsiz-əşiksiz qaldığından və gün-güzəranındakı nizamsızlıq səbəbindənmi, bilinmir, ancaq hər halda Zinaida Rayxla boşanandan sonra Yesenin Qalya Benislavskayanın yanına köçür.

Yeseninın kölgəsi

Onlar müəyyən müddət yaxın olurlar və həyatının bu dövrlərində səadət şərabından sərxoş olan Benislavskayanın sanki gözü ayağının altına görmür. Şair Qalyanı ilk növbədə ən yaxın dostu saydığını heç vaxt gizlətməsə də, onunla bir dam altında keçirdiyi vaxtları Benislavskaya həyatının ən xoşbəxt günləri hesab edirdi. O vaxt Qalyanın sevgili şairi çox içir, başına cürbəcür əhvalatlar gəlir, gah antisemitizmdə, gah da dələduzluqda günahlandırılır, ittiham edilirdi. Benislavskaya Yesenin uğrunda mübarizə aparırdı. O, Yeseni ni xarici aləmdəki düşmən münasibətlərindən qoruyub, sözün əsl mənasında onun kölgəsinə çevrilir: nəşriyyatlarla müqavilələr bağlanmasına dair bütün işləri öz üzərinə götürür, qonorarları alır, çalışıb ən yaxşı sanatoriyalara putyovka əldə edirdi. Bir sözlə, ən yaxşı həyat yoldaşının etməli olduğu hər şeyi edirdi. “Sergey Aleksandroviç - sonralar Benislavskaya xatırlayırdı, - mənim yanına köçəndə bütün əlyazmalarını və ümumiyyətlə, bütün əşyalarını mənə verdi, çünki özü hər şeyi itirir, əlyazmalarını və şəkilləri paylayır, paylamadıqlarını isə daşıyırdılar. Hiss edəndə ki, nə isə itib, deyindir, söyür, ancaq qorumağı, saxlamağı və verdiyini geri istəməyi bacarmırdı”.

Əlbəttə, Qalya onun bütün xəyanətlərindən xəbərdar idi, ancaq səbrlə dözürdü. Əsas o idi ki, bütün əy-yaş sərgüzəştlərindən sonra Yesenin Bryusov döngəsindəki kiçik mənzilə, “öz Qalyası”nın yanına qayıdırdı. Lakin uzun müddət onsuz da gərginlikdən dolub-daşan “göylər”, nəhayət, 1921-ci ilin oktyabrında Yeseninın ad günündə guruldadı. Rəssam Yakulovun emalatxanasında çox şən, deyib-gülən tanışlar toplaşmışdılar. Onların arasında məşhur Amerika rəqqası Aysedora Dunkan da var idi. Rusca cəmi bir-neçə söz bilən 46 yaşlı “ayaqyalın rəqs edən rəqqasə” Yeseninın şeirlərini dinləyən kimi onun qeyri-adi istedadını hiss edib yaxınlaşmaq üçün ilk addımı özü atdı. O, hamunun qarşısında şairi öpdü, simasına dalğınlıq qatarıq pıçiltıyla dedi: “Mələk”. Yesenin heç də özünü itirmədi, cavab öpüşündən sonra özünəxas sövqlə deyilmiş söz eşitdi: “Şeytan!” Bu axşamdan sonra Yesenin Benislavskayanın otağına, onun yanına qayıtmadığını deməyə ehtiyac varmı? Dünkanla evlənən şair onunla birlikdə xaricə səyahətə yollanır.

Mən sizi bir qadın kimi zərrə qədər də sevmirəm

1925-ci ilin qışında Qalina Yesenin başına dolanmağa, onu daha çox nəvəsi və qayğı ilə əhatə etməyə çalışaraq böyük ruh yüksəkliyi ilə güzəranını sahmanlamaqla məşğul idi. O, qənaətlə yığdığı bütün pulunu altı Vyana stuluna, yemək masasına, pal-tar şkaflına, yeni qab-qacağa xərcləyir. Şairin bacısı Şuranın dediyinə görə, Benislavskaya tək yaşayanda “evin rahatlığı haqqında az fikirləşir, çox yoxsul şəraitdə yaşayırdı... Ancaq onun evində həmişə ideal təmizlik hökm sürürdü”. Əfsus ki, şair onun fədakarlığını görmürdü. O, həmişəki kimi bura ancaq gecələməyə gəlirdi. Açıq-açıqna sağda-solda macəralar yaşayır, hə-tə Dunkanla rəsmən ayrıldıqdan sonra da birdəfəlik üzülməyə gücü çatmayan Yesenin, Preçistenskədəki evə də həftədə bir dəfə baş çəkməklə kifayətlənirdi. Bütün bunlar Qalyaya ağlagəlməz iztirablar verirdi. Şairdən intiqam almaq üçün, bir qədər də ümitsizlik səbəbindən gənc qadın (hələ heç 30 yaşı yox idi) da əyri yola əl atır, Yeseninın dostları ilə sevgi macəraları yaşayır.

Bunu öyrənən Yesenin Qalyadan həmişəlik uzaqlaşır. Bir gün evə qayıdan Qalya görür ki, Yeseninın əşyaları yoxdur, stolun üstündə isə rəhmsiz-cəsinə qısa yazılmış bir kağız var: “Əziz Qalya! Siz mənə bir dost kimi çox yaxınsınız, ancaq mən sizi bir qadın kimi zərrə qədər də sevmirəm”.

Bu, son oldu. 1925-ci ilin yayında Yesenin gözlənilmədən məşhur rus yazıçısının nəvəsi Sofya Tolstaya ilə evləndi. Bu dəfə Benislavskaya toy xəbərini çox böyük kədərlə qarşılayıb uzun müddət əsəb pozğunluğundan müalicə olundu, özünə söz verdi ki, bir daha heç vaxt Yeseninlə görüşməyəcək. Ancaq onu həmişəlik unutmamı da heç vaxt bacarmadı. Bundan sonra Qalina ilə Yesenin görüşmədilər. Deyilənə görə, Yesenin sonuncu dəfə Leningradda səfərə gedəndə vağzalda Benislavskayağa zəng vurur, Qalya isə onunla danışmağa özündə güc tapa bilmir, yarası çox dərin idi. Kim bilir, əgər o vaxt bu danışıq baş tutsaydı, bəlkə də Qalya, əvvəllər də olduğu kimi sevgilisini fəlakətdən xilas edə bilərdi.

Qəbrin üstündə qısaca bu sözlər həkk olunub...

28 dekabr 1925-ci ildə Leningradın “Anqleter” mehmanxanasında Sergey Yesenin həyatına son qoydu. Qalina Benislavskaya yenidən psixiatriya klinikasına düşdü, dəfndə iştirak edə bilmədi. Həyat onun üçün bütün mənasını itirmişdi. Xəstəxanadan çıxdıqdan sonra özünü bütünlüklə Yeseninın arxivi üzərində işə sərf edir. Onun haqqında memuar yazmağa başlayır, amma bitirə bilmir. Tanıyanların xatirələrinə görə, şairin ölümündən sonrakı bütün bir ili Benislavskaya sanki qeyri-ixtiyari, özündə olmadan, bir süstlük, keylik içərisində yaşadı: heç kəslə danışmırdı, hətta gün ərzində nə isə yeyib-yemədiyini də unudurdu. O, tez-tez Yeseninın qəbri üstə gəlir, uzun-uzadı ağlayırdı. Qəbiristan gözetçisi artıq onu üzəndən tanıyır, bacardığı qədər maraqlananların diqqətini yayındırmağa çalışırdı. Ancaq Benislavskaya sanki ətrafındakıları görmürdü: nə qarşısına çıxanların gülüşünü, nə də özünün nimdaş, dəbdən düşmüş libasını. Əvvəllər də xüsusi gözəlliyi ilə seçilməyən Qalya qorxunc hala düşərək çirkinləşmişdi, dərddən divanəlik yağın gözləri ilə, qoca qarıya oxşayırdı. Düz bir il sonra o, Yeseninın qəbri üstə gələcək, özünü güllələyəcəkdə. Birinci dəfə güllə boşa çıxacaq, sanki təlesiz qıza bir daha götür-qoy etmək üçün, fikrindən daşınmaq üçün imkan verəcək, ancaq o, qərarını dəyişməyəcəkdə...

Qalina Benislavskayanı Yeseninlə yanaşı dəfn etdilər. Qəbrin üstündə qısaca belə həkk olunmuşdu: “Sədaqətli Qalya”.

Çapa hazırladı: Nəriman

Qalina və Sergey Yeseninlər -

son ucu ölümlü sevgi

Bu yaxınlarda ilk dəfə olaraq, Nobel mükafatının ədəbiyyat üzrə münşiflər heyətinə qadın - İsveç ədəbiyyatşünası və tarixçisi Sara Danius rəhbər təyin edilib. İsveç Akademiyasının verdiyi məlumata görə, təxminən 200-ə yaxın yazıçı, şair və dramaturq 2015-ci ildə Nobel mükafatı almağa iddialıdır. Onlardan 36 nəfəri ilk dəfədir ki, bu nüfuzlu mükafata namizəd göstərilib.

Ali təhsil aldıqdan sonra Danius İngiltərə, ABŞ və Berlində elmi işlə məşğul olub. O, əsasən, böyük İsveç qəzetlərində, o cümlədən "Dagens Nyheter" qəzetində silsilə ədəbi yazılarla çıxış edir. Ədəbi resenziyalar və nəzəri işlərdən başqa, Sara Danius kulinariya və İsveç keramikasına dair kitabların da müəllifidir. Ədəbiyyatşünaslıqda onun tədqiqat obyektı, əsasən Marsel Prust, Qustav Flobert və Ceysms Coysun yaradıcılığıdır.

Ədəbiyyat üzrə növbəti Nobel mükafatçısının adı gələn həftə elan olunacaq

Akademiyanın daimi katibi, professor Peter Enqlundun sözlərinə görə, ümumilikdə 259 yazıçının mükafata namizəd verilməsi təklif edilib. Lakin onlardan bəzilərinin namizədliyinin əvvəllər də irəli sürüldüyünü nəzərə alsaq, Nobel mükafatına iddia edənlərin ümumi sayı 198-ə düşüb. Onlardan yalnız biri 2015-ci ildə Nobel mükafatına layiq görülməkdir.

Prosedur qaydalarına görə, əvvəlcə Akademiya bütün namizədlərin arasında 20-25 əsas namizəd seçir. Mayın sonlarında isə, beş nəfərin daxil edildiyi şort-list tərtib edilir. Oktyabr ayında artıq mükafat almış namizədin adı açıqlanır. Peter Enqlund bu məlumatı namizədliyini irəli sürmüş müəlliflərdən məxfi saxlamağı tövsiyə edir. Onun sözlərinə görə, bu, Akademiyanın qaydalarına ziddir. "Belə bir hal baş vermiş olsa, bizim, mükafata iddia edən müəllifin statusunu ləğv etmək hüququmuz var". Ancaq nə qədər məxfi olsa da, artıq iddiaçıların, əsasən alman, rus və ukrayna dilində yazan müəlliflərdən olduğu bəlli olub.

İyun ayının 1-də İsveç Akademiyasının daimi katibi Peter Enqlund bu vəzifəni İsveç ədəbiyyatşünası və tarixçisi Sara Daniusa təhvil verib. Münşiflər heyətinin sədri kimi, xanım Danius Ədəbiyyat üzrə 2015-ci ilin Nobel mükafatı laureatının adını açıqlayacaq.

Qeyd edək ki, Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı Alfred Nobelın vəsiyyətinə görə, 1901-ci ildən hər il Stokholmda, İsveç Akademiyasının müzakirəsinə çıxarılan beş təsisatdan biridir.

Ədəbiyyatşünaslıq üzrə professor Sara Danius Stokholmda anadan olub. Təhsilini əvvəlcə Stokholmda alıb, sonralar Parisdə davam etdirib. Maraqlıdır ki, Daniusa məktəbi bitirən kimi ali təhsil almaq müeyssər olmayıb. O, bir müddət Stokholm

2013-cü ildən universitetin professoru olan 53 yaşlı Sara Danius İsveç Akademiyasının "əbədi" üzvlərindən sayılır. Keçən il o, "7" nömrəli qoltuq kürsüsünün sahibi kimi, ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatçısının təyin edilməsində iştirak edib. Mükafat isə, fransız yazıçısı Patrik Modianoya verilib.

Xatırladaq ki, İsveç tarixçisi və publisisti Peter Enqlund 2009-cu ildən daimi vəzifəsində fəal çalışırdı. Vəzifədən uzaqlaşsa da, o, İsveç Akademiyasının üzvü tituluunu ömürlük saxlayacaq. Enqlund öz xələfi haqqında bloqunda yazıb: "O, çox işgüzar insandır və mən əminəm ki, xanım Danius bu vəzifənin öhdəsindən gələcək". Enqlund, həmçinin İsveç yazıçısı və tənqidçisi Xoras Enqaldan aldığı məsləhəti də Daniusa xatırlatmağı unutmayıb: "Özünü xəyanət etməyin!"

kazinolarında qumarxana xidmətçisi kimi çalışıb.

Frederik Beqbederin "Una və Selincer"i

Fransaya ilk dəfə səfər edənlər parisli qadınların, heç də yazıldığı kimi incə və gözəl olmadığını deyir, Roje Vadim və Jak Deminin filmlərindən məftun olduqları zərif, laqeyd Paris xanımlarını həyatda görmürlər. Bütün bunlar Fransuaza Saqanın qələminin məhsuludur. Ancaq bu fikirlə razılaşmayan eruditlər öz təsəvvürlərindəki Fransanı romanlarda və Katrin Denyovun, Bricit Barndonun, Mişel Mersyenin filmlərində axtarmaqdan usanmırlar.

Müasir Fransanın əsas "brend eksport"u özündə öləri yüngüllüyü və sərsətiliyi birləşdirən (köhnə atırlarda olduğu kimi) laqeyd Frederik Beqbederdir. Çünki məhz o, "Fransız romanı" əsərindən düz beş il sonra, yenidən kitab mağazalarının piştaxtalarında görünməyi bacardı.

Frederik Beqbeder sanki oxucuların tənqidlərini öncədən hiss edərək, Pyer Drie La Roşeldən bu sitatı gətirir: "Mən yalnız tarixi danışmaq istəyirəm. Görəsən, nə vaxtsa özümdən başqa, hansısa bir mövzuda danışa biləcəyəm?" Sonra isə məlum olur ki, oxucular haqlıdırlar.

Müasir ədəbiyyatı təmsil edən növbəti kitabın əsas məzmununu bir vaxtlar yazıçılığa yenidən başlamış Cerom Devid Selincerlə Una Nilin qisasürən sevgi macərası təşkil edir.. Lakin təbiətinə görə narsis olan Beqbeder həmişə haqlıdır, o, yenə sudan quru çıxacaq. O, müxtəlif faktları götürür, onlara öz fantaziyalarını, uydurmalarını əlavə edib yazır.

Nyu-York, 1940-cı il. Hələ "Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan"ı yazmamış Cerom Devid Selincer 21, Amerikan dramaturqu, Nobel mükafatı laureatı Yucin Onilin qızı Una isə 15 yaşında idi. Gənclərin görüşü "Stork" adlı məşhur klubda baş tutur. Daha sonra cəbhəyə könüllü yollanan Selincer sevgilisinin qəfildən özündən təxminən 50 yaş böyük olan Çarli Çaplinə ərə getməsinə heç cür bağışlaya bilmir...

Beqbederin kitabından bu kiçik hekayət ilə bağlı bir çox faktlar gətirmək olardı. Ancaq romanda yazılanların əksəriyyəti - Selincer və Unanın şəxsi yazışmaları belə, yazıçı təxəyyülünün məhsuludur. Çünki Unanın doğmaları müəllifə mərhumun şəxsi arxivinə baxmağa icazə verməyib.

"Ciddi ədəbiyyatla məşğul olmaq, yoxsa belletristika ilə keçinmək" sualı yazıçını çox da narahat etmir. Beqbeder oyunbaz kimi, sözlərlə silahlanır, sözdən maksimum istifadə edir. Onun sözlə belə oynamasının nəticəsidir ki, oxucu bir çox ziddiyyətləri görə bilmir.

Ancaq yazıçı romanda boynuna alır ki, "Twitter"dəki kimi yazmır. Daha doğrusu, "tanımadığı adamlara mesaj göndərməyə marağı yoxdur, çünki o sözləri yığıb bir kitab yazmaq olar". Qəribədir ki, Beqbederin yaradıcılığı bir çox xüsusiyyətlərinə görə sosial şəbəkə istifadəçilərinin yazılı özünüifadə estetikasına bənzəyir.

Kitab ziddiyyətlərlə ("biri daha çox sevir-sə, heç vaxt qarşılıqlı sevgi olmayacaq"), daha çox səthi, ancaq daim effektiv sentensiyalarla (çox olması həyatı öldürücü və darıxdırıcı edən) fikirlərlə ("Əgər ay limon dilimi kimi yumru və sarıdırsa, deməli, bütün həyat "kokteyl"dir) doludur.

Əgər əvvəllər yazıçı uzunçuluq etdiyinə görə abırsızlıq və sentimentallıqla ayaqlaşdırsa, nədənsə sonralar, özünü itirmiş yazıçı təsiri bağışlayır. Bunun nəticəsində də, qoca və peşman Frederik Beqbederin "tövbə"si, "etiraf"ı sayılan "Una və Selincer" kimi roman ərsəyə gəlir.

Hazırladı: NARINGÜL

ƏSİL

N 37(46) 02.10.2015

Onu italyan neorealizminin muzası adlandırırdılar. Anna Manyani Rosselinidən tutmuş Pazoliniyə, Renuara və Lyumetə qədər bütün məşhur rejissorlarla işləyib. Dramaturq Tennesi Uilyams xüsusi olaraq onun üçün pyes yazıb və bu əsərin ekran variantı aktrisyaya "Oskar" mükafatı qazandı.

Həmvətənləri onu Nanarella adlandırırdı, ruslarınsa xatirində o, ilk növbədə, "Roma anası" kimi qalıb. İtaliyada nəşr olunmuş bir kino ensiklopediyasında isə onun şəklinin altında, böyük hərflərlə, sadəcə, yalnız "ANNA" yazılıb.

Manyani elə də gözəl deyildi, heç kamera da onu gözəl göstərmirdi – kobud sifət cizgiləri, gözlərinin ətrafındakı qara kölgələr ağ-qara lentdə daha aydın görünürdü (rəngli lentdə ondan da bətər idi).

Deyilənə görə, "Knyaginya Tarakanova" (1938) filminin rejissoru Fedor Otsep ilk dəfə Annanı görəndə xeyli deyib: "Yox, bu sifətlə səndən aktrisa çıxmaz. Bir burnuna bax! Üzünə işıq da salmaq olmur: başdan-ayağa əyri-üyrüsən, assimmetriksən!". Ancaq gələcək göstərdi ki, Fedor Otsep qətiyyənlə haqlı deyilmiş. Anna nəinki istedadlı, tanınmış kinoaktrisa oldu, o, hətta dünya kinematografiyasının ən görkəmli simalarından birinə çevrildi.

Əsil romalı

Manyani ekspressiv, çox ciddi və hər şeyi açıq deməyi sevən, bir sözlə, əsil romalı idi. Belə söhbətlər gətirdi ki, o, İsgəndəriyyədə doğulub, atası misirli, anası isə italyandır. Ancaq aktrisa dəfələrlə müsahibələrində deyib ki, o, Romada doğulub, atası haqqında heç nə bilmir. Anası isə qızı doğulandan sonra bir avstriyalıya erə gedib və Misirə köçüb.

Annanı ana nənəsi və babası Romanın ucağında böyüdü.

Görünür, onu məşurlaşdıran yaratdığı öz payını və haqqını tələb edən xalq qəhrəmanı obrazları da elə buradan qaynaqlanırdı.

"Elə ilk görüşdəncə, Anna hamını çəşdirirdi; çox qasqabaqlı və təkəbbürlü idi. Əvvəlcə mənə elə gəlirdi ki, Anna qəsdən özünü belə aparır, insanlarla ünsiyyət qurmaq istəmir. Onun bu qəribə davranışını, hərəkətlərini heç cür başa düşmək olmurdu. Annanı hər kəs qəliz, çətin adam kimi tanıyırdı. Mən uzun müddət ondan çəkinirdim, çünki nə vaxt, necə reaksiya verəcəyi bəlli olmazdı". Bu sözləri məşhur rejissor Federiko Fellini müsahibələrinin birində deyib. Fellini Anna ilə birlikdə rejissor Rosselininin "Məhəbbət" filminə çəkilib. Sonralar Fellini "Roma" filminə Annanı epizodik rola çəkib. Bu, aktrisanın kinoda axırıncı işi olub.

Onun qəliz xarakterini təkcə dostları, həmkarları yox, tamaşaçılar da hiss eləyirdi. Kino tənqidçisi Tuli Keziç – "Anna Manyani. Doğrunu oynamaq" filminə Anna ilə bağlı xatirələrini bölüşür:

"Bu, 1954-cü ilin yanvar ayında Nuovo teatrında baş verdi. Teatr ağzına qədər dolmuşdu, parter soyuq idi. Revyu xoşuma gəlmədi, tamaşa isə zəif idi. Təsəvvürünüzə gətirin ki, axırda Manyani rampaya qaçdı və tək dayanıb ucadan, ritmik şəkildə tamaşanı alqışlamağa başladı. Tamaşaçılar da ona qoşuldu, alqış sədaları teatri bürüdü. Ancaq bundan sonra Manyani məmnun halda uzaqlaşdı".

İtalyan neorealizminin muzası

İtalyan neorealizmini Anna Manyanisiz təsvir etmək mümkün deyil. O, çəkildiyi ilk filmdəcə - rejissor Roberto Rosselininin "Roma – açıq şəhər" (1946) filminə bu axına düşə bildi. Kannda "Qranpri" mükafatını qazanan film fəşistlərin Romanı işğal etdiyi dövrün son aylarından bəhs edir.

Ekranlarda görünən təkcə yeni dövrün reallığı deyildi, həm də xalq simvolu olan yeni qadın qəhrəmanı üzə çıxmışdı. Fəhlə Françeskonun nişanlısı Pina rolu Manyaniyə dünya şöhrəti gətirdi, güllələnmə səhnəsi isə kinematografiyada klassikaya çevrildi.

Rosselinini xatırlayır ki, Pinanın ölümü səhnəsini çəkəndə Anna əzilməkdən qorxurdu. Ancaq çəkişlər başlayan kimi bu qorxudan əsər-ələmət qalmırdı. Çəkiliş zamanı Anna yerə yığılır və möhkəm zədələnilir, dizinin dərisi soyulur. "O, rol oynayanda hər şeyi unudurdu. Onun qeyri-adi gücü də elə bundaydı," – rejissor Roberto Rosselinini aktrisa haqqında belə deyirdi.

Rosselinini bəlkə də Manyaninin həyatında ona ən yaxın, ən sadıq kişi olub. Onların sevgi romanı bir filmin çəkiliş meydançasında başlayıb. Ancaq onlar heç vaxt evli olmayıblar. Onların ayrılığınə İncrid Berqman səbəb olub. Çox qalmaqallı şəkildə ayrılan cütliyin münasibətləri uzun müddət İtaliya və ABŞ mətbuatının gündəmindən düşməyib. Ancaq bütün bunlara rəğmən, Rosselinini və Manyani ömürlərinin sonuna qədər yaxın dost kimi qalmağı da bacarıblar.

Neorealizmin çiçəklənməsinə səbəb olan "Roma – açıq şəhər" filminə altı il sonra başlanan yeni dövr aktrisanın da karyerasında xüsusi uğurları ilə yadda qalır. Buna misal kimi, xeyli film göstərmək olar. Bunlardan bir neçəsi Alberto Lattuananın "Quldur" (1946), Lucci Dzampanın Venesiyada mükafat qazanan "Deputat Ancelina" (1947) və Mario Kamerinin 1948-ci ildə ekranlaşdırdığı "Yollardakı arzular" filmləridir.

Manyaninin həmin dövrdə baş rol aldığı sonuncu ekran əsəri aktrisanın yaxın dostu Lukino Viskontinin 1951-ci ildə çəkdiyi "Ən gözəl" filmi olur. Rejissorun sözlərinə görə, filmdəki Madlen elə Anna Manyaninin özüdür.

Onlar hələ müharibədən əvvəl tanış olmuşdular. Anna onun məşhur "Tutulma" filminə rejissorun təsdiqlədiyi kimi baş rola çəkilməli idi. Ancaq filmin prodüserləri etiraz edirdilər, çünki Annanı dramatik ifaçı yox, komedik aktrisa sayırdılar. Annanın "Tereza-Cümə" filminəki rolu ona belə imic qazandırmışdı. Beləliklə, Anna filmə dəvət əlsa da, hamılə olduğuna görə çəkilə bilmir.

Ancaq həmin hadisə ilə də onların dostluqlarının təməli qoyulur. Çəkişib-bərkışən, hər cür sınaqdan çıxan Viskonti və Manyani ömürlük sədaqətli dost olaraq qalırlar. Müharibə illərində faşistlər Viskontinin izinə düşəndə Manyani onu öz evində gizlətməmişdi. "Biz çox yaxşı dost idik, bir-birimizə hörmət edirdik. Ona görə də, ümumilikdə, münasibətlərimiz yaxşı idi, hərçənd Annaya xüsusi münasibət, xüsusi yanaşma təzi lazım idi. Çünki o, başqa aktrisalar kimi deyildi. Annada ideya və təkliflər çox idi. Məşqlər zamanı, demək olar ki, hər dəqiqə onun ağılına yeni fikir gəlirdi – onu ya gərək qəbul, ya da rədd edəydin. Əgər qəbul etdinsən, imkan verməliydin ki, Anna istədiyini həyata keçirsin. Onun təxəyyülü çox zəngin idi, bəlkə də heç bir aktrisa bu mənada onunla müqayisə oluna bilməz." – Viskonti "Anna Manyani. Doğrunu oynamaq" filminə onu bir aktrisa kimi belə xarakterizə edib.

Aktrisa və rejissor arasında ən uzun çəkən inciklik 1956-cı ildə "Letisiya bacıya" filminəki roluna görə Manyaniyə mükafat verilmədiyi Venetsiya kinofestivalından sonra olub. Həmin festivalda Viskonti münisiflər heyətinin rəhbəri idi. Festivalda ən yaxşı qadın roluna görə mükafatı Rene Klemenin "Jerveyza" filminəki roluna görə Mariya Şellinin alması Annanı rejissordan incik salır.

İlk əcnəbi

Anna Manyani Hollivuda ilk dəfə məşhur dramaturq Tennesi Uilyamsın pyesi üzrə çəkilmiş "Döyməli qızılqul" filminəki Serafina rolunu ifa etmək üçün gedir. Filmin rejissoru Daniel Mann idi.

Uilyams xüsusi olaraq aktrisa üçün iki dildə ssenari variantı hazırlayır: mətn həm ingiliscə, həm də italyanca yazılmışdı. Aktrisanın ABŞ-dəki ilk işi ona Amerika Kino Akademiyasının təsis etdiyi "Oskar" mükafatını qazandırdı. Ancaq təqdimat mərasiminə Anna gələ bilmədi, çünki o, təyyarədə uçmaqdan qorxurdu, gəmi ilə də vaxtında gəlib çatmaq mümkün deyildi. O, heç bu mükafatı qazandığına da inana bilmirdi. "Oskar" mükafatı aldıqdan sonra müsahibələrinin birində demişdi: "Səhər saat 5-də mənə zəng etdilər. Təxmin edirdim ki, bu zəng "Oskar" mükafatı ilə bağlı olacaq, ancaq düşündüm ki, mənimlə zarafat edirlər.

Dəstəyi götürüb dedim: "Qoyun yatum, səhərin gözü açılmadan zarafat etmək yaxşı şey deyil". İtalyalı pərəstişkarlar da həmyerlilərinin bu mükafatını əməlli-başlı bayram etdilər və Romada mükafatın böyüdülmüş surətini çıxardılar.

"Döyməli qızılqul" filminə sonra Manyani Hollivudda daha iki filmə çəkildi və hər iki film uğur qazandı. Corc Kyukoron 1958-ci ildə çəkdiyi "Güclü külək" filminəki Coi rolu aktrisyaya Berlin kinofestivalının mükafatını qazandırdı.

Roma anası

İtaliyaya qayıtdıqdan sonra Manyani filmlərə az-az çəkildi. Özünün dediyinə görə, ciddi təkliflər yox idi. Ona görə də, 1962-ci ildə çox cüzi qonorrara Pyer Paolo Pazolininin "Roma anası" filminə çəkilməyə razılaşması heç də təəccüblü deyildi. 1962-ci ildə Venesiyada gurultulu alqışlarla qarşılanan film klassika sayılır. Amma o vaxt bəzi tamaşaçılar personajların kobud danışıq tərzini o qədər də yaxşı qarşılamadı, hətta filmin yaradıcılarını əxlaqsız adlandıranlar da var idi. Məsələ məhkəməyə qədər gedib çıxsada, bu ittihamlar məhkəmə tərəfindən qəbul edilmədi. Annanın öz oğluna görə hər yola əl atan, özünü alçaldan əxlaqsız qadın rolu mürrəkəbliyinə, dramatikliyinə görə aktrisanı SSRİ tamaşaçısına daha da sevdirdi. Bundan bir neçə il sonra isə Manyanini baş rolu oynadığı, rejissor Franko Dzeffirellinin yazıçı Covanni Verqanın pyesi əsasında səhnələşdirdiyi "Dişi canavar" tamaşası ilə qastrol səfərinə dəvət etdilər. Moskva tamaşaçısı pyesi heyranlıqla qarşıladı. Teatrda ki premyeradan sonra tamaşaçılar aktrisanı düz 15 dəfə geri çağırırdılar. Rejissorun sözlərinə görə, Anna olmasaydı, "Dişi canavar" tamaşası bu qədər uğurlu alınmazdı. "O, səhnədə obraz və reallığın vəhdətini yaratmağı bacarırdı. Manyani əsil zərgər dəqiqliylə işləyir, onda təsadüfi heç nə yoxdur. O nə edirsə, yüksək peşəkarlıqla edir!" – deyər, rejissor əlavə edib.

Anna Manyaninin kinoda sonuncu rolu 1971-ci ildə "Şükranlıq ili keçdi" filminəki Tereza obrazı olur. Onun filməki tərəf-müqabili Marçello Mastroyanin aktrisanın istedadına və sənətdəki təmənnəsiz fədakarlığına heyranlığını gizlətmirdi: "Karyeramda ilk dəfə idi ki, bu qədər həyəcan keçirirdim. Həmin anda, doğrusu, inanırdım ki, o, mənim həyat yoldaşımdır və biz, həqiqətən, filmdə yox, real həyatda bu situasiyadayıq" – deyər, o, xatırlayırdı.

Anna Manyani 1973-cü ilin sentyabr ayında uzun sürən xəstəlikdən sonra vəfat etdi. Aktrisanın həyatının son vaxtlarında Roberto Rosselinini, demək olar ki, hər gün ona baş çəkirdi, vəfatından sonra isə dəfnini də özü təşkil etmişdi.

NARINGÜL

Romalıların anası və ya gözəl olmayan gözəl

Anna Manyani

